

Hertzka Tivadar: Az ember megfélemtetése a vallás útján*

I. A szellemektől való félelem megszenteli a tulajdonjogot

z eddigiekben annak kimutatására vállalkoztam, hogy a vallást mindenütt a szellemek világának úri jogára kell visszavezetni. Most annak kikutatására térnék rá, hogy a szellemekbe vetett ilyen természetű hit, mely szükségkép való összefüggés erejével termetté meg azt, amit én az ember domesztikálásának (mintegy házi állattá való fékezésének) nevezek, vagyis az emberi szabad akaratnak idegen célok szolgálatába való beletörését.

* Ez a fejezet Hertzka Tivadarnak Berlinben Georg Reimernál nemrég megjelent *Das soziale Problem* könyvéből való, melyről s főgondolatáról minap Ostwald emlékezett meg a budapesti közönség előtt, olyan magasztaltalással, melyben osztolni kell a mélyen elgondolt és ragyogóan megírt könyv minden olvasójának. Ezek ösztől fogva magyar olvasók is lesznek, mert a könyv ősz elejére magyarul is megjelenik a Társadalomtudományi Könyvtárban, ahová Basch Imrével együtt én fordítom le. Addig is a Huszadik Század közreadja itt a könyv legfontosabb fejezetét, mely mintegy legcsúcsa meredek új gondolatmenetének. Ebben ér el annak bizonyításához, hogy a társadalmi szolgaság a vallás szálainak erejével lett függvénye a tulajdonnak s ezzel olyan lélektani alapot ad a szociológiának, mely a mai pszichologizáló világban különösen fontos, nevezetes és plauzibilis. A gondolatnak e fejezetig vivő menetét bővebb magyarázat nélkül megérthetni az első szakaszok címéből, melyek közül a legfontosabbak így hangzanak: „Túlnépesedés sohasem volt és sohasem lesz. A szolgaság ellenkezik az ember természetes ösztönével. Nem származik önérdekből. Sem tulajdonból, szabad akaratból, vagy az egyesre való hasznából. A szolgaság keletkező oka a vallás. Minden vallás kísértetekbe vetett hitből származik. A kísértetek istenekké lettek, annak az elképzelésnek útján, hogy a halottak urai maradnak egykori birtokaiknak. A kultúrvallások is a kísértetekbe vetett hitből származnak.” E gondolatsor rendjén jut Hertzka arra a következtetésre, hogy az embert a vallás megfélemtette, vagyis mintegy háziállattá tette. Erről szól az itt közreadott fejezet.

Ignotus

Ez kétfelől történt. Egyfelől úgy, hogy az emberektől fokont megvonták az akaratuk szabad foganatához szükséges szabad rendelkezést minden tulajdon felett. Másfelől: ránevelvén őket arra, hogy a rájuk szorított kényszerítésben egy magasabb, természetfölötti hatalom akaratát tiszteljék.

Lássuk előbb e szelídítő folyamat egyik felét, a kisajátítást. Ha a kísértetek tiszteletének alján rejtező abbeli feltevés, hogy az elhalálozottaké minden, mi életükben az övék volt s szellemük bosszúállóan ügyel ez igényük szentül tartására: ha e feltevés az ember cselekvésére eleinte csak a saját őseinek szellemével szemben hatott is: sokáig el nem maradhatott, hogy a kísértetek tulajdona iránt való rettegő hódolat általánossá ne legyen. Ugyanaz a babonás szorongás, mely rávitte volt a fiút, hogy apjának jószágait vagy vele adja sírjába, vagy, amint ez később mind lehetlenebbnek bizonyosodott, a szellemtől áldozati tisztelettel hízelegje ki a tulajdona használatához való engedelmet: csakhamar annyira vitte az embereket, hogy harmadik személyek sem igen mertek ilyen szellemek tulajdonához hozzányúlni. Ezzel azonban a szellemek minden hátrahagyott tulajdon nagyhatalmú őrzőivé lettek; az utódokat — ha más értelemben is, mint ezek hitték — igazán részesítették abban a védelemben, melynek kedvéért ezek nekik a vallásos tisztességet megadták. Betegségektől, elemi csapásoktól, más szellemek támadásaitól, igaz, nem tudták őket megóvni, de igenis attól, hogy tulajdonukhoz más élők hozzányúljanak.

Való, hogy e mások maguk is megtehették volna, amit az utódok, a szellem kibékítésére, amiért tulajdonát elvették, vagyis ők is szolgálhattak volna neki a tőle követelt áldozattal. Mert hiszen a szellem nem rokon indulatból s nem az ivadékaik iránt való gyengédségből tűrte, hogy ezek az ő tulajdonát használják, hanem önzésből, az áldozat élvezetése kedvéért. Eleve tehát semmi akadálya nem volna, hogy harmadik személyek épúgy megvásárolják a szellemtől az ő tulajdona használhatását, mint az ivadékok, hacsak tudnák, mi ennek a módja, vagyis ha elég jól tudnák, mi mindent akarhat az a bizonyos szellem? Ezt azonban (lásd e könyv negyedik fejezetét) nehéz tudni. Minden szellemnek megvannak a maga külön rigolyái, amiket igen jól kell ismerni, hogy el ne rontsák vele a dolgukat s e különösségekkel természet szerint mindig csak azok lehettek ismerősek, kiknek régebb közlekedésük volt azzal a kísértettel. Az idegen, ki hebehurgyán üti bele az orrát, olyan lett volna,

mint a gyerek, ki tüzzel vagy halálos fegyverrel játszik; akinek kedves volt az élete, távol tartotta magát a nem meghitt szellemtől s mindentől, ami ezeké, tehát az idegen tulajdontól is. Aki hisz az áldozatokban, idegen tulajdont csak akkor mer erőszakkal ragadni magához, ha vagy elegendő támasztéka van a feltevésre, hogy az ő saját védő szelleme valami ráváró áldozati haszon kedvéért meg tudja majd védeni a rablót a megrabolt szellem bosszújától, vagy ha biztos kilátása van rá, hogy az új birtokkal együtt hatalmába tudja keríteni az annak baj nélkül való használatához feltétlen szükséges áldozati tudományt. Ez rendszerint így is van politikai hódításoknál, de nincs így magánvagyonnak erőszakos megszerzésénél. Országos istentiszteleti módok jórészt külön papságnak kezére mentek át, s ezeket többnyire rá lehet szorítani arra, hogy a szent cselekedeteket épúgy elvégezzék az új fejedelem szolgálatában, mint a régiében. Ezzel a szóbanforgó isten megkapja, ami megilleti, s a „hódító” bátorságban örülhet szerzeményének. A magános isteni tiszteletek előljárói s végbevívői azonban a családfők, vagyis maguk az illető birtokok használói. Ezeket nem lehet rávenni arra, hogy annak javára áldozzanak, aki őket megrabolta. Ebben látom én annak az alapvető különbségnek tulajdonképeni és végső okát, mely mindmáig fennáll a politikai s a magános rablás között. Hogy aki idegen országot foglal el, hős, de rabló, aki magánbirtokot, azt rendesen a nagyobb és ragyogóbb siker előtt való hízogó hódoltnak tudják be. A valóság az, hogy a hódító megsérti ugyan a felebarátja jogát, de nem a szellemek magasabbrendű jussát, míg a rabló a jogukban megrövidült kísértetek haragját is magára vonja. A halál így terjeszti védő kezét a tulajdon fölé, s az örökös a természetes birtokcímmel nemcsak felérő, de azt felülmúló igényhez jutott arra, hogy birtokát bátorságban használja. Mikor Shakespeare az ő IV. Henrik királyával azt mondatja a fiának, hogy:

... amit szereztem

Neked szebb módon esik részedül,

Mert örökösül hordod koronám! —

ezzel olyan mély igazságot mond ki, mely az emberi nem fejlődése útjára végzetesebb volt, mint bármely egyéb.

Mert ahogy egyszer kialakult a gondolat, hogy a tulajdon némely részeit szellemek védik, ez lassanként átszállt minden tulajdonra, akár halott hagyta örökbe, vagy az ivadék később

szerezte egyebünnen. Ez annál könnyebben lett közhitté, mert a halottak tulajdonjogának alján egy nagy és valóságos igazság rejlik, az tudniillik, hogy a kultúremler minden javát az ősök munkájának s eredményeinek köszönheti. Káprázatot ebből csak az az elképzelés teremt, hogy az ősöknek haláluk után is van joguk és módjuk tovább uralkodni azon, amit életükben megteremtettek. De mihelyt e káprázat hozzájutott a megdönthetetlen dogma erejéhez, az alján rejlő igazság igen hamar eltörült minden különbséget öröklött és szerzett birtokok között. Ha tán nem is mindenütt és egészen tudatosan, az emberek mégis könnyen átértették, hogy saját munkájuk foganata is azoktól a meglevőségektől határozódik meg, melyek a letúnt nemzedékek munkájának s haladásának gyümölcsei. Így aztán a maguk szerzeményéért is a múlt e szellemeinek érezték magukat lekötve, aminek az lett a következtése, hogy az elképzelések ugyanazon sora, mely hozzávetett a hithez, amely szerint netalán elkövetkező válságok oka mindig az, hogy nem vették számba a halottak az ő hajdani szerzeményére ügyelő tulajdoni igényét, most már azt a továbbterjedő hitet is megtermetté, hogy bárminő tulajdonhoz való hozzájárulás ugyanilyen balsággal jár. Az öröklött tulajdon védőiből a szellemek így lettek általában a tulajdon védőivé. S a természetes tulajdonnak természetől fogva részül eső szentesítésnél sokkal foganatosabb és feltétlenebb terjedt át immár az ember mindenfajta szerzeményére.

II. A vallás a tulajdont embernek ember felett való uralma eszköztévé változtatja így aztán el nem maradhatott a döntő változás magának a tulajdonnak valóságában is. Az ősemler csak olyan dolgokon való tulajdont ismert, melyek a maga fáradságának vagy munkájának termékei. Ami nem ebbe a sorba tartozott, arra nem is vonatkozhatott tulajdon, legfeljebb haszonélvező jog, s ez is csak annyiban és annyira, ahogy azt a dolgot az, aki igényt formált rá, valósággal használta. Földre vonatkozó tulajdon, teszem, elejével épúgy nem volt, mint folyóvízre vagy levegőégre vonatkozó. Ezeket nem csinálta senki, tehát nem is tulajdona senkinek, s mindenkinek megvan a joga, hogy hasznukat vegye. Vita támadhat e haszonvétel sorrendje felől, mikor is — nem kivétel nélkül, de majd mindig — a legelőbb jötnék igényét szokás a jogosnak venni, ám, mint mondtam, csak annyiban és annyira, amennyire ez — a *primus occupans* — a

dolgot valóban használja, s a későbbi jövevények vele használkozása őt az ő joga gyakorlatában sértené. Így fogják fel — a szellem-tulajdon felmerülte előtt — mind a vad népek az embernek a természet erőire és anyagára vonatkozó jogát. A földműves-népek épúgy, mint a pásztornépek, a vadászok s a halászok. A termőföld azé, ki az első kapavágást tette benne, de csak addig és annyira, ameddig valóban megmunkálta; a legelő azé a pásztoré, kinek nyája először legelte le, de csak annyira, amennyire idegen nyájak betolakodása megrövidítené őket legelni-valójukban. A vadászterület azé a vadászé, ki először cserkészte át, a folyó azé a halászé, ki először vetette bele hálóját, de csak annyira, amennyire a vadja vagy a hala nem futná többeknek is. S azt hiszem, hogy e dolgok körül — mindaddig, míg a régi fajta tulajdon járta — veszekedés csak akkor tört ki, mikor ilyesmik körül volt nézeteltérés, vagyis a körül, hogy a később jött nem árt-e az elébb ott voltanak.

Ám a halottak tulajdoni igényének elképzelésével döntő változás következett el. A halottak az ő jogukat nem gyakorolhatják maguk, tárgytalan volna, ha érvényesítésének ez volna a föltétele. Élő ember úgy veszi a dolgoknak hasznát, hogy maga él velük, halottak csak úgy használnak, ha ő szabhatja meg az élőknek, mely feltételekkel élhetnek azokkal.

Eleven ember, ki mint vadász vagy földműves először lépett valamely földre, új telepéseknek ellenkezés nélkül ad helyet maga mellett, ha az ő gazdasága nem látja kárát, sőt ezt rendszerint örömetst teszi, mert hiszen ezer oknál fogva csak jó lehet számára a mentül közelebbi szomszédság. És ami a döntő: egy új telepésnek sem jut eszébe — ha a hely különben futja — törödni azzal, hogy a már elébb ott volt e dolgról mint gondolkodik. Ha nem tetszik neki az új szomszédság, ám kössön ő útilaput a talpára s keressen magánosabb vidéket. Egészen más azonban a dolgok menete, mikor a szellemek tulajdona előtt való tisztelet általánossá válik. Most gondosan ki kell tudni, nem sérti-e a régi telepés isteneinek jogát, ha a jövevény nagyon is közelébe telepszik, hogy nem követelnek-e áldozatadót mindazoktól, kik itt vagy ott nyájukat legeltetnék vagy ekéjüket járatnák s ha igen: mi fajta tisztelet jár ki nekik, mily módú, mily mértékű s kinek kezétől való? S mivel ez a rend s mivel mind e dolgok kielégítő elintézése nélkül senki sem mer birtokba ülni, magától értetődik, hogy a szellemek is vérszemet kápnak. Ha elejével tán csak némi üdvözlő áldozatot

kívánnak, a jó szomszédság megpecsételésére, később már körülményes isteni tiszteletet követelnek s végre kimondott adót. Hűbéruraivá válnak a földnek, ameddig tekintélyük terjed, s a nevében eljáró hűbérúr természetesen az ő tiszteletüknek élén álló családapa vagy pátriárka.

A tulajdon, mely természettől fogva nem egyéb, mint az embernek a saját szükségait ellátó eszközökön való uralma, így válik olyan eszközzé, mellyel ember ember felett uralkodik.

III. A vallás mint a szolgaság forrása. Az állattenyésztés hatása az elszolgásodásra.

Míg azonban a vallás a dolgokon való tulajdont csak átalakította: az emberen való uralom fogalmát egyenesen megteremtette.

Az ősemler előtt teljesen idegen a gondolat, hogy ő vagy a fajtája mások céljainak eszköze lehessen, szelídített állat, kinek ereje nem saját hasznára, hanem másokéra fogható szolgálatba. Igaz, hogy ezt elejével már azért sem érti, mert háziállatai sincsenek. Az állatok domesztikálása már elég magas műveltségi fokon következik csak el és pedig ugyanazon, mély egyben a szolgaságnak is feltétele, úgy hogy a domesztikáció mindkét fajtája nemcsak a mindkettőnek alján rejlő gondolatban, a magasabbakul kiismert hatalmaknak való alárendelés gondolatában esik egybe, hanem rendszerint időre is. Mindig közel esett hát a sejtélem, hogy a kettő közt oki kapcsolat lehet, olyasformán, hogy az állattenyésztés tette először lehetségessé az emberi munkaerő értékesítését s ilyen módon adott sarkalást az életküzdelemben alulmaradtak szolgaságba való vetésére. S a háziállatok domesztikációjában azért is látják az emberi szolgaság szülőjét, mert a birtok, a tőke ennek útján vált az ember számára először megélhetési feltétellé. A vadász, a halász, sőt elejével a földműves is: mind a természettől önként feltárt tápláló forrásból merít, melynek hasznosításához nem kell egyéb, mint a saját ereje. Az eszközök, amik ehhez kellene, szóra sem érdemesek, szegény és gazdag közt ennél fogva alig ismerni ellentétet, s még a szellemeknek az elfoglalt vadász-, halász- vagy földműves-területre való igénye is teremhet ugyan terhes adókötelességet, de nem semmisítheti meg egykönnyen a gazdasági szabadságot. Mert ha az adókövetelő úri szellemek túlságos követelőkkel válnak, a vadász, a halász s a

kezdetleges földművelő előtt mégis nyitva áll az út, hogy felszedje a sátorfáját s keressen új s még semmi istentől le nem foglalt vadász-, halász- vagy szántóterületet. Ellenben az állattenyésztőnek az ő életéhez nemcsak legelőterületek kelleneek, hanem legelő állatok is; ha ezeknek híján van, éhen halhat vagy másoknak van kényre-kedvre kiszolgáltatva, s az embernek a birtoktól való s legelsőbb az állattenyésztés formájában elkövetkező függetenségét tartják meg-lehető általánosan a szolgaság előidéző mozgatójának.

Engem e magyarázat, melyet magam is vallottam, ma már nem nyugtat meg, mióta teljesen rájöttem, mennyire ellenkezik a szolgaság az ember természetes ösztöneivel. Ami a fentebbi gondolatmenetben magától értetődőnek s további bizonyásra nem szorulónak vétetik: hogy tudniillik a szegény és gazdag közt való különbség felmerülése azért vetette a szegényt a gazdag szolgálatába, mert a gazdagnak természet szerint megvolt a törekvése, hogy a szegénynek erejét szolgálatába vegye, a szegény pedig természet szerint inkább szolgál, semhogy elpusztuljon: hitem szerint ellenkezik a természetes felfogásokkal. Azt hiszem, hogy a természet fia semmi körülmények közt nem jut — legyen bár szegény vagy gazdag — arra a gondolatra, hogy felebarátja erejét a maga számára használja ki vagy a maga erejét felebarátja szolgálatába adja. Erre a gondolatra époly kevésbé jut, mint ahogy a modern kultúremler nem jutott volna arra a gondolatra, hogy bajba jutott felebarátját megegye vagy, bajba jutván, felajánlkozzék neki megevetésre. Hogy ilyesmi történjék, ahhoz mindenestül át kell alakulnia egy legmélyebben gyökeredző állati ösztönnek. Az embernek egy lelki alkalmazkodó folyamat útján elébb el kell egyáltalában képzelni tudnia, hogy ő lehet idegen céloknak is eszköze, mielőtt bármely körülmények között rabszolgává vagy rabszolgatartóvá válhatnék. Mielőtt ez alkalmazkodó folyamat végbe nem ment, a gazdag az ő nyomorgó felebarátját talán érzéketlenül el hagyja éhezni, a szegény pedig, talán, lelkifurdalás nélkül lopja vagy rabolja meg a gazdagot: ám megélhetési eszközök és emberi szabadság közt valami, bármiféle cserére époly kevésbé gondolhat, mint ahogy teszem a tigriseknek sose jutna eszébe, hogy egymás közt elszegődjenek. Ha e pontban van valami különbség tigris és természetesnek maradt ember közt, hitem szerint csakis az lehet, hogy az ember, társas lény lévén, kevésbé cselekednék és érezne önzően, mint a tigris, vagyis a maga fölöslegéből

könnyebben és szívesebben adná meg bajba jutott felebarátjának, amire az rászorul. A nagy macskafajták közt igenis szokás, hogy szerencsétlenebb társaikat dühös morgással és fűvással riasztják el a zsákmány-maradékoktól, amiknek maguk már nem tudják hasznát venni — a természetesnek maradt embernél nyilván az lehetett a rend, hogy a maga feleslegét nemcsak nem sajnálta felebarátjától, de egyenesen úgy érezte, hogy ez kijár annak. Ez a feltevés nem zománcolja be az ősembert semmi emberfeletti erénnyel, csak olyan tulajdonsággal, melyet kivétel nélkül megfigyelhetni minden társas állatnál, mondjuk a szarvasmarhánál s a lovaknál.

Az állattenyésztőnek a nyájtól vagy csordától való függése tehát csak anyagi lehetőségét adja meg a szolgaságba való vetésnek és sem ez magában nem elég, hogy a szabadság ösztönét kiirtsa, sem nem az egyetlen anyagi fejlődésbeli jelenség, mely — hozzá járulván a megfelelő lelki indító okok — megteremtheti a szolgaságot. Szabadságát az ember csak azzal veszíti el, ha állandó függésben jut a szellemektől, ehhez pedig az kell, hogy állandó bűnösségben érezze magát a halottakkal szemben, s való, hogy a negyedik fejezetben épen azt mutattam ki, mint és mely módon keletkezett az állandó bűnösség érzése az állattenyésztésre való átmenetből. Ám sem nem kell ennek ebből kifejlődnie, sem nem az állattenyésztés az egyetlen forrás, amelyből fakadhat. El lehet gondolni, hogy állattenyésztő népek szabadok maradtak, ha tudniillik rémlátásaik olyképen fordultak, hogy elég volt a kísérteteknek csak néhanapján való áldozatokkal mintegy a szemét kiszúrniok, s ha a valóságban nincs is ilyen nép, ez még nem szól e feltevés elvi lehetősége ellen, mivel igen lehetséges, hogy némely vándor népekre a szolgaságra vivő istentiszteleti gondolkozásmódot csak utólag szorították rá idegen hódítók. Olyan népek sincsenek, legalább tudommal, melyek megfordítva, igazi vallást s ezzel járó szolgaságot magukból fejlesztettek volna ki, az állattenyésztés közbelépése nélkül. Mindazonáltal az asztekek s az inkatörzsek története azt tanítja, hogy ilyen népek is lehettek a világon, — hogy e két nép az ő szabadsággyilkos kultuszát már készen hozta Mexikóba és Peruba, az époly kétségtelen, mint az, hogy mielőtt odajutottak, vándornépek voltak, vagyis, mivel az európaiaknak odaérkezte előtt egész Amerikában nem találtak nomád népek számára alkalmas szelídített állat, nem pásztor, hanem kóborló vadászfajta.

Mindez való, de csak annyit bizonyít, hogy az állattenyésztést nem minden körülmények közt követte nyomon rabságba vető kultusz, s hogy megfordítva ilyen isteni tiszteletek bizonyos körülmények közt egyéb okokból is támadhattak. Ám mindkét eset csak kivétel, mely nem dönti meg a szabályt, s a szolgálásra vivő irány az állattenyésztés mivoltában gyökeredzik, míg a kezdetleges embernek egyéb táplálkozó módjainál ugyanily irány csak elszórtan jelentkezik, ritka véletlenségek összetalálkozása során.

Két egészen különös, a dolog lényegében rejlő ok az, melynek következtében a szolgálás annak rendje és módja szerint az állattenyésztésből s csakis abból keletkezik. Elsőbb is egyéb táplálkozó módoknál még kivételesen is alig lehet elgondolni a körülmények olyan találkozását, mely bár csak átmenetien is akkora függetenségbe vetné az élőt az ő halottjainak hagyatékától, mint a pásztor életben történik a nyájjal vagy gulyával való összefüggésben. Másodsor: az állattenyésztő előtt az ő szelidített állatainak szolgálai állapota az emberi szolgálásnak olyan mintájaképpen állhat, aminek a vadász, a halász s a kezdetleges földműves teljesen híján van. Amerre az ősemler a természetben körülnéz, seholsem talál jelenséget, mely idegen haszonért való fáradságnak vagy idegen fáradságból származó haszonnak gondolatára juttatná. Csak háziállataiban teremt maga elé ilyen példát, s természetes, hogy könnyebb volt erről az emberre nézve példát venni, mint mindjárt magának ennek a megszelidítésével kezdeni.

Ezzel nem azt mondom, hogy az ember, vált legyen akár pásztorból, akár vadászból vagy földművesből szolgatartóvá, az ő kétlábú háziállatját ugyanúgy, vagyis tervszerűen s célját tudó szándékkal szelidítette volna meg s tette volna céljai szolgáljává, mint, rendszerint, a négylábúakat. Inkább azt hiszem, hogy az ember domesztikálása nagyjában mindkét fél, úgy az úr, mint a szolga számára teljesen öntudatlanul következett el, a szellemekbe vetett képzelődő hit magától értetődő következtéseképpen. A gazdagnak nem is volt szándéka, hogy a szegényt szolgálatába vegye s ép ily kevéssé a szegénynek, hogy a gazdagnak szolgáljon, s voltaképp nem is ennek vetette magát alá, s nem is volt, legalább nem egyenest, a gazdagság, ami egyiket a másik fölött hatalomba juttatta. Mindezt a szellemek tették és cselekedtek meg, s nem szorultak hozzá tudatos emberi segítségre. Úgy gondolom, hogy ők, csakis ők voltak, kik a természetből

fogva szabadokat és egyenlőeket szolgálkává változtatták, még pedig, jól értsük meg, valamennyiüket, az úgynevezett „szabad”-okat is hozzáértve. Csak miután ez sikerült, csak miután az emberek szellemek szolgálói lettek, kiknek saját akaratát megtörte s jámbor alázatosságra fordította a szellemektől való bénító félelem: csak akkor ment végbe, és pedig, amire itt súlyt vetek, egészen magától, vagyis az „istenfiak”-nak minden gonosz szándéka nélkül, az úri jognak az istenekről az ő emberi helytartókra való átvitele. Ezek ebben nem jártak el sem a maguk indulatából, sem a maguk hasznáért, sem, kivált, a maguk hatalmával; amit tettek vagy követeltek, mindenben vak eszközei voltak az isteneknek, s ezeket szolgálták s ezeknek engedelmeskedtek azok, akik ő előttük megalázkodtak. A tulajdonnak is ez alárendelő folyamatban is csak olyan szerepe volt, mint az — igaz, elhagyhatatlan — eszköznek, melyre a szellemeknek csakúgy, mint az ő akaratuk emberi tolmácsainak szükségük volt, hogy az élőkkel hatalmukat éreztessék. Mint ahogy a halandó zsarnoknak hóhérok és poroszlók kellene, ezeknek pedig bárdok és fegyverek, hogy a rabságba vetetteket engedelmességre szorítsák, az isteneknek is „urak” ugyanezért kellene s ezeknek a tulajdon ugyanezért kell, — az engedelmesség utolsó forrása azonban époly kevésbé a földi úr s a tőle igazgatott tulajdon, mint ahogy nem az a hóhér s a bárd sem, hanem csakis a felsőbbnek megadott tisztelet.

IV. Vallástól meg nem fékezett népeket nem lehet civilizálni, vagyis nem valók kizsákmányoltásra

Igazán szabad emberek, vagyis olyanok, kikre már nem a vallás vetette a szolgaságot, nem is vállalták soha és sehol, hacsak nem megint a vallás volt az, ami utólag rájuk kényszerítette.

Ennek megismeréséhez, igaz, szabad népen nem olyat kell érteni, mely addig szabad maradt az idegen uralomtól, hanem olyat, mely csupa szabad emberből áll, vagyis olyanból, ki előtt a más hasznára való munka teljesen ismeretlen. Ilyen értelemben nem voltak szabadok rendre az árja népek, mióta történetük van, épily kevésbé a „szabad” görögök vagy „szabad” germánok, kiknek arisztoszai és edelingjei, igaz, senki embernek nem adóztak, de annál feltétlenebbül rendelkeztek szolgálók erejével, maguk pedig szintén az önön isteneik szolgálóinak érezték magukat. Ezért lettek görögök, germánok s mind a kultúrnépek menten szolgálóivá a legyőzőjüknek, lett légyen ez náluknál művel-

tebb vagy sem. Mert: más idegen győzők által történt leigáztatásuk előtt is szolganépek voltak, kikben a szabadság természetes ösztönét megtörte volt a vallás. S ez, a szabadságszeretete kialakása nemcsak a szolgákra áll, de az urakra is. A leggőgősebb görög vagy római arisztokrata, a legféktelenebb germán nemes, mihelyt fogságba kerül s szolganak adják el, hosszabb vagy rövidebb panasz vagy tombolás után végre mégis szolga lesz.

Csak mikor az európai kultúrnépek a szűzi Amerikában olyan népekkel ismerkedtek meg, melyek addig nem ismerték a munkáló szolgaságot, akkor látták határtalan csodálkozásukra, hogy ezeket semmi mód nem lehet a más hasznára való munkára rászorítani. Az Antillákon találni ennek legtanulságosabb példáját. A spanyolok ott már találtak némi műveltséget, voltak ott kacikák, kik háborúban nagy engedelmességre számíthattak s különben is nagy tiszteletben álltak. Ám nemeseiknek szolgái nem voltak az Antillák lakosai s ezért a spanyolok sem használhatták őket semmimód munkára — ha rá akarták őket szorítani, tönkrementek bele. Halomszámra ölték meg magukat, nagyrészt önkéntes éhhalállal vagy felakasztva magukat e szegény indiánusok, kik semmikép sem akarták megérteni, hogy az ember munkára, már mint más javára való munkára született, az asszonyok nem szültek, egyszóval: néhány évtizeddel a spanyoloktól való meghódítatásuk után e paradicsomi szigetek egész őslakossága kipusztult. Valójában nincs másképp az északamerikai veresbőrűekkel sem, igaz azzal a különbséggel, hogy ezek, kiket a fehér „kultúraterjesztők” nem oly kemény kézzel fogtak meg s így inkább módjukban van lépésenkint vonulniok vissza a rájuk kényszerített civilizáció elől, csak ugyanannyi évszázad múlva fognak kihalni, mind amennyi évtized alatt haltak ki az Antillák őslakói, hacsak nem sikerül elébb az ő ártatlan szellemösökből vetett hitüknek valami szolgaságba vető vallást szorítani helyébe.

Az európai urak sehogysen tudták megérteni e népöngyilkosságoknak igazi indítékát. Rendszerint a veresember valami faji sajátosságában keresték okát, testi gyengeségükről fecsegték, a civilizáció kísértéseivel szemben való rosszabb ellentállásukról s mi egyről-másról. E veresbőrűek egyéb népeinél szerzett tapasztalataikból egyebet tanulhattak volna. Mexikóiaknál, Perubeliéknél s mindenütt, ahol már elébb is uralkodott rabság, a civilizálás kitűnően sikerült. Mexikóiak, Peru és Guatemalabeliek és jukatánok — elébbi szolgák s elébbi nemesek gyanánt — oly kitűnően használható szolgái

lettek európai hódítóknak, mint bármely más régi világbeli szolganépnek szolgálai vagy nemesei.

Aminthogy a különbség nem is a bőr színében vagy a fajtában gyökerezett, hanem az eredendő emberi szabadsági ösztön meglételében vagy híjában. S hogy ez ösztönt csakis a vallás tudja lebírni, azt az amerikai történelemnek egy más esetén ismerjük meg. A paraguaybeli guaranik hosszú ideig Dél-Amerika belsejének legféktelenebb s minden civilizáló kísérlet számára hozzáférhetlenebb lakosai közé tartoztak, kiknek vad szabadságszeretetésén a spanyolok s a portugálok minden támadása megtört tovább egy évszázadnál. Ám mikor — ez a tizenhetedik században történt — a jezsuiták ott teokratikus állam alapításához fogtak s a guaranik előtt világossá tették, hogy hűbér-szolgálattal tartoznak—a világért sem emberi urak javára, hanem Krisztusnak hasznára és tiszteletére: a fékezhetetlen vadakból szakasztott oly kitűnő szolgálk váltak, mint bárminő valaha volt népnek fiaiból.

Ugyanilyesmit meg lehet állapítani mindenütt, ahol csak van mód megfigyelni kezdetleges népeknek a rabszolgasággal szemben való viselkedését. A néger vagy polinéziabeli aszerint való vagy nem való megdolgoztatásra, amint rabszolgatartó vagy igazán szabad törzsből való. S a polinéziai rabszolga csakis azért engedelmeskedik urának s hagyja kezesen, hogy vágó-marhának használja, mert magát „tabu” alatt állónak érzi, mint-ahogy a négerrabszolga is csak azért engedelmes, mert — és csakis addig, amíg — az ura fétiseitől fél. Ha ilyen négerszolga megszökik, rendszerint elég, ha az ura vagy erre bérelt fétispap ünnepi ceremóniák közt megátkozza a szökevényt, hogy, ha ez ezt megtudja, bűnbánóan visszatérjen. Ezt tudják az azon vidékre telepedett arabok, s jól ki is használják e babonát. Még ahol az iszlám rég kiszorította a fétisimádást: ott is élnek ilyen képzetek. Oskar Baumann meséli, mint volt tanúja annak, mikor egy zanzibári arab özvegyasszony, kinek két rabszolgája megszökött, ezeket azzal kényszerítette visszatérésre, hogy imádkozott holt urának szelleméhez, látogatná meg a szökevényeket kínos kelevényekkel és halálos hidegleléssel. Mikor a két szökevény ezt megtudta, visszatért s kezesen vetette magát alája a kegyetlen büntetéseknek, melyeket a gonosz asszony mért ki rájuk.

Hogy az embernek egyszerű emberi erőszaktól való megfekteztetlenségén egyáltalában meglepődhetnek s nem látnak benne inkább olyasmit, ami magától értetődik, azt csak a mai

kultúremlernek a szolgaság gondolkodó és elképzelő módjához való teljes hozzáalakultsága magyarázza meg. Szakasztott így csodálkozhatnának a kutyák azon, hogy a farkasoknak s a rókáknak az ételes vödörtől is van kedvük s noha korbács suhog fölöttük, van bátorságuk megszökni s nem maradni fogságban, hacsak valami mód lehetséges. A jámborak — már mint a kutyák — nem tudják, hogy nyilvánvalóan volt idő, mikor ők sem tettek volna másképp, s hűségük, vagyis az emberrel szemben való alázatosságuk főképp azon épül, hogy az embernek sikerült az ők, a kutyák, istenévé lenni, minden jó és minden baj kútforrásává, egy kutyalélek feltétlen tiszteletének tárgyává. Amely nap az embernek sikerül a farkas és a róka szemében is istenné lennie, ezeknek megszeliditetése is végbemegy majd, vagyis ezeket is majd nem pusztán befogják és láncra verik, hanem hasznos szolgák gyanánt használhatják őket valami emberi célra. Ugyanígy áll általában a civilizálhatatlan emberi fajokkal is. Ezek olyanok, kik még nem élnek semmi isten hűbériségében. Igaz, vannak isteneik ezeknek is, ám ez istenek az ő hívőiktől kívánnak ugyan néha némi szolgálatot, de nem általában szolgaságot. Hogy tulajdonképp csak az isteneik kegyelméből élnek, s ezért csak arra vannak a világon, hogy az isteneknek teszenek: az a civilizálatlan vadak előtt még ismeretlen, s az ostor épen nem elég, hogy beléjük verje. Ehhez vallásos tudatuknak olyan irányban való átalakulása kell, hogy egész gazdasági létük alapjait a szellemek világától függőnek s amijök van s amiben részük van, földöntúli kegyelemből származónak tanulják megismerni. Szellemek szolgáinak kell lenniök, mielőtt az ember szolgálatába veheti őket, mert, mint minden egyéb állat, ők sem hajolnak meg a maguk fajtája előtt, csak olyan előtt, ki magasabb rendű lény gyanánt nyilatkozik meg előttük. Ilyesmi lehet megfelelő körülmények közt állatok számára az ember — az ember, minden élök királya számára csak saját képzeletének valami teremtménye válhatik istenné, s a maga fajtáját csak mint az istenség képviselőjét tűri meg urának.

V. A szolgaság általános elterjedése nyilván egybefügg az emberáldozatokkal. Ám bármily hatalmasak lettek legyen a szolgaságra vezető vallásos indítékok: azt, hogy a szabadság eredendő ösztöne, csekély kivételekkel, sehohsem tudott ellenükre megállani, az eddigiek még mindig nem magyarázzák meg eléggé. Noha: nem kell

okvetlen feltenni, hogy az ember az ő isteneivel való harcában mindenütt és mindig a rövidebbet húzta, sőt inkább nagyon úgy látszik, hogy elejével csak egyes törzsek és népek áldozták fel szabadságukat képzelődéseiknek, s lettek így magukteremtette isteneik szolgálivá. Ezek a népek azonban hatalmuknak a szabadság útján való összesűrűsödésével le tudták verni a szabadon maradtakat, s mint hódítók szorították rájuk saját intézményeiket. S hogy ez mint sikerült nekik? S ez a dolgok valóságos állásának nyilván megfelelő feltevés mint fér meg azzal az ugyancsak tagadhatatlan valósággal, hogy az ember csak isteneinek veti magát alá, s így idegen hódítónak legbaromibb erőszaka is egy szabad népet ki tud ugyan irtani, de szolgaságra vetni nem tud? Vagy talán épen ez a magyarázat: hogy a szolgálai hódító a meg nem fékezhető legyőzötteket valóban ki is irtotta, s a szolgaságnak a meghódított területre való átvitelét valóban csak magára a hitre kell érteni, vagyis hogy a győztes fajta csak új területeket hódított, de nem új szolgákat is? Bizonyára, ez is gyakran megtörtént. De a rend nyilván nem ez volt, sőt, amennyit az emberi őstörténet folyamatairól egyáltalában tudhatunk, mind amellettszól, hogy állandó hódítás többnyire fajvegyüléssel járt együtt, vagyis az alávetetteknek hozzáalakulásával, nem pedig kiirtásával. Vagyis a hódítóknak — legalább rendszerint — sikerülhetett a legyőzöttek szolgaságba vetése. Hogy magyarázhatni ezt meg? Az előttünk ismeretes kultúrnépeknek az úgynevezett aranykorról szóló regéiből erről is közelebbit következtethetünk. E regék mind egy szabadságos és egyenlőséges ősidőre való emlékezések, s egybehangzóan arról beszélnek, hogy a szabadság odalett, mert az új istenek legyőzték a régieket. Ez új istenek, mint könnyű kimutatni, a hódítóké, a régiek az őslakóké, a regének tehát az az értelme, hogy a győzők vallása volt az, ami a legyőzöttek szolgaságba való vetését végbe vitte,

Ám ez még mindig nem okolja meg eléggé e fejlődési folyamatot, mert még mindig nyitott marad a kérdés, miért sikerült az idegen isteneknek, amin a hazaiak megfeneklettek? Paraguayának a jezsuitáktól való civilizáltatásában volna újkori példánk, mely mindenesetre rávilágítana a megfelelő őskori esetekre. Ám ez a példa ide azért nem vág, mert az őskori hódítók híján voltak a felülkerekedés abbeli eszközöknek, melynek a jezsuita páterek az ő sikerüket nyilvánvalóan köszönhették: az eltörpítő lelki felsőbbségnek. Amíg ezt csak erőszakra fordították, mint a konkviztádorok világi gyarmataiban: az addig

szabad amerikai őslakókat leverhették vagy kipusztíthatták vele, de nem szelídíthették meg. Ám vallásos leigázására fordítatva ellenállhatatlanná lett. A guaranik szolgálói lettek a keresztény istennek, míg saját isteneikkel szemben megőrizték volt szabadságukat, mert tizenhetedik századbéli kaukázusiak voltak, kik előttük, kezdetleges barbárok előtt, a Krisztus hűbéri követeléseit tolmácsolták. Ám őskori győzők és legyőzöttek közt nem voltak ekkora különbségek — honnan volt hát a különbség a kétféle istennek való engedelmeskedés közt?

A magyarázat, úgy hiszem, abban van, hogy a győzők istenei emberevők voltak, a legyőzötteké nem. Az emberáldozat, tudniillik, kíséző jelensége a szolgaságnak: jobban mondva: a szellemektől való félelem ugyanazon fokozódásának következtése, melyből maga a szolgaság is származik. Vajon az isteneitől örökös félelemben reszkető vadember jött-e előbb arra a gondolatra, hogy a rettenetesek haragját emberáldozatokkal engesztelje meg, vagy aztán az embernek ez az áldozati állapot gyanánt való kezelhetése volt, ami dolgozó állattá való lealacsonyíttatásának útját egyengette, vagy az embernek az istenektől való s az előbbieken leírt állandó függettsége vitt előbb szolgaságra s csak aztán a szolgálóknak, mint legértékesebb jószágoknak feláldozására: mindez nyilván a körülményektől függött. Vadász népek — amennyire az ő isteneik kerekedtek fölül — a fejlődésnek alkalmasint első útjára kerültek, pásztornépek pedig alkalmasint az utolsóira — mindenesetre az volt a vége, hogy — itt természetesen a kultúra kezdeteiről van szó — szolgaság és emberáldozat egybeesett.

Így nézve: szabad nép az olyan, melynek szerények az istenei s megalégszenek alkalomadtán való áldozatokkal, nem tekintvén tulajdonuknak az ember egész egyéniségét, sem pedig életét s ezért kevesebb félelem veszi is őket körül. A szolgáló népek istenei követelő lények, szolgálatoknak s vérnek dolgában telhetetlenek s ezért bénító rémület sugárzik ki belőlük. Ha ilyenformán szolganép szabadot győz le, az alávetettek eleinte, míg szokás és félelem a lelkük minden rettenetét le nem igázta, e behozott szörnyeket ugyan gyűlölettel és utálattal nézik, ám mivel, ha megismerkedtük velük, épúgy hisznek bennük, mint saját isteneikben, az új isteneknek végre sikerül kiszorongatni belőlük azt, amit az őveiknek soha meg nem adtak volna.

Ez hát oka a szolgaság általános hódító útjának. E magyarázat szerint szabadok csak azok a népek maradhattak, melyekben

a szolgaságra vivő rémképzetek nemcsak magukban nem termettek meg elég erősen, hanem idegen hódítónépek rémképzeteinek befolyása sem hatott rájuk soha. Ilyen népek természetesen igen ritkák s csak messzi s hozzáférhetetlen földszögletekben találhatunk, nyomorult kicsiny csordákban. Hogy miért hozzáférhetetlenekben, azt nem kell sokat magyarázni, mert csak azt a valóságot fejezi ki, hogyha szabadság csupán ott állhatta meg helyét, ahol szolganépek támadásaitól távol esett, de hogy a nyomorúság is szükséges előzettsége a szabadságnak, azt annyiban ki kell fejteni, mert ezt a magában véve tagadhatatlan valóságot könnyen úgy lehetne magyarázni, mintha a szabadságnak természetében rejlenek, hogy az embert szegénységben tartsa. Ha való, hogy szabadságot mindenütt csakis szegénységgel együtt találni, annak oka főképen az, hogy a jómód elébb-utóbb felkelti valamely szolgai hódító éberségét, — itt hát a szegénység a szabadságnak nem következménye, hanem oka. S ha azt kérdik, hogy viszont a szegénységnek mi az oka, kínálkozik a felelet, hogy ezt az elszigeteltségben kell keresni. Ezek a népek nem azért szegények, mert szabadok, hanem azért szabadok, mert szegények és szegények, mert elszigeteltek, s távol esnek a létért való műveltségnevelő küzdelemtől. A dolog úgy áll, hogy egyáltalában nem tudhatjuk, a szabad népek a gazdagságnak mely fokára emelkedtek volna, ha nyitva áll előttük a létért való küzdelembeli zavartalan fejlődés lehetősége, mert ami nem szabad népekkel való találkozásaik során bukásukat okozta, épen nem gazdasági vagy műveltségbeli, csakis hadi alacsonyabbrendűségük volt. Tehát igenis lehetséges, hogy nagyon tisztességes haladást tehettek volna, ha valahányszor nekifogtak, nem lettek volna valamely szolgai hódító zsákmányává. Bővebbet erről a következő fejezetben.

Dániel Arnold: Többtermelés

— II. közlemény —

Alkalmassak-e természeti viszonyaink a modern intenzív földművelésre ?

Már előbb érintettük az okszerű talajművelés azon elveit, amelyeknek alkalmazása nagy mértékben növelheti a föld nedvességfölvéő és megtartó képességét. Amit akkor az őszi szántásról, kapálásról, boronálásról megemlítettünk, korántsem meríti ki a tárgyat, sőt nagyon is messze elmarad ettől, mert tucat-számra vannak többé-kevésbé fontos rendszabályok, amelyek a talajnedvesség fokozását és konzerválását előmozdítják. Egy évtized óta az amerikai Egyesült Államok szárazabb vidékein egy egész nagyszabású talajművelő rendszer jött létre — főleg Campbell tanár munkássága nyomán — amely rendszer nagy mértékben alkalmas arra, hogy a terméseket növelje és bekövetkezhető szárazságok ellen biztosítsa.

A Campbell-féle talajművelés ezidőszerint már nálunk sem ismeretlen fogalom, s így most elég lesz, ha csupán legfőbb elveire terjeszkedünk ki. Campbell arra törekszik, hogy a szántott földréteg alsó $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ része erősen megporhanyított, de egyszerűsmind összetömött állapotban legyen, a felszín pedig, a szántás mélységének $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ részéig, teljesen elporlasztott, minden hajcsövességet nélkülöző állapotban. Az alsó tömött, de porózus réteg jól felszívja a nedvességet s emellett a levegőt is jól befogadja, a felső elporlasztott réteg pedig nem engedi a nedvességet a felszínig emelkedni és elpárologni.

A talajnak ebben az irányban való megművelése nagyjából úgy történik, hogy a földet az ú. n. tárcsás talajporhanyítónak és az ekének együttes munkájával 18—21, esetleg 25—30 centi-

méter mélyen felporhanyítják, a szántást azután megjáratják a Campbell-féle altalajtömörítővel, végül pedig megfelelő boronákkal, fogatos vagy esetleg kézi kapákkal elkészítik a szétporlasztott takaróréteget. Ez utóbbit aztán később is fenn kell tartani, meg kell időnként újítani mindaddig, amíg a kikelt növényzet állapota ezt megengedi; kapásnövényeknél, kapált búzánál természetesen az érés idejéig lehet — és kell — föntartani a takaróréteget.

Magyarországban a Campbell-féle talajműveléssel már 1908 őszén megpróbálkozott Kerpely Kálmán a debreceni gazdasági akadémia könnyű homokos földjein, továbbá egy kisebb közép-birtokos, báró Fechtig Imre; az utóbbi járszági szikes természetű földön. A kísérletek ezeken a gyöngébb minőségű földeken is váratlanul jól sikerültek; például Fechtig Imre báró, saját szavai szerint, az 1909-ik rossz termésű évben, Campbell-féle talajműveléssel különböző földjein — hektárra számítva — 20—30 métermázsa búzát aratott, amikor a Járszág szomszédos birtokain nem termett több hektáronként 5—10 métermázsánál.*

Egy másik kísérletező, Derera József, P. Csermán, Temes megyében, holdanként 4—6 métermázsa terméstöbbleteket ért el, tisztán a jobb talajművelés révén.**

Ezidőszerint már néhány száz gazda próbálkozik — főleg közép-birtokokon — az új talajműveléssel, többnyire sikeresen. Az eddig kialakult vélemények megegyeznek abban, hogy a porhányó szántás s a többszörös kapálás, boronálás, mely az új rendszerrel jár, nagy mértékben konzerválja a nedvességet és máskülönbben is használ a növényzetnek. A talajtömörítő hasznára nézve azonban eltérők a vélemények. Némelyek szerint csak könnyű talajon, vagy csak gözszántás után van az alkalmazásnak lényeges eredménye, mások ellenben abszolút hívei a talajtömörítőnek, mely a tapasztalatok szerint nemcsak a nedvességet konzerválja, de ezzel összefüggésben gyorsítja a talaj beéréését, amely hatás különösen nedves időben lép előtérbe és szintén nagy előny.

De általánosságban kétségtelenül mutatja az eddigi gyakorlat, hogy a Campbell-féle talajművelés nagy mértékben alkalmas arra, hogy termésünket növelje és biztosabbá tegye.

* Köztelek, 1910 január 22. sz., 171 I. és 1910 január 29. sz. 229 I.

** Köztelek, 1912 január 17.

Az utolsó évek másik nagyszabású agronómiai vívmánya a Demcsinszki-féle gabonatermelés. Ez már egyenesen forradalmi jelentőségű.

Demcsinszki nem kevésbé, mint Campbell, a szárazság ellen való védekezésre törekszik, de — anélkül, hogy Campbellnek ellentmondana — egészen más úton. Ő nem a talajt, hanem a rajta élő növényt iparkodik oly állapotba hozni, hogy a szárazság minél kisebb kárt tegyen a termésben. A növény annál inkább tud ellentálni a szárazságnak, minél nagyobb és mélyebbre nyúló gyökérzete van. Demcsinszki tehát a gyökérzet erősítését tűzte ki céljául; gabonatermelő módszere a gabona gyökerének erősítésén alapul.*

Ez a gabonatermelő módszer abban áll, hogy a fiatal gabonánövényt 3—3½ hetes korában kivesszük a földből és újra elültetik, úgy, hogy 3—4 centiméterrel mélyebbre sülyedjen, mint eredetileg volt, a mi nagyon jótékony hatással van a fiatal növényre, mely 3—3½ hetes korában éppen fejlődésének kritikus pontján volt. Ebben az időben ugyanis a kikelt növénynek nincs meg a kellő tápláléka; azt a készletet, mely a magban volt már fölemésztette, épúgy a magot közvetlenül körülvevő földben levő tápanyagkészletet is, gyökerei pedig ezidőben még aprók és nem tud velük távolabb levő ki nem használt földrészeket elérni. Az átültetés s a velejáró sülyesztés az így éppen küzködő növényke gyökereit egy mélyebb, tehát nedvesebb földrétegbe helyezi érintetlen tápanyagkészletek közé. A következmény: dús gyökérfejlődés. Néhány hét alatt a növény bámulatos gyökérzetet kap, mely a talajnedvességet fokozott mértékben tudja kihasználni s emellett — ami a legfontosabb — oly bőségesen táplálja a növényt, hogy ez erősen kibokrosodik és 30—40 dús kalászt érlel.

Az így átültetett gabona a fagynak is jól ellentáll és mivel szalmája is erőteljes, nem egykönnyen dül meg.

Gyakorlatban a Demcsinszki-féle őszi gabonaművelésnél a talaj előkészítése csak úgy történik, mint közönségesen; jó talajművelés természetesen itt is megfelelően fokozza az eredményt. A vetés 3 héttel előbb történik, mint közönséges művelésnél. A palánták a földön előkészített 9—11 cm. mély, egymástól kb. 18 cm. távolságban levő lyukakba kerülnek. Őszi gabona

* V. ö. N. A. és B. N. Demtschinsky: *Die Vervielfachung und Sicherstellung der Ernteerträge*. Berlin, Parey, 1909. Továbbá újabban ugyanazon szerzőktől: *Die Ackerbeetkultur*. Berlin, Parey, 1911.

átültetési munkálatai 1 hektáron 36—45 munkanapot igényelnek, ezenfelül az átültetett palántákat az átültetés napján — ha az időjárás száraz — estefelé meg kell öntözni és 6—9 nappal az átültetés után még egyszer, ez utóbbi alkalommal hatszorosa felhígított trágyalével. A tavasz folyamán 1—2 kapálást is kap az ilyen gabonaültetvény, mely tehát hektáronként 63—72 munkanappal többet igényel, mint a közönséges művelés, de ennek fejében, közepesen 50—60 métermázsa szem és megfelelő mennyiségű szalmatermással fizeti meg a munkát és gondot.

Noha ezt az új rendszerű gabonaművelést csak ott lehet folytatni, ahol a közelben elég víz van ősszel az átültetett palánták megöntözésére: mégis, mivel sok helyen van meg ez a követelmény, az országos termékek rengeteg növelésére nyújt módot.

Van egyébiránt a Demcsinszki-féle gabonaművelésnek egy másik alakja is, amely nem kíván kiegészítésül semmi öntözést; a feltöltő eljárás ez, mely abban áll, hogy a gabonát megfelelő beosztású vetőgéppel 3 soronként 20 cm. széles csíkokra vetik s a csíkokat azután e célra konstruált töltőgép-ekeszerű eszközökkel, fogatos erővel feltöltik, a töltéseket azután kézi kapával utána igazítják. Ez az eljárás szintén erősíti a gyökérzetet és növeli a termést, persze sokkal kisebb mértékben, mint az átültetés, de egyszerűsége miatt nagyon kevés munkatöbblettel is jár.

Sokan azt hozzák föl a gabona feltöltése ellen, hogy a töltések hullámossá teszik a talajt, tehát növelik annak felületét és így a kiszáradás lehetőségét. Demcsinszki újabb könyvében szembeszáll ezekkel az ellenvetésekkel és kimutatja, hogy az ő feltöltő eljárása nem hogy előmozdítaná, hanem inkább jelentékenyen csökkenti a talajnedvesség elpárolgását. Mert a gabona feltöltése más, mint a burgonyaé; az utóbbit 18—25 cm. magas feltöltéssel termelik s ezek a magas töltések tényleg gyakran ki is száradnak; ellenben a gabona töltései 20 cm. szélesség mellett csak 5—7 cm. magasak; ilyen alacsony és széles töltések a talaj felületét minimálisan növelik, amivel szemben áll az a nagy előny, hogy e töltések pár centiméter vastagon fekvő, laza, felszórt anyaga épügy megvédi az alatta levő földet a nedvesség elvezítésétől, mint a kapa vagy borona által készített takaróréteg.

Demcsinszki feltöltő módszerét többen kidolgozták, különféle módon a nagyüzem számára; minden átdolgozás között legkisebb értékű a Zehetmayr-féle ú. n. magsülyesztő eljárás, melyre maga Demcsinszki azt mondja új könyvében, hogy ez az eljárás, ha nem kapcsolják egybe az ő eredeti feltöltő mód-

szerével, nem javítása, hanem elrontása az ő gabonaművelő eljárásának.*

Sajátságos, hogy éppen ez a Zehetmayer-féle eljárás az, mely nálunk Demcsinszki nevével kapcsolatban kipróbálás alá került és némileg elterjedt, míg Demcsinszki saját, eredeti, nagy eredményeket biztosító átültető és feltöltő eljárásával senki nem törődik. Az állami kísérleti állomások, a gazdasági akadémiák, a gazdasági egyesületek mind elhanyagolják ezeket a világra szóló agronómiai felfedezéseket, melyek által földművelésünket igen könnyen az elérhető legmagasabb fokra s az országot a leggazdagabb államok sorába lehetne emelni.

Még a mezőgazdasági szakirodalom sem foglalkozik velük. A Köztelek, az ország egyetlen nagyobb mezőgazdasági szaklapja, az átültető gabonaművelést mindezideig egyetlenegy cikkben tárgyalta (1909 május 22-iki számában), de akkor is mellőzött minden részletesebb ismertetést; az egész csak annyiban állott, hogy l'Huillier István, a cikk írója, elméleti fejtegetésekkel vagdalkozott Demcsinszki ellen és azt iparkodott kimutatni, hogy a gabona átültetése nem jó, nem lehet jó ezen és amazon okból. Olyasvalami ez, mintha valaki a gyufa lehetetlenségét akarta volna elméleti alapon kimutatni akkor, mikor a gyújtót már gyártották és némely boltban árulták is, úgyhogy pár krajcár fejében könnyű volt gyakorlatilag meggyőződést szerezni a gyufa lehetőségéről. A Demcsinszki-féle átültető gabonatermelés is a világon van; Demcsinszki könyveit minden könyvkereskedésben meg lehet kapni, tehát minden elméleti okoskodásnál egyszerűbben győződhetik meg valaki az új eljárás értékéről, ha megveszi a könyvet és beültet $\frac{1}{100}$ hektárt őszi gabonával, szigorúan a könyv előírásai szerint.

Utóvégre egy csekély méretű kísérletre talán érdemes egy olyan gabonaművelő eljárás, amellyel hír szerint 50—60 métermázsza búzát vagy rozsot lehet termelni egy hektáron. Vajon ez a hír nem hazudik-e? Demcsinszki régibb és újabb könyvében számos nagysikerű kísérletről számol be, többek között olyanokról, amelyek 70—80 q. hektáronként való gabonatermést eredményeztek. Fényképen mutatja be, milyen az átültetett rozs: a felnőtt férfi nem látszik ki belőle. Hogy ez csupa hazugság volna: annak föltevését már a külső körülmények is kizárják. A Moszkvában élő felfedező, Demcsinszki, a cár udvari tanácsosa, tehát tekintélyes

* *Die Ackerbeetkultur*, 106 l.

ember, aki nem szorul arra, hogy valami csalo fölfedezéssel akarjon hírnevet szerezni; pláne mikor őt a dolog természetéből folyólag igen könnyű volna leplezni: hiszen nem kell hozzá egyéb, mint száz négyzetméter föld. Emellett könyvei mintaszerű tudományos objektivitással vannak írva s úgy a megírásukban, mint a kísérletezésben munkatársa volt egy rokona, Demcsinszki B. N., aki gyakorló gazda. Új gabonatermelését növényfiziológiai szempontból helyesléssel fogadták oly kiváló nevű német agronómusok, mint Frűwirth és Ströker. Könyvei német fordítását a legelőkelőbb német mezőgazdasági szakkiadó, Paul Parey adta ki. Mindezen külső körülményeket meggondolva: senkinek sincs joga a Demcsinszki által könyveiben közölt 50—60 métermázsás búza- és rozsterméseket kétségbevonnia addig, amíg kifogástalan módon, szigorúan a szerző előírásai szerint végrehajtott kísérletekkel ki nem mutatja, hogy az új termelőmód nem jár semmi különös eredménnyel.

Ám, úgy látszik, épen az új termelőmód kipróbálása az, amitől a Köztelek körül csoportosuló érdekeltség visszariad. Hogy miért: azt elárulja már l'Huillier István említett cikke, ahol azt mondja:

„. . . A sülyesztés vagy mélyebben ültetésre ezek szerint végérvényesen kimondhatjuk, hogy a mi viszonyaink között vele foglalkozni még akkor sem volna érdemes, ha keresztülvitele lehető volna.”*

„mert éretlen ehhez az ilyen kötelességérzetet, lelkiismeretet és sok rátermettséget, ügyességet igénylő intenzív kultúrához munkásnépünk is.”**

Később egy más helyen azzal intézik el a Köztelek-ben Demcsinszki átültető gabonatermelését, hogy ez az eljárás „a mi munkásviszonyaink mellett szóba sem jöhet”***

Sőt még a töltögető eljárásra vonatkozólag is azt mondják egy helyen, hogy:

„Nézetünk szerint azonban ezen művelésmód különösen a gazdasági nagyüzemben nehezen lesz keresztülvihető, mert a szűk sorok feltöltéséhez igen gyakorlott és megbízható munkások kelleneek”. †

Ezekből az itt-ott elpotyogtatott megjegyzésekből világosan kitűnik, miért hanyagolja el a Köztelek körül csoportosuló nagybirtokos érdekeltség s a befolyása alatt levő állam a Demcsinszki-féle gabonaművelést. Azért, mert a nagybirtok nem kezdhet vele semmit, nem lévén elég sok és elég megbízható

* Köztelek, 1909 I. félév 1127 l.

** U. o 1177. l.

*** U. o. 1909. július 3. szám.

† U. o. 1909. II. 1511.

munkása ilyen intenzív kultúrához. Sőt ha ez elterjedne, még nagyobb bajok is lennének, melyeket maga Demcsinszki így jellemez:

„Nehéz és hálátlan feladat jövedőlésekbe bocsátkozni. De amint én látom, a jövő nem kedvez a nagybirtoknak. Ha az átültető gabonakultúra megvalósul: a nagybirtok vagy magától megszűnik, vagy egészen más művelési ágakra szorul”.*

A Köztelek emberei tehát helyes érzékkel fogják föl a nagybirtok érdekeit, mikor elzárkóznak a Demcsinszki-féle gabonaművelés elől azzal, hogy „rosszak a munkásviszonyok”, „megbízhatatlanok a munkások”. Amde hiszen ők mindig azt mondják magukról, hogy ők az egész gazdanépeség érdekeit szolgálják! Az országban másfél millió olyan kisgazda és törpegazda van, ki földjét önmaga és családja munkerejével műveli: ezek az apró gazdák azt a munkát, amit önmaguknak végeznek, nyilván eléggé lelkiismeretesen csinálják; s amely földműves-családnak tíz hold földje van, annak bizonytalannal nem kell munkásiány miatt lemondania az intenzív kultúráról. Ügyetlennek sem lehet mondani a mi népünket, ha megtudja tanulni a kefekötést és a csipkeverést, amire az állam háziipari tanfolyamain tanítják: nyilván meg tudja tanulni a gabona-átültetést is, mely végre is jobban a mesterségébe vág, mint a kefekötés. A kisgazdát tehát nem korlátozzák a „munkás viszonyok”, ő alkalmazhatja az új gabonatermelést és óriási hasznot húzhat belőle. Hát miért emlegetik csupán a munkásviszonyokat és miért felejtik el a kisgazdát és ennek a Demcsinszki-műveléshez fűződő nagy érdekeit azok, kik oly önzetlenül szeretik és pártfogolják a földműves népet? Hiszen máskülönben megható nyíltsággal szokták hangoztatni önzetlenségüket; a Köztelek például szósz szerint megmondja, hogy azok, kik az ő portáján tömörülnek: „a kisgazdaosztály hivatott és önzetlen vezérei”**.*

Még lesz máskor alkalmunk arra, hogy a nagybirtokosságnak a többtermeléshez s a kisgazdanépeséghez való viszonyát részletezzük; egyelőre lássuk, hogy az előadottakon kívül még milyen agrártechnikai lehetőségei vannak, adott természeti viszonyaink között, a mezőgazdaság fejlesztésének.

*

A kapásnövények már természetüknél fogva megkívánják a talaj felszínének gyakori lazítását, tehát azt a rendszabályt, mely a gondos őszi szántás mellett első sorban szükséges a talaj-

* Die Ackerbeetkultur, 123 l.

** Köztelek, 1910 június 4. 1368. lap.

nedvesség fentartásához. Ez okból összes alacsonyabb fekvésű vidékeinken nagy szerep fog jutni mezőgazdaságunk fejlesztésében a kapásnövényeknek, annál is inkább, mert ezeknek terméseit egy kis gonddal és szakértelemmel, aránylag csekély munkatöbblet árán igen nagy arányúlag lehet fejleszteni.

Különösen a kukoricára vonatkozólag lehet ezt elmondani. Minálunk az utolsó öt év átlagában $16\frac{1}{2}$ métermázsa kukorica termett egy hektáron, pedig könnyen teremhetne kétszerannyi, ha racionális volna a művelés.

Magyarországon a tengeritermelésnek eredendő hibája már a helytelen talajművelés s a hiányos trágyázás, de van ezenkívül még sok más szabálya a modern okszerű kukoricatermelésnek, amelyet nálunk elhanyagolnak. Többek között — a mi a tengerinél nagyon fontos — már a termelni való fajtát sem választják meg jól, pedig jobbféle varietással — tisztán a fajtabéli különbségnél fogva — igen jelentékeny terméstöbbletet lehet elérni; s a tengerihez aránylag nagyon kevés vetőmag kell, tehát a jó vetőmag beszerzésének költsége minimális. Szellektőről, az elfajzás s az öntermékenyítés megakadályozásáról, megannyi fontos rendszabályról, a legtöbb esetben halvány sejtelmük sincs a gazdáknak. A művelés módja is helytelen; a tengerit aránylag sűrűn vetik és rendszerint kézierővel kapálják. Helyes művelés az volna, hogy a tengeritöveket fészkenként kettésével-hármasával, egymástól 80—100 centiméter távolságban neveljék, négyzetes kötésben, úgy, hogy hosszában és keresztben fogatos erővel lehessen megkapálni. Fogatos erővel a tavasz és nyár folyamán 5—6 kapálást lehet adni a tengeri ültetvénynek és ez még mindig kevesebb emberi munkába kerül, mint a mai kétszeri kapálás, kézierővel.

Ilyenféle modern műveléssel Hermann Ferenc bács megyei, tovarisovai gazda már egy évtized óta hektáronként 50 métermázsa átlagos szemterméseket produkál tengeriföldjein, háromszorosát a mai országos átlagnak!

A tengeritermelés egy szakértője, gróf Teleki Alfréd szerint, ennek az 50 métermázsas termésátlagnak legalább két harmadát az ország minden vidékén el lehet érni. Ami annál is plauzibilisebb, mert pár év óta, modern termelőmóddal, többen is produkáltak a Hermann Ferencéhez hasonló nagy kukorica-terméseket.

Az okszerű kukoricatermelésre vonatkozó ismeretek elterjedéséért sokat tesz mostanában egy élelmes gépgyári cég (Bächer-

Melichár), amely reklám céljára úgy a nagyobb gazdák, mint a kiscgazdák között népszerűen írt füzeteket terjeszt, melyekben az okszerű kukoricaművelést és a hozzávaló, nála kapható eszközöket ismerteti. E nagyszabású üzleti akció hatásai már kezdenek is mutatkozni itt-ott a kiscgazdák között, de különösen a Délvidéken. Jellemző, hogy ugyanitt a nagy uradalmak távol tartják magukat az új termelőmódtól.*

Kár volna le nem vonnunk a tanulságot abból az érdekes tényből, hogy az individualista kereskedő, aki a maga hasznából indul ki, de a kiscgazdával érdekközösségben áll: három-négy év alatt többet tett a kiscgazdaság fejlesztésére, mint tizenöt év óta az egész hatalmas nagybirtokos-érdekeltség, amely saját állítása szerint borzasztóan önzetlen ugyan, de a többtermelés körül más az érdeke, mint a kiscgazdának.

A könnyű, homokos földeken a burgonya a legfontosabb kapásnövény. Ennek termésátlagait alacsonyabb, szárazabb vidékeinken csak úgy lehet nagyobb mértékben fejleszteni, ha valami más művelésmód váltja fel a mai feltöltő művelést, mely a talajt erősen hullámossá teszi és növelvén a felületet, előmozdítja a kiszáradást; pedig a könnyű homokos föld, melyet burgonyatermelésre szoktak használni, amúgy is hajlik egy kissé a kiszáradásra. Szerencsére a feltöltés oly nagymértékben, ahogy ma gyakorolják, nagy burgonyatermések létrehozásához nem okvetlenül szükséges. Báró Fechtig Imre a Jászságban 1909-ben mérsékelt feltöltéssel, de Campbell-féle talaj műveléssel hektáronként 306 métermázsa (magyar holdanként 132 q.) burgonyatermést produkált. Ez ugyan rekordtermés, amelyet nem lehet általánosítani, de mégis csak mond valamit, ha meggondoljuk, hogy most, országos átlagban, csak 79 métermázsa burgonyát termelünk egy hektáron; hogy ezt a csekély átlagot nagy mértékben lehet fejleszteni, az nem szenved kétséget.

* Egy nagybecskereki gépkereskedő, Z. K. úr, kinél az új művelésmód terjedéséről felvilágosítást kértem — amit ő előzékenyen és kimerítően meg is adott — válaszában többek között ezt írja : „... . azt az egyet konstátalom, hogy ha a torontáli uradalmak az új művelési mód iránt csak annyira érdeklődnének, hogy kísérleteket tegyenek, már sokkal messzebb volnánk, mint amennyire jutottunk. Sajnos azonban, a mi uradalmaink ebben a tekintetben egyáltalán nem modernek”.

A modern szántóföldi gazdálkodás jelentékeny marhaállományt igényel trágyázás céljára s épen ez az, amire az ország kimerülő földjeinek leginkább szükségük van. Az állattartáshoz szálas takarmány kell. Lehet ugyan az állattartást nem kis részben kapáskultúrákra — répára, burgonyára, kukoricára — is alapítani, de a szálas takarmányt nem lehet nélkülözni hozzá.

Szárazságra hajló klíma alatt épen a szálas takarmány termelése az, amely legnagyobb nehézségekbe ütközik, mert a legtöbb takarmányfű dús levélzetén keresztül sok nedvességet párologtat el, kapálni pedig — az egy csalamádé kivételével — semmiféle takarmányfüvet nem lehet. Egészen bizonyos, hogy azokkal a takarmánynövényekkel s azokkal a termelő eljárásokkal, melyek Nyugateurópában használatosak (s amelyeken ezidő szerint még mi sem igen jutottunk túl), mi nem tudunk modern arányú takarmányterméseket produkálni az ország alacsony domb- és síkvidékein, melyek épen főfészkei a mezőgazdaságnak. Sokat használhat ugyan a takarmánytermelés körül is az okszerű talajművelés s a jó trágyázás; több mint valószínű, hogy az ország azon nagyobb felében, hol a csapadékviszonyok kedvezőbbek, már ezek a rendszabályok is teljesen elegendőek lesznek nyugateurópai arányú takarmánytermések produkálásához, vagyis ahhoz, hogy átlagos takarmányterméseinket, melyek ma hektáronként 32 — 37 q-nál többet nem tesznek ki, 50—60 métermázsára emeljék. Ám az ország kisebb felében, a szárazabb vidékeken, az okszerű talajművelés önmagában aligha lesz elegendő jó takarmánytermések létrehozásához. De azért ezeken a vidékeinken is lehetséges — az agronómia mostani állása mellett — a bőséges takarmánytermelés, egyrészt új termelőmódok, másrészt új takarmányfajok meghonosítása által.

Nem kevésbé fontos körülmény, hogy a Demcsinszki-féle eredeti feltöltő eljárást szálas takarmány termelésére épügy lehet alkalmazni, mint gabonáéra, amint ez újabban kiderült. Ezzel a módszerrel Oroszországban — egy hektárra számítva — 72 métermázsa vörös lóhere és 88 métermázsa lucernaszénát termeltek, majdnem kétszer annyit, mint más földeken közönséges műveléssel*.

Mint már szó volt róla: a Demcsinszki-féle, széles ágyon, alacsonyra való feltöltés s a velejáró hatalmas gyökérfejlődés a szárazság ellen is védelmet nyújt.

* Demtschinsky : *Die Ackerbeetkultur*, 87 1.

Ettől az újszerű műveléstől eltekintve: az a körülmény is megadja a lehetőséget a bővebb takarmánytermelésre — még a Közép-Tiszavidék gazdájának is — hogy vannak olyan takarmányfűvek, amelyek a szárazságot jól tűrik. Ezzel a gondolattal már Cserhádi Sándor foglalkozott 1907-ben és még előbb; ő az Alföld középvidékének takarmánytermelését négy takarmányfajra kívánta alapozni: a lucernára, a szösös bükkönyre (ez egy fagyot és szárazságot álló, jobbféle őszi takarmány) a csalamádéra és — kisebb mértékben — a moharra.*

Ugyancsak már ő mondta a következőket:

„Amerikában szintén vannak oly vidékek, amelyek sokat szenvednek a szárazságtól. Az Egyesült Államok mind az öt világrészt bejáratják szakemberekkel, hogy oly növényekre tegyenek szert, amelyek a szárazságot jól bírják és takarmányul alkalmasak. A mi dolgunk sokkal egyszerűbb volna, csak azon növényeket kellene kipróbálni, amelyek Amerikában beváltak, ezek között bizonyára lesz több olyan, amely nálunk is megterem.”

Campbell tanár csakugyan fel is sorol könyvében egy csomó ilyen takarmányfűvet, melyek között bőven termő is akad.** Nem csupán takarmánytermelésre, de sík és dombvidéki legelőink feljavítására is fel lehetne használni az ilyen fűveket; amely esetben ezek a legelők, amelyek most a nyár második felében kiégnek, tavasztól ősziig tudnák táplálni a marhát. A legelő nem kell ugyan okvetlenül az állattenyésztéshez; olcsó és bőséges takarmánytermelés mellett könnyen lehet pótolni: de mindenestre jobb, ha van legelő, mint ha nincs.

A takarmánytermelés mindezen felsorolt lehetőségei elegendők lesznek szárazabb vidékeinken is olyan mértékű állattenyésztéshez, amilyent a modern földművelés megkíván; elegendők még legszárazabb vidékeinken: a Közép-Tisza mély síkján s a Kis-Alföldön is. Föltéve azonban azt a körülbelül kizárt esetet, hogy ezen a két legszárazabb vidéken a mondott lehetőségeket nem lehetne jól kihasználni: ott van még a rétöntözés, amely által e területeket bőségesen el lehet látni szénával. A Nagy-Alföld azon középső területe, amelyen a csapadék kevesebb, mint 600 milliméter, mindössze 40.000 négyzetkilométert, tehát 4 millió hektárt tesz ki, ami éppen nem csupa termőföld; a száraz nyugatmagyarországi lapály pedig nem nagyobb

* V. ö. Cserhádi Sándor: *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja* című könyvét. (Budapest, 1907. 34—36 l.) Továbbá *A szösösbükköny* című cikkét, *Köztelek*, 1909. I. 286 l.

** Matenaers-Campbell: *Anleitung zur zweckmässigsten Bodenbearbeitung*. Zweite Auflage. Berlin, Parey, 1909. 138—139 l.

17.000 négyzetkilométernél, vagyis 1,700.000 hektárnál. Tehát a Tisza síkján 400.000 hektár, s a Kis-Alföldön 170.000 hektár öntözött rét bőségesen elég volna, hogy a szántóföldek és legelők takarmánytermése mellett bármilyen hatalmas baromállományt eltartson. Vízünk több van, mint amennyi ehhez kell. Kvassay Jenő számítása szerint a Dunából 575.000 hektár (1 millió kat. hold) öntözésére való vizet lehet kivenni, a Tiszából pedig 125.000 hektár öntözésére valót, anélkül, hogy egyetlen völgyzár építésére szükség volna. A Kis-Alföldnek tehát többször annyi vize van, mint amennyire valaha is szüksége lehet. A Tisza mélysíkján egyelőre 125.000 hektárt lehet öntözés alá fogni, ha pedig később meglesz a szükséglet nagyobb mértékű öntözés iránt: akkor már bizonyára meglesz a pénz is egy olyan Duna-Tisza csatorna megépítéséhez, mely a Duna fölösleges vízével a Tisza mélysíkját öntözés céljára elláthassa.

A réttöntözés elterjedése különben aligha történhetné úgy, hogy minden egyes gazda külön egy öntözött rétet létesítsen: ez túlságosan nagy és elágazó csatornahálózatot igényelne és gazdaságtalan volna. Ehelyett inkább lehetőleg kevés ponton, nagy komplexumokat kellene öntözés alá fogni megyei kezelésben vagy szövetkezeti, esetleg akár hatóságilag ellenőrzött és szabályozott magánvállalati alapon; egy-egy ilyen nagy öntözött rétség a körülötte lakó gazdák ezreit láthatná el finomabb minőségű szénával, a durvább minőségűt kiki saját gazdaságában, szántóföldön termelhetné.

A folyómenti lapályokon ott, ahol sűrű lakosság van — mint például Budapest vagy Szeged környékén — az öntözés alapján idővel magyarányú kertészet is állhat elő.

Természetes, hogy bárminő magas színvonalra is fog fejlődni a Nagy-Alföld középső legszárazabb vidékén a szántóföldi gazdálkodás: a legkevésbé nedvességtartó talajokat — a homokterületeket — e száraz klíma alatt már nem lehet jól használni szántóföldi termelésre. Míg az Alföld északi részének homokvidéke, nedvesebb éghajlatánál fogva, jól alkalmas szántóföldi termelésre: a pestmegyei homokvidék, szárazabb fekvésénél fogva, inkább kertészeti termelésre, szőlőgazdaságra, gyümölcsészetre lesz utalva, melyre azonban kifogástalanul alkalmas is. Az országnak ez a vidéke, hol legtöbb akadálya van a földművelésnek, idővel az ország legintenzívebben művelt, leggazdagabb területe lehet.

Ha már többtermelésről van szó: hiba volna elfelejtenünk, hogy a Kárpátok mentén 850.000 hektár magasan fekvő alpesi gyepterület van, melyet bőven ellát nedvességgel a természet s amely semmivel sem rosszabb Svájc hasonló alpesi gyepterületeinél. De ez az óriási termékeny terület nálunk majdnem használatlanul hever. Svájcban egy hektár alpesi gyepterület, az ottani kitűnő kezelés mellett, 60—80 métermázsa jó hegyi szénát hoz. Ennek a magas színvonalú, eredményes alpesi gazdaságnak köszönheti Svájc, hogy magas hegyeiben élet van, ami nélkül aligha keresnék föl e hegységeket az idegenek tömegei. Míg a mi Kárpátjaink gyepterületei nem kerülnek jó művelés alá, amíg nem lesznek beszórva barátságos havasi házakkal: addig hiába várjuk oda az idegenforgalmat; nincs az a természeti szépség, mely idegenforgalmat teremthetne ott, ahol nincs élet és nincs kultúra.

Svájc összes havasi gyepterületei nem tesznek ki sokkal többet, mint 850.000 hektárt. Tehát a mi Kárpátjainkban egy akkora termőföld-terület, melyből egy egész ország a maga existenciájának felerészét meríti: majdnem teljesen parlagon hever. Miért van ez így? Azért, mert a mi kárpáti havasaink túlnyomóan nagybirtokosok tulajdonában vannak: kik a népet kizárják a havasok használatából, noha ők maguk alig használják azokat egyébre, mint vadászatra.

Viszont Svájcban kisbirtok van és demokrácia. Ezért különböznek oly nagyon a Kárpátok a svájci Alpesektől.

Ha majd Magyarországon a mai sivár, elavult viszonyokat a legújabb idők népuralma és népies birtokpolitikája váltja föl: az ország a Kárpátokban olyan kincset talál, amely nem sokkal kevésbé fogja gazdagítani, mint dacos rónasága, amelynek megfőkezésére mostanában kerültek ki az eszközök a tudomány műhelyéből.

Varjas Sándor: A freudizmus kritikája

— Második és befejező közlemény. —

6. A determinizmus

Itt felmerül az a kérdés is, hogy alakul ezen elmélet szempontjából az akarat meghatározottságának a problémája is. A kérdés évezredek óta állandó tárgya volt minden filozófus elmélkedésének. Hogy minden lelki jelenség determinálva van, az iránt nem lehet kétség. Mi az oka, hogy mégis oly sok vitát idézett elő a determinizmus? Erre nem lehet azt mondani, hogy ennek társadalmi és vallási okai vannak. Mert ha vannak osztályok és vallások, amelyekre nézve csakugyan hasznos a determinizmus tagadása, akkor ez csak annyit jelent, hogy ezek az álláspontok kihasználták azt a lehetőséget, hogy az indeterminizmus mellett csakugyan lehet érveket felhozni és felhozták őket. Ezen érvek azonban a lélek valamelyes (bár nem pontos) megfigyelésén alapultak és ezeket sorakoztatta föl az egyház a maga álláspontja és érdekei mellett. Mindent senki sem állíthat, csak azt és annyit, amennyit a valóság valami látszatával védeni lehet. Védeni pedig csak azt lehet, ami, ha helytelen is, a tünemények bizonyos körére nézve áll, csaknem arra az egész területre, amelyre tényleg alkalmazzák. Hogy lehet tehát az indeterminizmust a valóságnak látszatával is védeni?

Schopenhauer azt hozta fel erre indokul, hogy az emberek összetévesztették az akarat szabadságát a cselekedet szabadságával. Hogy a cselekedet függ külső és belső feltételektől, azt senki nem vonta soha kétségbe. De emellett az akarat még szabad lehetne. Ugyanis mindenki érzi magában, hogy én cselekedhettem volna másképp is, ha akartam volna. Ez ugyan helytelen, de mégis megindokolja látszólag az akarat autonómiáját. Ahol ilyen esetben félreértések lehetségesek, ott mindig felmerül a gyanú, hogy a dolog mélyén egész más okok lappanganak. Normálisan az emberek nem szokták összetéveszteni a pusztá akaratot a keresztülvittel. Miért ép akkor tompul el az elméjük, amikor ily fontos kérdés elméleti eldöntése kerül sorra? Hogy

itt mennyire, ellenkezik az elmélet a gyakorlattal, már Hume észrevette. Ő találta ki azt a kitűnő példát az akarat determinált voltának bizonyítására, hogy ha egy halálra ítéltnek választani kell aközött, hogy a börtönőret beszélje-e rá arra, hogy engedje őt szabadon, vagy pedig vájja ki egy vésővel a falat, az utóbbit fogja választani. Mit jelent ez egyebet, mint azt, hogy az illető jobban bizik abban, hogy az élettelen természetet fogja legyőzni, mint az emberi akarat determinált voltát? A börtönőr tudja, hogy őt súlyos büntetés éri, ha a rab megszökik és semmi rábeszélésre sem fog hajolni. A rab tudja, hogy a börtönőr akarata determinálva van. A gyakorlatban tehát senki sem kételkedik abban, hogy a lelki életben sincs semmi véletlenség. Mi az oka tehát annak, hogy mégis oly sok ideig tartotta magát az akarat indeterminisztikus voltának hite? Ha átgondoljuk azt, amit fentebb a cenzúra tudattalan voltáról mondtunk, akkor könnyen belátható, honnét származott az akarat szabadságába vetett hit. Ha ugyanis nem tudjuk azt, hogy van tudattalan és hogy egy cenzúra tartja állandóan féken az összeférhetlen vágyakat, akkor felmerül az a gondolat, hogy minden elhatározásunk spontán lelki aktivitás műve, amelynek nincsenek okai. Mivel az okok a tudattalanban fekszenek, könnyen állhat elő az a hit, hogy nincsenek is okai a lelki jelenségeknek. Cselekedeteink legnagyobb részét ugyanis intellektuális értelemben magyarázzuk, vagy tisztára a véletlen művének tekintjük. Ez utóbbit a pszichológusok ma már nem fogadják el. Odáig már eljutottunk, hogy belássuk, hogy a lélekben ép úgy nincsenek véletlenségek, mint a külvilágban; azonban a modern lélektannak az volt a főhibája, hogy a tudatot azonosította a lélekkel és nem látta meg, hogy számos élményünk van, amely meg van ugyan bennünk és mégsem vesszük észre. Azt ugyan mindenki tudta már régen, hogy képzeleteink nincsenek állandóan a tudat „előterében”, azonban arra nem gondoltak, hogy ami nincs a tudat előterében, az nincs is a tudatban. A tudat maga ugyan nem homogén intenzitású dolog, azonban bizonyos, hogy határai ott végződnek, ahol az intenzitása zérus. Már pedig tagadhatatlan, hogy igen sok olyan képzetünk van, amelyek egyáltalán nincsenek adva tudatunkban, sem világosan, sem homályosan. Igaz, hogy erre azt lehetne mondani, ha most nincs is meg a tudatban, de bármikor újra felidézhetem, csak akarnom kell. Ámde tapasztaljuk, hogy ez nem is függ pusztán az akaratától. Hisz igen sokszor nem tudunk emlékezni bizonyos dolgokra, elfelejtettük őket. A felejtés maga természetesen szintén dinamikus tünete. Tökéletes felejtés talán nem is fordul elő. Már most a F. által felvett tudattalan semmi egyéb, mint azok az élmények, illetőleg emlékek, amelyek „jól elfelejtődtek”, amelyek azonban szintén csak relatíve vesztek el, azaz úgy, hogy már szintén elfelejtett emlékekhez képest nehezebben idézhetők fel a tudatba. Nehezebben, de azért kellő módszerekkel felidézhe-

tők. F. számos esetet analizált, amelyekben jelentéktelen apróságok részletesen visszaidéződtek a felejtésből, holott 20—30 évvel ezelőtt történtek. Az akarat szabad voltáról szóló felfogás változott a lélektani ismeretek fejlődésével. Kant már azt érti szabad akaraton, ha az akaratot más motívumok ez erkölcsi főtörvényen kívül nem determinálják. Vagyis a cselekedetek itt már determinálva vannak és pedig erkölcsileg determinálva, amin azt értjük, hogy bizonyos logikailag igazolható tételek uralma alá helyezjük őket. Itt tehát az akarat tisztára intellektuálisan van determinálva. Más kérdés azonban, hogy a valóságban is így van-e.

7. Az akarat öntudatlan determináltsága

Az emberek általában hajlandók cselekedeteik indoklásául érekmotívumokat keresni, anyagi előnyökből vagy ezek reményéből cselekedeteiket magyarázni. Azonban, hogy mily sokszor tévednek e ponton, azt legjobban bizonyítja az, hogy alig van ember, aki nem emlékeznék olyan esetekre, amikor érdekei ellenére nem járt el olyan eréllyel, mint kellett, illetőleg tőle kitellett volna. Ilyenkor az emberek azzal védekeznek, hogy „csodálatos energiátlan voltam, nincs semmi akaraterőm” és testi indiszpozícióval okolják meg tehetetlenségüket. Minden ilyen esetben alapos a gyanú, hogy más, ők maguk előtt is ismeretlen okok határozták meg magatartásukat. Egy példával óhajtánám e pontot megvilágítani. Gyakori dolog, hogy a kis fiú erotikus érzelmekkel csüng édesanyján. És ép ily gyakori, hogy az apa — bár legtöbbször nem elég világosan — de mégis kénytelen tudomásul venni ezt az infantilis erotikát a saját fiában. És bármilyen különösnek látszik is első pillanatra, az apa és fia mint rivalisok állanak szemben egymással. Főleg a kis fiú néha egész leplezetlenül kimutatja féltékenységét és ilyen gyermekekkel történik, hogy később is gyakran álmodnak apjuk haláláról. Aki tudja, hogy minden álomban valami vágy teljesül, az nem fog kételkedni az ilyen álmok értelme felől. Ezzel a rivalitásból eredő gyűlölettel szemben működik egy más érzés is a gyermekben, ami elősegíti a gyűlölet érzelmének kiszorítását. Ez az apa iránti csodálatnak és szeretetnek az érzése. A gyermek ugyanis kezdetben az apában látja a legtökéletesebb lényt. A legnagyobb erőt, okosságot benne találja megvalósulva. Hogy mi lehet az oka ennek a hitnek, nehéz volna eldönteni. Valószínűleg több részök eredménye ez. Mindenesetre szerepel ezek közt az, hogy a felnőttek szeretnek a kicsinyebbek, a gyengébbek előtt renommírozni. A gyengék feletti zavartalan és kényelmes uralom legcélravezetőbb eszközei közé tartozik a falstaffiáda: azaz a mások feletti fölénynek élethű és hitelteltető előadása. Gondoljunk csak Shakespeare komikus lovagjaira (a Windsori víg nők, Vízkereszt, János király-ban stb.), akik hihetetlenül furfangos meséket tudnak kitalálni a maguk hősi szeszélyének kimutatására. És oly meggyőzően adják elő,

hogy utóbb már maguk is elhiszik. Mérsékeltabb formában ez történik minden családban. A fiatal anya, aki szerelmes férjébe, szívesen beszél férje kiválóságáról, hiszi is, hogy úgy van. A kis fiú hallja ezt, egyrészt irigykedik, másrészt kénytelen tudomásul venni, mert számos oly jelet lát, amelyből az ő primitív következtetési mechanizmusával arra az eredményre jut, hogy tényleg így kell állni a dolognak. Ezek között a legdőntőbb mozzanat ismét az apa szexualitása körüli megfigyelései. A gyermek főleg ott, ahol fenőttekkel együtt alszik, tanúja lesz szerelmi jeleneteknek. Alvónak teteti magát, és abból, amit hall, próbálja összeállítani a történeteket. Ez természetesen, ha csak külső felvilágosítás nem jár kezére, nem sikerül neki. Csak azt tudja, hogy itt valami brutalizálás megy végbe és gyakran láthatunk verekedős kis fiúkat, akik minden eléjük kerülő kis leányt megvernek, letepernek. Itt nyilván utánzási kísérlettel állunk szemben. Hozzájárul ehhez új testvérek születése. E tekintetben utalok ama kis fiú kijelentésére, aki az apa ama jámbor félrevezetési célzatával szemben, hogy a testvérkét a gólya hozta, azt felelte: „Tudom én, hogy te vagy az a gólya!” A gyermek, aki a frusztrán izgalomnál tovább nem tudja vinni, respektussal kénytelen arra az emberre tekinteni, akiről tudja, hogy fölényben van felette. Ehhez járul, hogy a gyermekek egy jelentékeny részénél felébred a pénz iránt való nagy érdeklődés. „És az apukának mindig sok pénze van!” És vajon, melyik apa tagadhatja, hogy rossz bizonyítványt hozó fiának követendő mintaképül saját magát állította oda? Az apák mindig kitűnő matematikusok voltak, a középiskolában legjobban tudták a latint, csak az utógeneráció nem üti meg a régi mértéket. Ehhez járul az is, hogy az apa nagyon erős és ha a kisfiú — apa iránti féltékenységnek engedve — kellemetlenkedik, nem paríroz, jön az ultima ratio: a verés. Hány apa csodálkozott már el azon, hogy kis okra miért gerjedt fel oly nagyon és az a bizonyos apai fenyíték, amit alkalmazni bölcsnek látott, hogyhogyssem, miért csúszott ki oly erősen, sokkal kegyetlenebbül, mint szándékolta. Íme itt láthatunk egy általánosan elterjedt nevelési eljárást, amely a gyermek fenyítésének nevelői és erkölcsi alapot keres és természetesen talál is. És csak ritka apa az, akinek homályos sejtelve támad arról, hogy az erősebben kicsúszó nyakleves nem a rakoncátlankodó gyermeknek, a pedagógiai elvek szerint nevelt gyermeknek, hanem a riválisnak szólt!

De menjünk tovább! A gyermek a 8—10. életév körül, mikor már iskolába jár, főleg ha középiskolába, megismerkedik más felnőttekkel is. Esze is fejlődik. Kezdi tapasztalni, hogy tanára többet tud mint az apa és itt támad a gyermek keblében az első megrázóan fájdalmas, bár kultúrszempontról elkerülhetetlenül szükséges konfliktus. A csalódás az apa páratlanságában. A gyermek eddig úgy tekintett az apjára, mint valami felsőbb lényre. Most kiderül, hogy az apa sem tud mindent,

megakad esetleg a legkisebb közös többszörös megmagyarázásában is, amit a tanár úr nagyon homályosan magyarázott meg az első a) osztályban. És ne felejtjük el, a gyermek nem csak szerető fiú, hanem irigy rivális is egyszerismind! Ez neki kapóra jó. A baj annál komolyabb, mennél jobban sikerült a gyermeknek a bekövetkező szexuális kizorítás korában az apa iránti rosszindulatú hajlamokat nem megsemmisíteni, csupán elfojtani, a tudattalanba gyömöszölni. Mert most már nem is védekezhetik az ellen a káröröm ellen, ami benne feltámad. Azért nem, mert nem ismeri eredetét. Így a dolog nem fog ártatlan fordulatot venni, hanem mint fájdalmas csalódás jelentkezik a tudatában. Mintegy kompromisszumául egyrészt a nagy respektusnak és a csalódásnak, ami bekövetkezett, másrészt az ellenséges érzületnek a hideg bírálatnak, amiben a gyermek apját részesíti — maga sem tudja miért. Forradalmár szellemek, lázadásra termett egyéniségek önvallomásaiban gyakran találhatjuk a dicsekvést, hogy ők már kisfiú korukban is hideg racionalizmussal, „objektíven” bírálták el apjukat. Természetesen a bírálat voltaképpen elítélés volt. Ők ezt az ő — még a hozzájuk legközelebbieik iránt is tanúsított — pártatlanságuknak, „velük született” igazságérzetüknek tulajdonítják. De azt látjuk, hogy ugyanezen emberek másokkal, anyjukkal, kedvesükkal, feleségükkel szemben érthetetlenül elnézők voltak, ami nem állott arányban, mások pl. az apa iránti szigorukkal. Általában valószínű, hogy a forradalmi kedélyek, bosszúálló szenvedélyes emberek már kisgyermek korukban is „anarchisták” voltak és gyűlöletük első tárgya: az első tirannus, a saját apjuk volt. Az anarchista férfiú kisgyermekkorban intenzív szexuális vágyakat volt kénytelen elfojtani és voltaképp nem történik benne egyéb, mint az apakomplexumnak szétbomlása elemeire. Amint értelme nő, apa és zsarnok már nem azonos fogalmak, annál kevésbé, mivel az ilyen „anya-komplexumos” (az anya iránti infantilis szerelmet kizorító) egyéniség korán ott szokta hagyni a szülei házat. Elmegy tanulni, vagy megszökik. És most már, hogy felnőtt, kezdi kutatni a „zsarnokokat”. Most éli ki a bosszúját, amit apja iránt gyűjtött egybe, szenvedélyesen szereti az elnyomottakat — és magát apja helyébe képzelve — elnyomja, terrorizálja őket. Megvalósítja azt, amit kisfiú korában szeretett volna. Szenvedélyét növeli, hogy társadalmi és gazdasági tapasztalatai megerősítik ama hitében, hogy egynéhány ember gazsága az oka minden elnyomásnak. Mert jegyezzük meg, az ember nem olyan politikai programot fogad el a magáénak, amelyet elméletileg vastag közgazdaságtanból leginkább lát indokolva, hanem azokat a könyveket olvassa, vagy szíveli meg és az élet végtelen sokféleségéből ép azokat a jelenségeket veszi észre, amelyekből a zsarnokok iránti gyűlölete tápot nyerhet, ahol elméleti igazolását találja meg haragjának. Így előáll az a csalódás, hogy azt hiszi, ő tisztán hideg megfontolásból cselekszik. És hány „zsarnokölőt” ítélték már el a hatalom bírái, akiről sem ők, sem az elítélt maga

nem tudta, hogy a „zsarnok” álarcában hasonlóságok és infantilis emlékek alapján a revolvergolyó mégsem a zsarnoknak szólt!

Ha az illető maga tudta volna, hogy mi van a tudattalanjában a látszólag racionális megfontolás mögött, akkor bizonyára kevesebb esetben vetnének bombát és a bírák is kevesebb halálos ítéletet hoznának. Mert ne felejtjük, védekezni csak tudatos szenvedélyek ellen bírunk. Olyan ösztönök, amelyek mélyen a tudat alatt fojtva le lappanganak, kikerülhetetlenül romlásba visznek, ép mert ellenőrizhetetlenek, ép mert egész más okokból cselekszünk, mint amilyen „racionális” okból cselekedni vélünk. Ez, azt hiszem, elegendő lesz arra, hogy a cselekedetek túlnyomó nagy többségére, vagy legalább is ép a legfontosabbakra vonatkozólag megrendítse bennünk az észszerű motívumokból való cselekvés hitét.

És most már igen könnyű annak a komplikált kérdésnek a megoldása is, hogy miért van még mindig vita az akarat szabadságáról. Az emberek nem tudják cselekedeteik igazi motívumait. Ha tudnák, sokszor másképp cselekednének. Azt hiszik, hogy úgy cselekedtek, ahogy „akarnak”, és akarni meg azt akarják, ami racionális. Holott rendszerint olyasvalamit akarnak, amit ép azért szorítottunk ki a tudatból, mert valamikor az akarása nem volt racionális. De az életünk legfontosabb korszakában, a gyermekkorban, amikor minden esemény az a fátum, amely későbbi sorsunkat megszabja, bekövetkezett vágymeghiúsulás nem felejtődik el, csak elfojtódik és később valóban, mint szárnyas bosszuistennő, mint a görög Até, megjelenik.

8. Hivatkozás az irodalomra

A nagy költők már rég észrevették ezt a tüneményt, csak a pszichológusok nem látták. A nagy tragédiák voltaképpen nem is egyebek, mint ama művek, amelyekben a lázadó hős elbukik a magára vállalt harcban. A tragikus érzés: a részvét és félelem érzése, azért áll elő bennünk, mert valamennyien lázadók voltunk kiskorunkban. A hős azáltal nyeri meg rokonszenvünket, hogy a fellázadás érzését, amelyet valamikor erotikus okokból az apja iránt érzett, át tudja vinni olyan célokra, amelyeknek a nyilvános tudatba szabad bejáratuk van és mégis régi vágyakkal állanak kapcsolatban. (Bár e kapcsolatról természetesen nem tudunk.) Példa rá Hamlet. Nála a tragédia magja ép az, hogy annak a megbosszulására kényszeríti a véletlen, akiért infantilis okból nem tud bosszút állni: t. i. az apjáért. Hamletről a köztudat azt tartja, hogy akarat nélküli ember. Nem tudja magát cselekvésre rászánni. Holott mily könnyű szívvel szúrja le a vén, szöszátyár, tányérnyaló, besúgó Poloniust! Mily nyugodt lélekkel küldi a halálba Rosenkranzt és Guldenstern! Nem az akaratérő hiányzik őbenne általában, hanem az apjáért bosszút állni akarás. És aki arról, amit fentebb az anarchista jellem kialakulásáról

mondottam, egy nagy költőből akar megerősítést nyerni, az olvassa el Arcibasev novelláját: *Arbeiter Schewirjowot (Revolutiongeschichten)*.

9. A bátorság eredete

Csupán még egy problémát óhajtanék az eddigiek mellé iktatni. Nem részletesen kidolgozva, hanem főbb vonásaiban. Azért ép ezt, mert bizonyosan azok közé a tünetmények közé tartozik, amelyek a legritkébbak és amelyek legjobban vonzzák az embert. Mert bizonyos, hogy mindenki szeretne bátor lenni. Az eddig elmondottakból az olvasó már rájött valószínűleg arra, hogy a pszichoanalízis abban is különbözik a pszichológia eddigi kutató eljárásától, hogy tételei sok megfigyelésen épülnek. Hogy oly kérdésekkel foglalkozik, amelyekről csak úgy lehet részletes számat adni, ha nem elégszünk meg azzal a kevéssel, amit a manifeszt tudatunk állapotainkról mondani képes, hanem leszállunk a tudattalanba és ebbe a vaksötétbe igyekszünk a szabad asszociációk módszerével, főleg álom-elemzéssel bevilágítani.

A kis gyermek kezdetben nem bátor és nem is gyáva. Bátorság és gyávaság magas összetételű lelki képződmények, amelyek a kezdetleges emberből hiányzanak. Aki nem tudja a veszélyt, amelynek neki megy, nem bátorságból megy neki. A bátorság lelkiállapotának manifeszt tartalmában sokféle alkat-elem van. A legismertebb elemek egyike a veszélynek a megszokása. Ez annyira áll, hogy sokan, akik az élet bizonyos körülményeiben bátran viselkednek, más esetekben, helyzetekben, gyávák. A veszély megszokásának az alapja a valószínűség, illetve a bizalom érzése. A valószínűségben való hitet nevezzük bizalomnak. Ha valaki többször volt már nagy veszélyben, az ilyen ember nem veszti el oly hamar a fejét. Aki több csatában vett részt, bátrabban fogja meghallani az első ágyúszót, mint aki ilyet először hall. A veszélyhez való hozzászokás oly nagy fokú lehet, hogy végül az illető a közbeeső időt egész nyugodtan tudja alvással vagy kártyázással, vagy egyéb szórakozással eltölteni, így a régi tanmód mellett, mikor a tanár egy-egy gyereket hívott ki felelni, a többi pedig unatkozott, edzett diákok a pad alatt kártyáztak mindaddig, amíg a tanár valaki újat nem hívott elő. Egy percnyi szorongás és aztán újra játék. Általában minden veszély-megszokás azon alapszik, hogy a lélek a veszélyközi időben a kellemetlen gondolatokat a tudattalanba tudja szorítani. Az ilyen embert bátornak mondják.

Ha valaki a veszélyes dolog minden egyes kis részletét alaposan átvizsgálná és azután az egészet állandóan maga előtt tartaná, a tudat előterébe állítaná, lehetetlen volna minden bátor cselekedet. A bátor ember a tudattalannal dolgozik és bízik abban, hogy a döntő pillanatban a veszély tudata és jelentősége az ellenfél fejében intenzívebben fog fellépni, mint az övében. Ezért is relatív minden bátorság. Mi lehet az alapja ezeknek

a nyilvánvaló tüneményeknek? Hogy ezek maguk már okozatok, az iránt nem lehet kétség. Azt, azt hiszem, mindenki el fogja ismerni, hogy bátorságról csak akkor lehet beszélni, ha a megkísérelt cselekedet sikere nem biztos, sőt a valószínűsége erős kockázattal jár. Mik lehetnek a lélekben azok a tapasztalatok, amelyek ilyen erős kockázat emlékei? Ilyenek nyilván csak olyan emlékek lehetnek, amelyek oly cselekedetre vonatkoznak, amely valamikor kockázattal járt és sikerült. Azonban még ez sem elegendő! Ha ez a cselekedet világos emlékezetünkben maradt volna, hatását számos más nemsikerült esemény rontotta volna le. Mert csak igen ritka kivétel lehet az olyan ember, akinek minden merénylete sikerült! Valamely sikerült cselekedet tehát csak akkor fog kitörülhetetlen és — mondhatnók — babonás bizalmat adni lelkünknek, ha régtől fogva elfelejtett, kiszorított esetre vonatkozik: vagyis kisgyerekkori élményre. A bátor emberekben van valami fatalisztikus hajlam. Ez is a kiszámíthatatlan, de szerencsés véletlen, a nagy veszélyből való hihetetlen megszabadulás hatása alatt rögzítődik meg lelkünkben. Valaki elmondta, nemrég, hogy a döntő pillanatokban a hidegvér soha el nem hagyja és az analízisben kiderült, hogy kisfiú korában éjjel átfutott egy sötét havas utcán, a kutyák kirontottak, megtámadták. Ő kővé meredve megállt előttük, rájuk bámult. Mire az ebek vonítva visszamentek. Akkor öt éves volt és ez az esemény döntő szerepet játszott további életében. Akármikor veszélyben forgott, valami legyőzhetetlen, mert teljesen indokolatlan és babonás bizalom rohanta meg, hogy neki baja nem történhetik. És ezt a bizalmat az sem tudta megtörni, ha itt-ott nem sikerültek dolgai. Csak ilyen élmények és ezek iránytszabó hatása teszi érthetőbbé a máról holnapra élni tudásnak, a veszélyekre való berendezkedésnek példáit, amit oly sokszor tapasztalhatunk. Ennyit akartunk egyelőre a bátorság kialakulásáról inkább csak jelezni.

9. Egyéb lelki tünemények

A nagy erkölcsi tünemények csoportjában ott szerepel még három nagyon fontos tünemény, amelyek a pszichológus-szociológus figyelmét kell, hogy magukra vonják. Az első ezek közül az isten-eszme kialakulása és a vallás keletkezése, a második az átszellemítés tüneménye s a harmadik a morális meglazulás és az akaratgyengeség problémája. Az új teóriából kifolyólag sikerült az eddigi kérdéseket tisztán individuál-pszichológiailag fölfejtetni és ép fordítva mint eddigelé, a társadalmi jelenségeket, mint ezek tömeges előfordulását felfogni. Maga a teória egyelőre még mindig tartalmazza azt a hiányt, hogy a felvett négy alaptulajdonságból: a tudatszükéből, a tudatfeszülés és elernyedésből, a kinkerülésből és vágyfrusztrációból a lélek tudatos és tudattalan részre való oszlásának levezetését mindaddig nem mondhatjuk teljesnek, amíg nem sikerül bebizonyítani,

hogy e feltételek nem csak szükséges (ami talán nem kétséges), hanem elegendő feltételei is a kettéoszlásnak. Ennek a bebizonyítása is, valamint a még visszalévő morális tünetmények elemzése is egy következő alkalomra marad. Csak még azt vagyok bátor felemlíteni, hogy — és bizonyára sokan lesznek ilyenek — akik nem értenek egyet a fent elmondottakkal, akiknek esztétikai vagy etikai érzékét sérti a legszebb érzéseknek, ilyen habár többé nem is teljesen szexuális, de még mindig szerfelett plebejus eredete, gondolják meg, hogy e téren époly alapos vizsgálat szükséges, és lehetséges, mint a természettudományok egyéb ágaiban. És a pusztán „józan ész” alapján itt ép oly kevéssé lehet dönteni, mint az asztronómiában, vagy matematikában. Tényeket kell ismerni és főleg elemezni tudni, még mielőtt általános tetteket vonnánk le. Ami pedig az obszcén eredetét illeti, itt meg ne felejtjük, hogy ha csakugyan obszcénnek tartják a szexuális eredetet (amennyiben az analitikus ép ehhez kénytelen nyúlni), annál büszkébbek lehetünk arra, hogy ily „aljas” eredetből oly sokra, oly sok, magasztos, szociális, szublimált és fenséges érzelmre vittük. Ép úgy, mint ahogy a darwinizmus szerint való állati eredetünk nem lehet ok fajunk megvetésére, sőt kell, hogy büszkévé tegyen bennünket fejlődésképes mivoltunkra. Végül — last not least! — a filozófiai hajlam fokát azzal lehet legjobban mérni, hogy valaki — alapos oka lévén valamely elmélet helyességét felvenni — egyelőre félretesz minden tekintetet, társadalmi konvenciót és van bátorsága levonni az összes következményeket tekintet nélkül arra, mennyiben egyezik ez meg a közfelfogással. Mert ami ma még nem egyezik meg vele, holnap már úrrá lehet és ez leszen a közfelfogás.

Körkérdés

Az írói becsület

— Befejező közlemény —

X. **Lengyel Géza:** 1. A politikai tisztességgel nem tartom összeférhetőnek, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, akár névtelenül a publicisztikában. Az, aki a közvélemény előtt mint politikus szerepel és szerepelni akar, aki politikai meggyőződést mutat, aki politikai pozícióra törekszik, vagyis a fizetésen kívül — jogosan — morális hasznot húz abból, hogy egy bizonyos pártot vagy irányzatot publicisztikailag támogat, ezzel egyúttal határt is szabott hírlapírói működésének. Hogy aztán milyen konzekvenciákkal jár e szabály áthágása, az nem a hírlapírói, hanem a politikai morálon múlik.

2. A testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül szellemi, hírlapírói munkára alkalmazni nem lehet. Ezt annak hozzáadásával kell megállapítani, hogy ez a körülmény a hírlapíróra inkább hátrány, mint előny. Az a hírlapíró is, aki mint publicista mindig teljesen névtelen marad, aki működése közvetett eredményeit nem élvezi, kerülhet és kerül is konfliktusokba, amelyek vége az, hogy keresetét elvesztheti. Ezek a foglalkozás kockázatai és ezeknek olykor ki van téve az is, aki *mélier*-jében nem is politikával foglalkozik.

XI. **Mikes Lajos:** A politikust és hivatásos hírlapírót élesen megkülönböztetem. Másképp nem is tudnék felelni az első kérdésre. Lehet ugyan valaki egy személyben politikus is, hírlapíró is, de vagy a politikát tekintti hivatásának, vagy a hírlapírást, és eszerint vagy műkedvelő hírlapíró, vagy műkedvelő politikus. Másképp bíráljuk a hivatásbeli és másképp a műkedvelői cselekvést.

A politikus számára a hírlapírás, vagy mint a kérdés mondja, a publicisztika eszköz csak politikai céljai szolgálatában, akár egyéni súlyát akarja növelni azzal, hogy a sajtóban is szerepelhet akár elveit akarja sajtó útján is hirdetni. A politikus ennél fogva névvel írjon politikai cikkeket, és ne kontárkodjék bele egyébként a hivatásos hírlapírók munkájába. Ha politikus nem áll névtelenül — akár pénzért is — meggyőződésével ellenkező politikai cikkeket írni, akkor hírlapírónak — marad továbbra is műkedvelő; politikusnak azonban — csizmadia, mert bujkálása előbb-utóbb kiderül és mint politikust — tehát a hivatásában — megbélyegzi és lehetetlenné teszi. Komoly politikus, akinek súlyos a szava, csak komoly pillanatokban szokott újságban politizálni. A műkedvelők publicisztikai játéka csak annyiban érdekli a hivatásos hírlapírókat, amennyiben jelentéktelen politikusok, tisztán szereplési viszketegből, eláraszthatják a kapzsi kiadókat ingyen cikkekkal és kenyérkonkurrenciát csinálhatnak a hivatásos hírlap-

íróknak. A politikusok publicisztikájának ez a módja és következménye a hírlapírók gazdasági szervezkedésének egyik problémája.

A hivatásos hírlapíró politikai és egyéb meggyőződése magánügy, mihelyt a hírlapíró műhelymunkáját végzi. A napisajtó egyre nagyobb mértékben kapitalizálódik, ennek folytán a hírlapíró egyre jobban bérmunkássá válik. A kapitalista lapkiadó hirdetőinek az érdekeit szolgálja, s a lapjában hirdetett eszmékért csak ő felelős, egyrészt hirdetőinek, másrészt a saját Wertheim szekrényének. Mennél inkább bérmunkássá válik a hivatásos hírlapíró, annál kevésbé zavarhatja össze egyéni meggyőződését munkaadójának az érdekeivel. Ha egyéni meggyőződése ellenkezik a kiadó állásfoglalásával, levonhatja a konzekvenciát és ott hagyhatja állását. Szóval: a hivatásos hírlapíróra nézve az egyéni meggyőződés és a munkaadó állásfoglalása közötti összeütközés nemcsak tisztességi kérdés, hanem kenyérkérdés is, úgy, mint a tőkés és a munkás viszonya egyáltalában ilyen kétágú kérdés a mai közgazdasági rendben. A tisztesség és a kenyér kapcsolatának a kérdése egyik általános alapproblémája a kapitalizmus korának, s ennek a problémának a megoldása teljes egészében vonatkozik a hivatásos hírlapíróra is. Ez a megoldás lehet talán ma még egyéni, de végül tömegmegoldás lesz: az alakuló új rend öntudatos tömegének a parancsszava. Mennél inkább bérmunkássá válik a hírlapíró, annál inkább névtelenné válik a hivatásos hírlapíró munkája. Természetes, hogy a problémának ilyen kiélézése csak elméleti, mert a gyakorlatban, ma, amikor a sajtó kapitalizálódása csak fejlődő folyamat, elvértve kerül csak a hírlapíró ilyen kiélezett probléma elé. Egyrészt azért, mert ma még nem minden lapkiadó tőkés; másrészt azért, mert a hivatásos hírlapírók tartalékseregének a nyomasztó hatása ma még csak alkalmilag érvényesül. De a fejlődés vonala már tisztán látható.

Külön is hangsúlyozom végül, hogy a hivatásos hírlapíróra nézve ez a probléma a hírlapírásnak nemcsak publicisztikai ágában merülhet fel, hanem fölmerülhet teljesen olyforma jelentőséggel a lap minden egyes rovatában.

A második kérdésre nézve álláspontom az, hogy a munka erkölce csak egységes lehet. A testi és a szellemi munka között nincs lényegbe vágó különbség. Csak a szellemi és a testi erő kifejtés keveredésének aránya más-más a különböző munkákban. Ez a különbség nem von maga után erkölcsi különbséget, hanem csak anyagit, vagy ha jobban tetszik: gazdaságit.

XII. Nagy Endre: Munkának azt az erő kifejtést nevezzük, amelynek elvégzésénél szervezetünk valamely apparátusának indiszpozícióját kell legyőznünk. Minél finomabb és becézettebb apparátus indiszpozíciójáról van szó, annál fáradtságosabb a munka, annál sajnálatraméltóbb a munkás. A nő, aki szerelmi apparátusát bocsájtja áruba és a férfi, aki agyvelejét engedi át a tőke rendelkezésére: egyformán sajnálatraméltó.

Ezekután íme válaszom a két kérdésre:

1. Nemcsak összeférhetőnek tartom, hogy valaki az újságban elveivel ellenkező eszméket hirdessen, hanem csakis ezt tartom összeférhetőnek. Az újság ma nagy tőkét földolgozó üzleti vállalkozás, amely csakis ez üzlet érdekeinek támogatására alkalmas. Ha valaki valamely újságnál el is tudja helyezni tiszta meggyőződésének megnyilatkozását, ez pusztán véletlen és mindig csak azért sikerült, mert az újság üzleti érdekeivel e tiszta meggyőződés összefér. Ez esetben tehát a tiszta meggyőződés öntudatlanul is az újság üzleti tendenciájának szolgálatára lett, hazug dísz gyanánt fog fityegni az újság homlokzatán és táplálni fogja a naiv olvasóközönség ama téves hitét, hogy az újság valami eszmének önzetlen orgánuma. Csak ez a naiv téves hit fogadhatja kiábrándulással a „leleplezést”, hogy valamely publicisztika meggyőződése ellen írt.

2. Lehet-e a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára is alkalmazni? Nézetem szerint annyira lehet, hogy én nem is tudok semmi különbséget se fölfedezni testi és szellemi munka között. A kettő: egy. Legfeljebb annyi különbséget tudnék tenni a munkák között, hogy az egyiknek elvégzéséhez több indiszpozíció legyőzése szükséges, mint a másikhoz és az egyiknek eredményén jobban meglátszik a diszpozíció hiánya, mint a másikén. És mivel az úgynevezett szellemi munkának kvalitását rontja meg a legszembeötlőbben a diszpozíció hiánya: legfeljebb csak sajnálni tudom az emberiség nézőpontjából a sok elveszett energiát és csak szomorkodni tudok rajta, hogy az emberek nem fejthetik ki szabadon azt az erőt, amit a Mindenség rájuk bízott. De ez csak szomorú dolog. Erkölcsi oldala nincsen. Egyik munkás olyan, mint a másik.

3. Tagadhatatlan, hogy a társadalom sokkal zordabban ítéli meg például azt a politikust, aki hazug (meggyőződésével ellenkező) eszméket hirdet, mint a szeszgyári munkást, de ez csak a társadalom tévedése. Én magam például a mai osztály-parlamentben csöndes undorral hallgatom azt a szónokot, aki mellét ütve a nép nevében beszél és eldobom azt az újságcikket, amely a mai kapitalista újságban önzetlen meggyőződésére hivatkozik.

4. A szabadság, amellyel az ember meggyőződését hirdetheti: a legdesztilláltabb gyönyörűség. De csak az hirdetheti szabadon meggyőződését, aki ezt a gyönyörűséget őszintén átérezni tudja és le tud mondani érte más gyönyörűségekről, amelyeket a munka bérén vásárolhatna. Aki a meggyőződését szabadon akarja hirdetni, legyen ennek a meggyőződésnek aszkéta fanatikusa és a saját aszketizmusában tudja föltalálni mindazt a kielégülést, amit mások címben, pénzben, tekintélyben keresnek.

Konzekvencia: A meggyőződés az emberi szervezetnek olyan produktuma, amely nem alkalmas arra, hogy belőle éljen meg az ember. Mert akinek van meggyőződése, nehezen válik meg tőle, akinek pedig nincs, annak nincs mit áruba bocsájtania. Tehát aki teheti, kerülje az olyan foglalkozást, amelyben meggyőződéséből

kell élnie. Aki mégis ebből él, szomorú lény, mint a szegény házaspár, amely a gyermekét adja el magtalan gazdagoknak.

Én hát, ha publicisztát látok, aki meggyőződésével ellenkezően ír, elszorul a szívem és azt mondom: Nehéz az élet!

És ha látok valakit, aki fejedelmi *non-chalance*-szal legyint el meggyőződésétől kitüntetést, pénzt, elismerést, akkor fölragyog a szemem és azt mondom: Ez a világ leggazdagabb embere.

XIII. Ormos Ede: Mindkét kérdésre nemmel válaszolok. De a határozott választ be kell vezetnem pár sorral. A fizikában mennyiség-tani képletek és rajzok mutatják az eldobott kő pályájának szabályos vonalát, amely azonban a valóságban nem oly szabályos, mert a levegő ellenállása és más zavaró körülmények eltérítik. Ilyenformán vagyunk az erkölcsi törvényekkel is. Ezek oly szabályos útvonalat jelölnek az életbe dobott ember elé, hogy az élet előtt, az iskolában elhiszük, hogy csak akarni kell, könnyű lesz ezen járni. De a megélhetés gondja, az életnek minél jobbá tételére törekvés irányítja az embert, nem mindig az erkölcs. Mint ahogy jogos védelem vagy végszükség esetén a törvény még az emberölést sem bünteti, úgy az erkölcsi törvényeket sem szabad mereven alkalmazni, ha a létföntartás kényszeríti ki velök az összeütközést. És pedig annál kevésbé, mert ez erkölcsi törvények tulajdonképpen azoknak az uralkodó társadalmi osztályoknak erkölcei, amelyeket a létföntartás nehézségei ilyen összeütközésekre nem kényszerítenek.

I. Az újságírók cinizmusa amellyel ma ilyen, holnap amolyan irányú lapnál dolgoznak, éppen a megélhetés szempontjából való elhárítása minden erkölcsi felelősségnek. Ez a cinizmus azonban ebből a szempontból sem jogosult, ha az újságíró politikus. Mert a fórumon támogatott politikát a sajtóban támadni: ez olyan ellentmondás, kétszínűség, áruulás, amelyet sem politikai, sem semmiféle tisztességgel összeegyeztetőnek nem tartok, bármennyire belenyugszik is ebbe a politikusok és újságírók közvéleménye. Még súlyosabb a helyzet, ha ez eljárást a létföntartás szüksége sem menti, mert az így szerzett jövedelem már a minimumot meghaladó többlet.

II. Bármennyire elismerem a dualista alapon való megkülönböztetés avultságát, bármennyire tisztában vagyok a testi és szellemi munka közti mesgyék bizonytalanságával, azt hiszem, erkölcsi szempontból mégis van a kettő között különbség. Abba a szellemi munkába, amelyről itt szó van, az ember a maga egyéniségéből, világnézetéből ad valamit, míg a fizikai munkánál erről nincs szó. Más megítélés alá tartozik az író, aki saját felfogása szerint hazug gondolatokat bocsát egy szerinte káros cél szolgálatába, mint az a testi munkás, aki nem válogatja meg munkáltatóját s a célt, amelynek szolgálatára munkaerejét eladja. Igaz, az író, a szellemi munkás is hivatkozhatik a mindennapi kenyérré, De éppen itt van az erkölcs kérdése. Hogy van-e erő az emberben inkább nyomorogni, szűkösen élni, de nem hazudni, nem dolgozni

saját eszméi ellen, vagy pedig tollat olyan szerszámnak tekinti-e, mint a munkás a kaszát és kalapácsot. A testi munkánál kivételes esetekben az erkölcs szintén azt parancsolja, hogy e szerszámok pihenjenek, a szellemi munkást ez az erkölcs állandóan kell, hogy fegyelmezze. A mai viszonyok között, tudom, ennek a fölfogásnak a szellemi munkások, az írók és újságírók nagyobb része nem hódolhat, amiért igazságtalanság lenne az erkölcsi felelősséget egészen rájuk hárítani.

XIV. Pogány József: A meggyőződését pénzért eladó újságíró problémája a valóságban a mai rendet védő újsághoz kényszerült, de meggyőzésében a mai renden túlkerült újságíró problémája. Sohasem arról van szó, hogy konzervatív hitű ember kénytelen szocialista lapot szolgálni, hanem mindig csak az a kínos kényszer, a morális megítélést provokáló állapot, hogy radikális gondolkodású ember reakciós újság írója. Így formulázva pedig nemcsak az újságírásban, de egész sor más foglalkozásban is konfliktusba kerül a pénzzel megfizetett munka és a meggyőződés. A mai társadalom és állam egész tömegeket tart el, akiknek az a feladata, hogy ezt a mai rendet védjék, igazolják, bántani ne hagyják. A tanár, a tanító, aki radikális és a hivatalos tanterv sovíniszta és klerikális tendenciáit tanítja, a bíró, az ügyvéd, aki szocialista és a mai magántulajdont bástyázó jog szerint ítélkezik, pöröl és árt. És temérdek más ilyen konfliktus adódik abból a kínos dilemmából, hogy a mai rendben élünk, de gondolataink, meggyőződéseink már túl vannak ezen a renden. És amint igaz ez a szocialistára és a polgári társadalomra, úgy igaz a radikálisra és a mi félig feudális társadalmunkra is. A meggyőzések tömegmártírúma ez a helyzet, amelynek megoldását nem hozhatja meg más, csak a konfliktusnak a megszűnése, a társadalmi életnek és a szociális meggyőződésnek újból való találkozása. Csak ez a szociológiai szempont lehet jogos ennek a kérdésnek a megítélésénél, semmiesetre sem a morális ítélkezés szempontja, mely a meggyőzések tömegmártírúmat az egzisztenciák tömegmártírúmaival akarná megszüntetni. A mai társadalom szellemi szolgálói hiába futnának ki a mai rendből, nem a proletárság javára szolgálna az egzisztenciáknak ez a tömeges odaadása, csak a lumpenproletárság számát szaporítaná. Csak az ítélheti el ezeket a rétegeket morális ítélkezéssel, aki erkölcstelennek szidja a prostituáltat és nem tudja, hogy az emberrétegek (nem az egyes egyének) sorsa nem egyéni véletlenektől, de a társadalmi élet törvényszerűségeitől függ, aki azt hiszi, hogy az emberek maguk választják ki a foglalkozásaikat és nem tudja, hogy tán még születésük előtt döntenek társadalmi szükségletek a testi és szellemi munkások, a különböző foglalkozású rétegek arányszámáról. Összefoglalva: nem egyének cselekedeteiről van szó az újságíró-munka kérdésében, hanem az egész rétegnek a törvényszerű sorsáról, nem lehet tehát kívülről hozott más rétegek vagy más korok életkörülményeiből levezetett morális mértékkel mérni őket és így a kritika feladata velük szemben nem lehet az elítélés, csak a megmagyarázás. Mindez persze csak az egész rétegre vonatkozik és nem jelenti azt, hogy az egyes embereivel való politikai

és szociális harcban nem süthetők el ellenük a megvetés és szatíra minden ágyúját.

A problémának különben bizonyos fokig sajátosan magyar íze is van. Fejlett nyugati államokban, ahol kifejlett osztály- és párttagozódások vannak, aránylag ritkán adódhatik eset, amikor az újságírónak a maga meggyőződése ellen kell írnia. Minden osztálynak, minden pártnak meg van ott a maga temérdek lapból álló sajtója és így az újságírók nagyjában úgy helyezkedhetnek el, hogy a fizetett írásaik egyben fődik a meggyőződéseiket is. Nálunk azonban még fejletlen a radikális és a szocialista sajtó és így az újságírók nagyrészt csak reakciós, konzervatív, vagy burzsoaliberális lapoknál helyezkedhetnek el. Az újságírók között pedig egyre többen lesznek, akiket bánt ennek a helyzetnek a visszássága, egyre szélesebb réteg lesz az, amelyik a bomló és pusztuló kispolgári családokból menekül az újságírásba. Ezek demokrata, radikális, szocialistáskodó nézeteket és érzéseket hoznak magukkal és az ilyes meggyőződéseiket természetesen meg kell tagadniuk a feudális és polgári lapoknál.

Magyar viszonyok magyarazzák azt is, miért lett a kérdés most aktuális. Mélyebbre nézve, nem az újságíró-sztrájk és a Farkasházy-affér, hanem a magyar társadalom és az újságírás megváltozott helyzete vetette ki a problémát. Valaha maguk a politikusok és maguk az írók voltak azok, akik nemcsak politikát és irodalmat írtak az újságokba, de akik maguk csinálták az egész újságot. Az újságok politikai és irodalmi pártoknak az exponensei voltak elsősorban. Az újságírás egyéni kiválóságokat kereső és szinte művészi munka volt. Nem annyira a hírszerzés és feldolgozás, mint inkább a vélemények kifejezése és nézetek hirdetése volt a főtartalma. Volt idő, mikor a három pesti újságnak a három riportere Jókai Mór, Petőfi Sándor és Pákh Albert volt. Ma nem a politikusok és írók írják az újságot, a nagy lapok kapitalista vállalkozók kezében vannak, akik pénzért vagy befolyásért bocsátják őket rendelkezésére politikai pártoknak és irodalmi klikkeknek. És azzal, hogy a lap párt és irodalmi orgánumból kapitalista vállalattá lett, a lap munkatársait sem politikai és irodalmi nézetek, hanem pusztán a fizetés, a bér köti az újsághoz. Csak megerősíti és aláhúzza ezt az újságírói munka megváltozott karaktere is. A publicista tudásának, a krónikás írói művészetének helyébe a riport, a politikai és rendőri riport lép. Az erős munkamegosztás, az inkább gyors és hű információhajhászás, mintsem az anyag művészi feldolgozására való törekvés gépiessé teszi az újságíró munkáját. A modern újság szimbóluma: a táviró, a telefon, a könyvomatos, az átlag-újságíró szerszáma nem annyira a toll, mint az olló, a stenografáló ceruza és a ragasztó ecset. Az újságírás arisztokratikus passzióból demokratikus foglalkozássá lett, de az újságírómunka megítélése nem tudta követni a valóság megváltozását. A régi, politikus és író újságíróról alkotott ítéleteket akarja alkalmazni a morális ítélkezés az új bér munkás, sztrájkot és mozgalmat csináló újságíróra. Az újságíró új helyzete és a régi helyzetére igaz vélemények összeütközését mutatja a probléma felvetése és hisszük, hogy az új helyzetre igaz megítélés kialakulását fogják tudatossá tenni a kérdésre érkező válaszok.

XV. **Radó Sámuel:** Mielőtt azt a kérdést tisztáznók, vajon tisztességtelen-e az író, ha más-más lapban ellentétes irányú cikkeket ír, szemügyre kell vennünk azt a lelkiállapotot, mely ezen eljárás megmagyarázza.

Bizony nem valami emelkedett hangulatban fog az író az ilyen megrendelt rabszolgamunkára ráfanyalodni. Érzi, hogy az önállóság hiánya talentumának kárára van és munkája nehézségeit fokozza. Bizony másként ír az ember, ha azt az igazságot hirdeti, mely lelkéből szabadon kiárad. Azonfelül ez a szabadság nagy élvezet is. Sőt a legnagyobb gyönyör a világon abban van, ha az ember lelke világát feltárja és igazságát őszintén hirdeti. Ez egyéniségének egy része, melyet az emberek elé állít, evvel uralkodik a lelkeken, evvel hódítja meg a világot.

Személyiségének ezen hatalma határtalan büszkeséggel tölti el. Varázserővel látszik bírní, jobbnak, erősebbnek, tehetségesebbnek hiszi magát, ha azt hirdeti, ami lelkét forrongásba hozza, ami a szó legnemesebb értelmében egyéniségének legnagyobb kincse. Erről az isteni élvezetről ember nem egy könnyen mond le. Csak nagyon súlyos körülmények hatása alatt fanyalodik rá az ember, hogy mást írjon, mint meggyőződése sugallja. Ilyen ember inkább szerencsétlen és csak másodsorban mondható tisztességtelennek.

De a tisztességtelenség bűnébe is esik, amennyiben az író a hazugság tilalma ellen vét és az, aki azt írja, amiben nem hisz, sőt ami ellen leghevesebben tiltakozik, hazug ember és hazugságával embertársait is tévedésbe ejti.

Ezen hazugság egyszersmind bűn a saját egyénisége ellen. Minden hamisság, mely az egyéniségnek egy vonását eltitkolja vagy megköti, természetesen az egyéniséget kisebbiti, az ember értékét csökkenti és iránta érzett tiszteletet is lejjebb szállítja.

Sőt az ilyen gúzsbakötött, szárnyaszegett író magát is elfogja az undor ezen ráparancsolt munka, egész helyzete és végre az egész világ ellen. És miután fájdalom, az író számára ilyen helyzet nagyon gyakran áll be és legalább politikailag majdnem a normális állapot az, hogy szabadsága elvesztesztetéséből kell élnie, az író meghasonlik és keserű iróniával gúnyolja önmagát, talentumát és a világot, melynek kényszere nem engedi, hogy istenadta szabadságával éljen.

Az író szabadságának korlátozása, mely egyike a legelterjedtebb visszaéléseknek, tehát elsősorban bűn önmaga ellen és csak másodsorban bűn az emberek ellen. Ennek erkölcsi megítélése egészen attól függ, vajon milyen mértékben lehet egy ilyen kieroszakolt és kétségbeesett ellenkezés dacára elkövetett bűnért a felelősséget az íróra és milyen mértékben a tulajdonképeni bűnszerzőre, a társadalomra hárítani.

A világ itt nagyon finoman disztngvál és a bűnösség minden enyhítő körülményét tekintetbe veszi.

Teljesen felmentendők azok az írók, nevezetesen hírlapírók, akiknek írása főleg technikai ügyességen alapul, melyhez az elveknek alig van némi közük. Ilyen hírlapíróktól az írásnak bizonyos egyéni irányelvekkel való összhangzását époly kevésbé lehet követelni, mint

a védő nem tudja azt kötelességének, hogy ő meg legyen győződve védencének ártatlanságáról, habár azt erőnek erejével bebizonyítani igyekszik.

A legbanálisabb enyhítő körülmény, mely az írói szabadság árúbabocsájtását menti, az életfenntartás szüksége. *Weib und Kind sind auch ein Prinzip*, mondta a német zszurnalista, akinek mint ellenzéki újságírónak felkopott az álla, úgy hogy kénytelen volt a megtámadott kormánytól hivatalos lapjának szerkesztését elfogadni. Felesleges a kényszerítő körülményeket kazuisztikusan elősorolni. Nagyon érdekes Heine esete, aki eljárását védi, hogy cikkeit Metternich orgánumba, a nagyon elterjedt és tekintélyes Augsburger Allgemeine Zeitung-ba írja, ámbár ott kénytelen liberalizmusa rovására a lap konzervatív irányának áldozatot hozni, de a liberalizmus — azt mondja Heine, mint párisi levelező — mégis jobban jár ezen elvtelenség folytán, mintha cikkei egy tántoríthatlan, elvhű zuglapban minden toldás-foldás nélkül megjelenének. Az opportunizmusnak számtalan esete van, melyben az írói szabadság nemcsak az életfenntartás, nemcsak a kormány, hanem az ellenzék taktikája folytán is megrövidül.

Bizonyos ellenmondás az itt kifejtett nézettel látszik fennforogni abban a gyakori esetben, amelyben az író az állítólag olyan nagyra-becsült szabadságáról minden különös meggondolás nélkül a legnagyobb könnyűvéruéssel lemond. Mert vannak ám írók, kiknek egyénisége abban áll, hogy semmi egyéniséggel nem bírnak. Tehát nekik semmi áldozatba nem kerül azt elvesztegetni. Ezek úgy vélekednek az elvekről, mint Falstaff a becsületről, kérdezvén: Lehet a becsületet megenni? A hírlapírás mesterségének nagy szüksége van ilyen másodrendű, könnyűreptű portyázó hadra. Ezek leggyakrabban érvényesülnek a zszurnalisztikában és az újságírás alig nélkülözheti ezt a közkedvelt, könnyű lovasságot.

De azért nem mondhatunk le arról, hogy a hírlapírásra a legmagasabb etikai elv legyen mértékadó. Ott, ahol az nem alkalmazható a sűrke tintakulira, ott az újsággal, mint morális egyéniséggel vagy a vezető főemberrel szemben kell a felelősséget érvényesíteni.

Ami végre a testi és szellemi munkás közti különbséget illeti, úgy a helyes szempont az: a testi munkában a szellemi és morális egyéniség sokkal csekélyebb mértékben nyilatkozik meg, mint az író munkájában. Ennélfogva az erkölcsi szabály csak abban a mértékben húzható rá a testi munkára, amennyiben az egyéniség több vagy kevesebb mértékben benne érvényesül. Bizonyos összefüggés a testi munka, az abból származó következmények és a morális felelősség között itt is konstatálható. De miután ez a kapcsolat csak meglehetősen laza és távolfekvő, mint abban a pregnáns esetben, ha pl. egy a békemozgalomért rajongó munkás egy ágyúöntőében dolgozik, azt kell mondanunk, hogy ezen munkás elvtagadása ugyan erkölcsileg kifogásolandó, de az elvek megvalósításának kötelességével szemben az életfenntartás kötelességének is tág tért kell engedni. És ha ezen kötelességkonfliktusban a közvetlen szükség parancsszava győz, azt etikailag is csak enyhén lehet megróni.

XVI. **Rónai Zoltán:** Meggyőződés ellen írni, annyit tesz, mint hazudni. A hazugság erkölcstelen. Ez az uralkodó erkölcs világos értékítétele. A morál általános tételeinek segítségével azonban nehezen lehet eligazodni a társadalmi élet útvesztőjében.

Ha egészen szigorúan vesszük a tételt, hogy az írás csak a meggyőződésnek lehet a kifejezője, újságírás alig képzelhető el. A sajtó kollektív munka. Az újságírónak alá kell magát rendelnie valamely vállalat, társadalmi csoport, vagy politikai párt érdekeinek. Vegyük a morál szempontjából a legkedvezőbb esetet. Valaki egy olyan politikai párt lapjának a munkatársa, melynek elveit lelkesen vallja. Ebben az esetben is előfordul, ha az újságírónak van egyénisége, hogy nézete bizonyos pontokban, taktikai kérdésekben elüt a pártja, vagy a lapot irányító sajtóbizottság többségének felfogásától. Ilyenkor azonban egy nagy társadalmi érdek, a párt egysége, fegyelme kerül konfliktusba a szókimondás s az igazmondás érdekével. A konfliktusnak a pártédek javára való eldöntése nem mondható erkölcstelennek, ha olyan alárendelt szempontról van szó, amely a pártédeknek feláldozható. Az igazmondás ellentétbe kerülhet a pártédekkel akkor is, mikor a politikai harcban az ellenfélre való tekintettel nem szabad a hadállást teljes valóságában felfedni.

Ilyen esetekben azonban mindig társadalmi csoportok céljairól van szó, amelyek az eszközt szentesíthetik. Egészen más a helyzet akkor, amikor az újságíró egy olyan társadalmi cél érdekében titkolja el meggyőződését, vagy ír meggyőződése ellenére, melyet nem vall magáénak, sőt amelyet határozottan kárhoznát. Ebben az esetben a meggyőződés ellen való írást csak az nem ítéli el, akinek a meggyőződés eladása vagy vásárlása a kenyere, vagy aki szemében a meggyőződésnek nincs értéke, vagy aki megbocsátja azt, amit megért.

Mert nem kell különös szociológiai éleslátás ahhoz, hogy valaki megértse a toll árúba bocsátását. A napról-napra növvő szellemi proletariátus túlnyomó része vár arra, hogy eladhassa munkaerejét az államnak vagy nagy vállalatoknak. A napisajtó a termelési költségek óriási voltánál fogva nagyobbára hatalmas vállalatok kezébe kerül. Ezeknél a vállalatoknál valamely ügy igazságába vetett meggyőződés épolyan szerepet játszik, mint egy gyár építésénél a vidék szépsége. Az esetek legnagyobb hányadában ma újságírónak lenni annyi, mint a vélemény megírásának a luxusáról lemondani. Az ilyen környezet azután a sajtó munkásainak jó részéből kiirt úgyszólván minden meggyőződést. Csak a finomabb lelkek azok, akiknél megvan a kettős öntudat lelki tünete. Csak a jobb érzésűeknél lehet felvetni a kérdést: szabad-e a meggyőződés ellen írni? Igen sokan nem a meggyőződésük ellen, hanem minden meggyőződés nélkül írnak.

De a megértés nem lehet akadálya az elítélésnek. Nincs olyan küzdő társadalmi csoport, amelyik erkölcsi szabályul vallhatná, hogy ép úgy szabad az ő igazságait, mint azoknak ellenkezőjét hirdetni. Mentől élesebb valamely társadalmi csoport küzdelme, meggyőződéseinek heve, annál inkább vallja az igazmondás morálját. Nem véletlen, hogy manapság az erkölcsi puritanizmus a legerősebb a szocialista, a klerikális és a nemzetiségi sajtóban.

Mindez nem zárja ki, hogy a meggyőződés megtagadásának a különböző eseteinél a morális elítélés mértéke különbözőképp ne nyilvánuljon. Másképp kell megítélni azt, aki az élete fenntartásáért, mint azt, aki luxusért bocsátja tollat árúba. Másképp azt, kinek megváltozott meggyőződése miatt kellene állását ott hagynia, mint azt, aki meggyőződését hagyja ott megváltoztatott állása miatt. Másképp a sajtó névtelen közkatónáját és másképp a nevével szereplő híres kurtizánt, aki szemérmetlenül hivalkodik gyorsan váltakozó, jó pénzen megfizetett „meggyőződéseivel”.

Nem látok lényeges különbséget a meggyőződése ellen író hírlapíró és a meggyőződése ellen cselekvő vagy író közhivatalnok közt. Mért essék más morális elbírálás alá a kapitalizmus érdekében író szocialista zszurnaliszta, mint a meggyőződése ellen vádoló ügyész (a meggyőződése ellen védő bűnügyi védő külön probléma), a meggyőződése ellenére ítélkező bíró, vagy az a miniszteri hivatalnok, aki nézete szerint káros aktát szerkeszt. Azok, akik ezeket az eseteket más szemmel nézik, vagy a közhivatalnoki pálya presztízse alatt állanak, vagy nem látják a modern sajtó bürokratikus szerkezetét, a meggyőződés szerint való írás teljes lehetetlenségét az esetek óriási számában.

Nem hiszem, hogy a meggyőződésnek megfelelő cselekvés kérdésében más mérték volna alkalmazható a szellemi és más a testi munka terén. Az antialkoholista pálinkafőző és a nazarénus fegyverkovács erkölcsileg ép oly visszás alakok, mint az alkoholtökének író anti-alkoholista, vagy a katonai újság részére dolgozó hervéista. Csakhogy ilyen konfliktusok ritkábbak a testi munka terén. A pálinkafőzők túlnyomó része nem anti-alkoholista és a néphadsereget követelő szociáldemokrácia nincs ellentétben a fegyvergyártással. Komoly konfliktus nem merül fel az antidemokratikus könyvet szedő nyomdásznál sem. Minden haladás kovásza a szellemi verseny. Ezt a versenyt megnehezíti a mimikri, a meggyőződés mímelése az írás terén, de még sokkal jobban gátolja meg az ellentétes nézetet elfojtó cenzor legyen az akár rendőr, akár nyomdász. A nyomdász egyenesen a társadalmi haladásnak tesz szolgálatot, amikor minden küzdőt beenged a szellemi versenytérre.

XVII. Szende Pál: Ad 1. Az első kérdésre rövidebben felelhetek, mert nézetem szerint a probléma súlypontja a második kérdésre adandó válaszban rejlik. Nem tartom a politikai tisztességgel összeférhetőnek, hogy valaki a publicisztikában elveivel ellenkező eszméket — bár névtelenül — hirdessen, akár díjazásért, akár ingyen teszi ezt. Politikai cikkeket azért ír mindenki, hogy a lapja olvasóközönségének nézetét befolyásolja és irányítsa s ezért meg lehet követelni, hogy névtelenül is becsületes katonája legyen azoknak az elveknek, melyeket a nyilvánosság előtt magáénak vall. A publiciszta bizonyos eszmékért és intézményekért harcol és értük való kitartásra buzdítja olvasóit. Nevetséges és képtelen álláspont, hogy épen ő tehesse ellenkezőjét mindannak, amit olvasóközönségétől szigorúan megkövetel. Hogy névtelenül teszi, ez még súlyosbító körülmény. A *tout comprendre, tout pardonner* elv nagyon szellemes közmondás, de értéke nem több, mint

minden egyéb közmondásnak. A szigorúbb álláspont hangsúlyozására különös szükség van Magyarországon, ahol e kérdésben — tisztelet a kivételeknek — oly laza felfogás fejlődött ki, mely hovatovább teljes demoralizáláshoz vezet. Nálunk az ilyen kétlelkűség valósággal virtuszamba megy és ügyes újságírónak sokan azt tartják, aki egy és ugyanazon időben ugyanarról a tárgyról nyilvánosan vagy névtelenül egyformán merészen és folyékonyán tud a legellentétebb irányban írni. Kifejlődött egy külön újságírói bohémorál, mely szeretetreméltóan léha gesztussal teszi túl magát a közéleti tisztességnek különben is rendkívül ingadozó szabályain. Azt hiszem, hogy az újságírók folyamatban levő szervezkedése ezen az állapoton sokat fog segíteni, mint-hogy a jelenlegi morál kialakulása elsősorban az újságírói kereset bizonytalanságára, a javadalmazás szűkös, sőt gyakran nyomorúságos voltára vezethető vissza, ami megmagyarázza egyszersmind azt az elnéző megítélést, amelyet erkölcsi felfogásuk tekintetében rendkívül kényes férfiak részéről is e kérdésben oly gyakran tapasztalunk.

Ad 2. A tudományos szocializmus tanítása szerint a termelés szervezetének átalakulása hovatovább a jelenlegi társadalmi és termelési rend megdőléséhez fog vezetni. A szociáldemokrácia célja e folyamat gyorsítása s ezért gazdasági eszközökön kívül elsősorban szellemi fegyverekkel küzd, felvilágosítja a nagy tömegeket és mindazokat, akikre nézve a jelenlegi társadalmi és termelési rend nem kedvező, hogy nekik kötelességük és érdekük ehhez a mozgalomhoz csatlakozni, azt diadalra segíteni. Egy helyesebb társadalmi rend kialakulásának a jelenlegi gazdasági szervezeten és hatalmi tényezőkhöz kívül ép oly fontos akadályai azok a hagyományok és ideológiák, amelyeket az iskola, az egyház, a tudomány, a sajtó nevelnek bele a lelkekbe és amelyek elhitetik a testi és szellemi munkások óriási tömegével, sőt a polgárság túlnyomó részével is, hogy a jelenlegi hatalmi viszonyok fenntartása elsősorú érdekük, emberi és hazafiú kötelességük. Ezért úgy a radikális polgári, mint a szociáldemokrata munkásmozgalomnak egyformán célja a lelkek felvilágosítása, az osztályöntudatra ébresztés. Viszont más oldalról az osztályöntudat elhomályosítására törekednek mindazok, kiket érdekeik a mai osztályuralomhoz fűznek. A technika és közlekedés mai fejlettsége mellett ennek a folyamatnak mindkét irányban egyik leghatalmasabb eszköze kétségkívül a sajtó.

A munkásság és a modern progresszív polgári mozgalmak körül bizonyos erkölcsi szabályok fejlődtek ki, melyek a mozgalom részeseinek magatartását szigorúan megszabják. A kérdés az, lehet-e ezeket a szabályokat minden módosítás nélkül a szellemi munkára is alkalmazni? Akik e kérdésre nemleges választ adnak, azzal érvelnek, hogy a hírlapíró morálja nem lehet fejlettebb és szigorúbb, mint a küzdő proletariátusé. Ha a munkás eladhatja a kapitalistáknak munkaerejét oly célból, hogy mindennapi kenyerét megszerezze, miért ne tehetné ezt a szellemi munkás is? Hivatkoznak a nyomdászok példájára, akik mindenütt a szociáldemokrácia elit-gárdájához tartoznak és mégis kiszedik a munkásellenes lapok vezércikkeit, stb. Nagyon kényelmes megoldás egyszerre kétféle morál köpenyegé alá bújni és mindenikből kiválasztani azt, ami az érdekeltekre nézve kellemes. Azok az újság-

írók, akik a nyomdászok példájára hivatkoznak, vonják le magukra nézve mindazokat a következményeket, mint a nyomdászmunkások. Akkor tőlük is meg lehet követelni, hogy szakszervezetekbe tömörüljenek, maximális munkabérékért és minimális munkaidőért küzdjenek, anyagi erejükkel támogassák a más szakokhoz tartozó munkások küzdelmét és lépjenek sztrájkba, ha követeléseiket másképpen nem tudják keresztül vinni. De mikor erről van szó, a jelenlegi állapot védelmezőinek rögtön eszébe jut, hogy az újságírás szellemi munka, melyre nem lehet a testi munkások harci fegyverzetét kaptafa módjára ráhúzni. Akkor, amikor ez kényelmetlen és tőlük áldozatokat kíván, tiltakoznak az uniformizálás ellen, de azonnal felismerik a hasonlóságot, ha a kényelmes, de immorális állapot fenntartásáról van szó. A nyomdászokra való hivatkozás különben sem helyes. A jelenlegi állapot csak annyit jelent, hogy a szervezett nyomdászságnak még nincs oly ereje, hogy lehetetlenné tegye a népellenes lapok megjelenését. Ha eme analógia alapján felmentést is lehetne adni, ez az újságíróknak csak igen csekély részére, t. i. azokra vonatkozhatik, akik a nyomdai munkásokhoz hasonló gépies, vagy technikai munkát végeznek. Semmiképpen sem alkalmazható azokra, akiknek a közvélemény irányítása és befolyásolása a feladata. Hivatkozás történik arra is, hogy a testi munkások egy igen jelentékeny része a nagy néposztályok érdekeivel ellentétes iparágak szolgálatában áll s ez mégsem zárja ki, hogy a munkásmozgalom lelkes harcosai ne legyenek. Hivatkoznak arra is, hogy bár a fegyveres erőt mindig alkalmazzák a sztrájkok ellen — a francia kezdeményezéstől eltekintve— a legmeggyőződésebb munkások sem tagadják meg katonai kötelezettségük teljesítését. Ez az analógia sem talál a felvetett kérdésre. A munkásmozgalom egyik legfőbb célja az osztályöntudat felébresztése. A fegyvergyártás és a hadsereg csak a fizikai kényszer és fékentartás eszközeit szolgáltatja, de egyik sem célozza vagy eredményezi a munkásság félrevezetését. A morális kényszer intenzitását az akadályok ereje szabja meg. Nem lehet oly magatartást erkölcsi szabványként előírni, melynek teljesítése még leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Senkit sem fognak ezért az osztályszolidaritás megtörésével vádolni, amiért katonai kötelezettségének megfelel. A militarizmus ereje ma még olyan nagy, hogy vele szemben a mártíri ellenszegülés céltalan áldozat lenne. Azonban a gazdasági mozgalomban az eredmény már ma is a munkások szervezettségének és összetartásának fokától függ. Aki tehát ily esetben nem teljesíti a szolidaritásból folyó kötelezettségeket, azt méltán éri az árulás vádja. Ezért nem sztrájktörő az, aki katonai szolgálatban teljesíti kötelezettségét, de sztrájktörő, aki bérharc idején munkában marad, vagy pedig sztrájkban állók pótlására munkára jelentkezik. A szigorúbb elvek alkalmazandók oly szellemi munkásokkal szemben, kiknek funkciója az osztályöntudat elhomályosításában áll, akik közé az újságírók is tartoznak. Irányukban azért is lehet fokozottabb követelményeket emelni, mert az ő szervezkedésüknek nem áll útjában a fizikai kényszernek elháríthatlan korlátja. Ezzel nem akarjuk mondani, hogy a szellemi munkások szervezésének akadályai nem nagyok. De ez nem jelenti azt, mintha ez akadályokat át nem lehetne hidalni, csupán annyit, hogy a szervezkedésre más

és a szellemi munka természetének megfelelő módszereket kell alkalmazni.

Arra is történik hivatkozás, hogy a tisztviselő és egyéb hivatalnok, tanár és tanító is lehet elvhű és meggyőződéses ember, dacára annak, hogy munkarejét ép úgy kiszolgáltatja a felettes hatóság akaratának, mint a hírlapíró kiadójának, A bíró és tisztviselő végrehajtja azokat a törvényeket, amelyek az osztályuralom fenntartására irányulnak, a tanító és a tanár az ifjúságot érdekeivel ellentétes meggyőződésekre neveli. Ez az ellenvetés sem helytálló. Hogy a bíró vagy tanár teljesíti hivatali kötelességeit, ez természetes dolog, ma tőlük ellenkező magatartást senki sem követelhet. De a legerősebb megrovásra érdemes az oly bíró, aki magát nyilvánosan munkásbarátnak vallja és bírói hatáskörében kegyetlen határozatokat hoz és szavaz meg izgatással és sztrájkvétségekkel vádolt munkások ellen. Ugyanez a sors kell, hogy érje azt a tanárt vagy tanítót, aki a nyilvánosság előtt a vallási türelmeséget hirdeti, de titokban kongregációkat alapít és tanítványait a más vallásúak ellen gyűlöletre neveli. A bírótól, aki progresszívnek vallja magát, meg lehet követelni, hogy a fennálló jogszabályok keretein belül méltányossággal enyhítse a törvények antidemokratikus szabványait s a tanárnak meg a tanítónak, bármennyire is megkötik kezeiket a tanterv és felettes hatóságok ellenőrzése, szintén alkalma nyílik arra, hogy tanítványai lelkébe szabad eszméket csepegtessen be, vagy legalább is ne legyen mindenre kész eszköze egy reakciós tanügyi kormánynak. A sajtó vezető munkásaira nézve is ezek a szabályok állanak. A közvélemény körében az a téves hit van elterjedve és ezt az újságok maguk a legerősebben hirdetik, hogy minden sajtóorgánum tárgyilagos bírálója és ismertetője a megtörtént eseményeknek. A félhivatalosoktól eltekintve, minden lap azt hirdeti, hogy pártoktól és kormánytól, érdekcsoportoktól, nagytőkétől egyaránt független. Aki ily magas talapzatra helyezkedik, attól meg lehet követelni, hogy a legfokozottabb erkölcsi követelményeknek is kifogástalanul feleljen meg. Az ipartörvény bünteti azokat a kereskedőket és iparosokat, akik tévedésbe ejtik a közönséget árújuk minősége és eredete felől s az eredet megállapítása céljából számos iparágban életbeléptették a származási hely megjelölésére vonatkozó szabályokat. Azt hisszük, hogy ezeknek alkalmazása a sajtóra nézve is igen célravezető volna, mert a származási hely megjelölése megakadályozná a jóhiszemű közönség megtévesztését, melynek túlnyomórésze az újságoktól pártatlan irányítást vár. Amíg ez meg nem történik, arról kell gondoskodni, hogy az eddigi laza erkölcsi felfogás egy tisztultabb, magasabb álláspontnak adjon helyet s ebben közreműködni minden jóérzésű újságírónak fő feladata. Aki a közvélemény irányítására vállalkozik, az öntsön tiszta bort a közönség poharába. A publiciszta, aki az általános választójog hívének vallja magát, nem írhat névtelenül cikkeket, melyben az általános választójogot hazaárulásnak kiáltja ki. A színházi rovat vezetője, aki nyíltan a modern irodalmi irányok térfoglalását sürgeti, nem lövöldözhet névtelenül mérgezett nyilatkat az új irány képviselőire. A fővárosi rovat vezetője, aki a kommunikálás híve, nem vehet részt titokban olyan akcióban, amely a városítási tervek megbuktatására, vagy diszkreditálására irányul.

Egyszóval meg kell szűnnie annak a mai kényelmes állapotnak, hogy valaki a nyilvánosság előtt a progresszív irányzatok népszerűségét élvezheti és emellett névtelenül anyagi előnyöket húz a haladás ügyének támadásából. A türelmi álláspont csak azokkal szemben gyakorolható, akiknek a hírlapírás terén közvéleményirányító és befolyásoló szerepük nincsen. Ezek pedig ismétlem, minden nehézség nélkül követik a szervezkedésnek azt az útját, amelyen a sokat emlegetett nyomdászok haladnak.

XVIII. **Túri Béla:** A hozzám is beküldött kérdésekre szerény véleményem a következő:

1. Nem tartom összeférhetőnek a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen — bár névtelenül — pénzszerzés céljából. Ezen elvet, mint erkölcsi normát, melynek a publicisztikában uralkodni kell, nemcsak vallom, de az erkölcsi lehetőség szerint való kikényszerítését is helyeslem.

Nem jelenti ez azonban azt, hogy az ezen területen felmerülő minden esetet én egyformán elbírálnak tartok. Az élet a kérdéseket sokszor oly komplikáltan, oly változatokban produkálja, hogy minden elvi alap hirdetése mellett sem lehet minden kérdést, mint gordiusi csomót az elvi alap kardjával szétvágni.

De kétségtelen, hogy a bizonyos körülmények között enyhülő vagy módosuló ítéletnél nem az a szempont vezetne, amit a második kérdés tartalmaz, mintha a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat minden módosítás nélkül alkalmazhatónak tartanám a szellemi munkára. Ellenkezőleg azt tartom:

2. hogy a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályok nem alkalmazhatók a szellemi munkára is. Jobban mondva annyira különböző területei ezek az emberi életnek, hogy itt az összehasonlítást is hibának tartom. Nincs tehát kétféle morál, nem is azt vallom, hogy a hírlapíró morálja legyen szigorúbb, mint a proletariátusé, hanem a kétféle munka természetében oly különbségeket látok: a kihatást, a felsőbbiséget illetőleg, hogy nem lehet itt bizonyos sablonok, azonos formák szerint eljárni és ítélni. A szellemi munka terméke nem egyszerű fogyasztási cikk az életben, hanem irányító erő, valósággal új öntényező a fejlődés nagy organizmusában. Értékeljük tehát e szerint.

XIX. **Weltner Jakab:** 1. Ha valaki a kikerülhetetlen kényszer hatása alatt cselekszik, ha megélhetésének egyedül lehetséges eszköze az, hogy a publicisztikában elveivel ellenkező eszméket hirdessen, akkor ezen cselekedete nem tisztességtelen.

Természetes azonban, hogy az illető nem lehet tagja olyan pártnak amely ellen — ha kényszerből is — küzdelmet folytat, illetőleg, amely párt ellen írnia kell.

2. A testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat már azért sem lehet minden módosítás nélkül a szellemi munkára

alkalmazni, mert a testi munkás gazdasági helyzetéből folyik, hogy mindig csak elkerülhetetlen kényszer hatása alatt cselekszik, másrészt ő nem kezdeményezője az elveivel ellenkező cselekedeteknek.

XX. Zigány Zoltán: Ad 2. A második kérdésre felelek először és azt állítom, hogy a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályokat igenis, minden módosítás nélkül lehet, sőt kell alkalmazni a szellemi munkára is. De csakis minden módosítás nélkül és szorosan, nem pedig kibúvókkal és pötyögősen.

A testi és szellemi munka között sem fiziológiai, sem gazdasági tekintetből nem lehet különbséget tenni. A fiziológia igazolja, hogy az energia megmaradásának és átalakulásának törvényszerűségei a testi és szellemi munka területein egyaránt uralkodnak. Maga a kísérleti pszichológia az öntudat mechanikai értelmezésének problémájával foglalkozik és az analógiák egész sorával igazolja a szóbanforgó kétféle munka fiziológiai azonosságát.

Gazdasági tekintetben pedig mind a kétféle munka a szó legszorosabb értelmében véve áru, forgalmi jószág. A testi munkának csak úgy, mint a szelleminek megvannak a maga piacai, árfolyamai és usanceai. A termelésnek és a forgalomnak gazdasági törvényei egyaránt érvényesülnek a testi és a szellemi munka birodalmaiban. A szellemi munkának épen úgy, mint a testi munkának, meg volt először a maga feudális munkaszervezete, azután az irodalmi céhek kora, majd a szabad verseny uralma s ma a kapitalista termelési rendnek ugyanazon kategóriájába tartozik mind a kettő.

Ez a kettős, t. i. fiziológiai és gazdasági azonosság már a legszigorúbb tudományos dedukcióval determinálja is az erkölcsi törvények azonosságát, amelyeket azonban az élet mindennapi esetei induktíve is igazolnak. Maga az a felfogás, hogy a testi és a szellemi munkának más-más erkölcsi törvényei volnának, nem egyéb, mint a dualizmusnak fosszil-maradványa, amely már csak múzeumi belajstromozását és elskatulyázását várja a modern élettől.

Ad 1. Nem tartom tisztességesnek az irodalmi és politikai álorcáskodást. Aki valaminek az igazságáról meg van győződve, az annak ellenkezőjét csakis úgy bizonyíthatja s csakis úgy propagálhatja, hogy a tényeknek és igazságoknak egy részét elhallgatja, vagy a vizsgálat szempontját elferdíti, vagy következtetéseiben csavarja ki a saját maga által helyesnek fölismert igazságnak a nyakát. Szubjektíve tehát mindig hazudik, objektíve pedig mindig csal. Nem változtat a dolgon az, hogy névtelenül cselekszi-e ezt, avagy nyíltan prostituálja magát. A tény, a rideg és világos igazság az, hogy jobb tudomása, ellenkező meggyőződése dacára akar másokkal elhitetni, elfogadtatni olyan elveket, amelyeknek helytelensége s hamissága felől közvetlen személyes meggyőződése van. Tehát kivétel nélkül mindig tudva hazudik és csal.

A bíróval, tisztviselővel, a tanítóval és az öntudatos munkással nem lehet egy kalap alá tenni a politikai álorcást. Mert a bírák s a tisztviselők a törvényre, a tanítók a tantervekre teszik le szolgálati

esküjüket s mindenkinek tudnia kell, hogy a bíró a törvény szerint ítél, a tisztviselő azok szerint adminisztrál s a tanító a tanterv szerint tanít. — Nem szükséges nekik ezeket helyeseknek tartaniok, azért becsületesek maradnak; hanem aki közülök hivatásbeli működésének valamely elemét nem tartja helyesnek és mégis azt mondja, hogy az helyes és propagálja annak fönntartását, az már becstelen. Az analógiákat csak szorosan alkalmazhatjuk, máskülönbén megcsalnak bennünket. Például:

A bíró ítél, a tanító tanít, a munkás dolgozik a mai társadalom keretében meggyőződése szerint helytelen törvények, téves elméletek és ártalmas körülmények között; de nem mondja azt egyikük sem, hogy ezek a törvények, ezek az elméletek, ezek a körülmények helyesek, nem propagálja egyikük sem, hogy ezek fönntartandók. Meghódolnak a determinált helyzet előtt, de nem magasztalják, nem erősítik azt. Az álorcás politikus ellenben ezt cselekszi.

Egy szocialista meggyőződésű író minden erkölcsi kára és szégyene nélkül akár névtelenül írhat kapitalista lapokban: de nem írhatja, nem bizonyíthatja azt sem névvel, sem név nélkül, hogy a szocializmus helytelen gazdasági filozófia stb., mert hiszen ő azt helyesnek tartja.

Szerény véleményem szerint ilyen szabatosan kell fölállítani ezeket az analógiákat, mert különben csalatkozunk. Az álorcás publicista nem olyan, mint a szocialista bíró, a szabadgondolkodó tanító és antimilitarista fegyvergyári munkás: hanem olyan, mint az élelmiszerhamisító szatócs. Mindketten tudják, hogy megcsalják vevőiket: az egyik tejnek mondott vízzel, a másik igaznak mondott hazugsággal. Ami egészen egyre megy, mert a testi és szellemi munka között nincsen különbség.

XX. Gonda József* (Hódmezővásárhely): Nem monista és nem szabadgondolkodó, aki az írást, mint szellemi működést, a gondolatok termelését, általában művészi dolgok alkotását, valami elvont és külön végzett lelki működésnek vélelmezve, szembe állítja ellentétképen a fizikai munkával. Külön lélek, a fogalom dualisztikus értelmében, már csak a hitágazati dogmákban van, de nem a természettudományos filozófiában és a modern ember agyában.

Külön lelki működés tehát nem lévén az organizmusban, munka csak egyféle lehet az élettan szempontjából, az, amit a test végez: a szervek, az idegek, a vér, amelyeknek mozgása, öszsmunkája azután a testi és szellemi munkához szükséges energiát kiváltja.

Az egyén eme értéktermelő tőkájével korlátlanul rendelkezik s azt úgy, ott, akkor és olyképp használja fel, amint azt szociális igényei előírják és megkövetelik. Az egyik a testi erejét, a másik agyának szellemi termékét értékesíti annál, akinek arra szüksége van. És mint-hogy ő tudja megállapítani első helyen, a munkás, hogy szociális fentartásához mire van szüksége, a Pesti Napló munkatársai akkor,

* Ez a válasz ugyan már körkérdésünk zárta után érkezett, de azért szívesen adunk neki helyet, mint a vidéki sajtó egy része hangulatának. *A szerk.*

midőn a kiadó ellen, a szociális életben annyira normális fegyverhez, a sztrájkhoz nyúltak, csak jogaikat gyakorolták.

Már most nekem, mondjuk mint politikai publicistának, épen azért fizet az a meggazdagodni, vagy gazdagságát fokozni akaró lapkiadó, az a politikai érvényesülést kicsikarni törekvő képviselő, politikus államférfi, az az uralmon levő, vagy az uralomra törő osztály, párt, klikk-reprezentáns, mert neki az én politikai és publicisztikai tehetségemre komoly szüksége van. Tőlem, az ő érdekeit szolgáló, azokért küzdő, azokat célhoz segítő gondolatokat, cikkeket igényel, egyéb forgalmi cikkekhez hasonlóan s mert neki az agya csak nagyravágyást, hiúságot, magas ambíciókat termel ugyan bőven, de nem termel stílust, tudást, intellektust, elmemozgékonyt, a helyzetekhez simuló és igazodó bensőséges erőt, amik nélkül pedig hiúságát kielégíteni az az életben semmiféleképpen sem lesz képes. Van azonban ezeknek a szépreményű uraknak rendszerint az, amivel mi szegény publicisták épenséggel nem rendelkezünk: kitűnően bélelt Arnheim, vagy Wertheim-szekrényük s van hozzá szívük is, hogy felnyissák s megvegyék tőlünk, ami nekik nincsen: a szellemi energiánkat. Nekik erre van szükségük és nekünk az ő pénzükre. Világos, tiszta, logikus és egyenletes érték-kiegyenlítés. A kiadó, a lapvezér, pláne a lapja aláíratlan cikkeiben, kizárólag az újság, illetőleg a saját politikai álláspontjának a szolgálatát követeli, aminthogy egy újságot sokan írhatnak és sokan is írnak, de a politikai célnak mégis csak egy agyból, egy intellektusból kell kisugározni, miért is az író-publicista alkalmazkodni köteles a mindenkori vezető érdekköréhez, tendenciáihoz. Neki tehát nincsenek elvei, meggyőződésai, akarásai, mert ezek laptulajdonosi kellékek; ő csak egy író, aki a mások terveit, akaratát, célszerű meggyőződését szubtilis, behízelt formába önti, művészi gondolatokkal bearanyozza, magasabbrendű szöveggel látja el, hogy az meggyőző és bizonyító erejűvé váljék s beállítva úgy, hogy az ellenfél álláspontját pozdorjává törje, szóval végez egy intellektuális szellemi tornát a másik érdekében, a nélkül, hogy a saját elvei és meggyőződése szegreakasztása miatt üvöltő rémek dúlnak a keblét, mint zöld lelkiismeretfurdalás.

A tőke tehát, amiből az ő névtelen cikkeit írja a publicista, meggyőződésből, vagy a nélkül, nem más, mint az ő agyának a berendezettsége és fegyelmzetttsége. Egy pompás, nagyszerű arzenál, mely telítve van rendkívüli finom, rugékony, gyors, minden rendű irány, elv és tendencia megértésére, alakítására és hirdetésére szolgáló szellemi pokolgépekkel, amely úgy reagál, sújt, emel, lángol és lelkesít, amint épen a géptulajdonos, illetőleg azok, akik a publicista tőkét igénybe veszik, a mindenkori politikai érdekek szerint kívánják.

A politikai tőke, az osztály és magánérdekek képviselőjében, kékeres, komoly arculatú bankóival nem azért járul az én hiperélet-igényeim kielégítéséhez, a finom, jó ruháimnak, a szanatóriumi kezelésemnek a kifizetéséhez, hogy azután én a saját gondolatomat hangsúlyozzam, a saját elveimet népszerűsítsem és a saját meggyőződésemet oktrojáljam, hanem ellenkezőleg. Miután ugyanis én minden tekintetben tudom az ő szívük szándékát, céljaikat, ravaszságait, hazugságaikat, politikai éhességüket magasabb tónusú stilisztikai cikkekben dolgozom ki

az ő érdekeiknek leginkább megfelelő gondolataimat és szállítom nekik mint meggyőződésüket az én meggyőződésemet, úgy hogy az az övék legyen és maradjon.

És ez valami kellemes, stílképző mulatság. Sokszor a mások zsebére és bőrére elmondhatja az ember még a saját meggyőződését is.

Én nekem például az a meggyőződésem, hogy nincsen meggyőződés s politikai írónak, aki névtelen katonája a mindig harogó, mártírokat követelő politikai csatáknak, ne is legyen egyáltalán leszegezett, idegeivel fedett és garantált, vérével melengetett meggyőződése. Úgy érzem, hogy ha nekem meggyőződésem volna a politikában, a szellemi rugékonyságom volna ez által megtámadva s egy körben forogva egyoldalúvá válnék. Egy elvhez, egy ígéhez, egy rendszerhez, aki odafűzi a szellemi artériáit és nem engedi a gondolatait új eszmékkal és életszenzációkkal felfrissíteni és megtermékenyíteni, az egy helyen marad, mint a szerzetes, a könyvtárőr, a postamester és a nyugalmazott adótárnok.

A pillanatról-pillanatra változó s pláne a rég kicsépeelt 48—67-es nemzeti politika körül provokált cikkezésben pedig még keresve sem lehetne találni meggyőződést, miért is ebben való vetést egy pillanattal sem merném becsületbeli kérdéssé avatni, mert sehol sem lehet még oly tág, oly gerinctelen és megbízhatatlan a meggyőződés, mint épen a magyar ingatag, alattomos, pózoló nacionalista politikában; a publicisza csak üres frondörködést, alkalmazkodást, macchiavellizmust lát, sajnos ép a vezetők részéről, kik minden hatalmi kérdésben az uralkodó feudális és klerikális osztályérdekek urainak a lábai előtt fetrengenek.

Ahol a politika irányításában nincsen gerinc, nincsen következetesség, a publicisza a politikusok politikája szerint igazodik. Így kell eljárnia, mivel hogy az ő beretva éles agyi műszerével minden új szituációt megérez, felfog s visszaad s így a legtisztább altruizmussal képes szolgálni az ő tantemjeiért a mindenkori erőt.

Írói és publicisztai becsületről talán lehetne akkor beszélni a politikában, ha nagyméretű, modern, progresszív, demokratikus stílusú irányzat foglalná el a tespedt múmiarendszer, a kiélt közjogi nacionalizmus és agrár-feudál-klerikalizmus mai domináló pozícióját; amikor magától értetődőleg, egy közvéleménnyé izmosodott nemzeti gondolat kiépítése lenne a cél, igenis a politikai becsület hozná magával, hogy a friss, új eszmék ihletétől izzó, egyénileg is súlyos író-publiciszták, szellemi energiáik s politikai szent meggyőződéseik tüzes elragadtatásával ütközzenek szembe az évszázados reakció ördögeivel.

Hanem amikor Farkasházy Zsigmond, aki inkább képviselő mint publicisza, elrejtőzvé a névtelenség kellemes és biztosságot adó homályába, a tulajdon pártja és elvei ellen, kormánypárti lapban és pénzért vezércikket ír, akkor lehet szó egy kis megrovásra méltó kapzsiságról, de az írói becsület nagy problémáját igazán csak azért volt érdemes mégis vele összekapcsolni, hogy tekintélyes, nagy újságírók, politikusok és publiciszták az esetből folyólag megállapíthassák, hogy az írói becsület és a napirendre tűzött politikus között semmi komolyabb összefüggés nincs.

Szemlék és jegyzetek

Jászi Oszkár: 1912 május 23.

Ez a dátum a magyar történelem legnagyobb dátuma 1848 óta. Igyekezünk megállapítani a budapesti munkásság forradalmi fölkelésének elméleti és gyakorlati jelentőségét:

1. Az orosz forradalom egyes jeleneit leszámítva, nem volt ennél nagyszerűbb politikai tömegfölkelés Európában az utolsó évtized munkásmozgalmaiban. Az egész város életének teljes és tökéletes megbénulása, a közlekedés megakadása; a golyókkal és a kardlapokkal félelmetes elszántsággal dacoló tömegakarát; ez a nagyszerűen gyors, biztos és öntudatos reagálás a parlamenti eseményekre; végül a pártvezetőség elhatározásának momentán és pontos keresztülvitele a munka újra felvételekor: nyilvánvalóvá tette, hogy immár a magyar munkásosztály szellemi színvonal és forradalmi élan dolgában kiállja a versenyt bármely európai metropoliséval.

2. Ez a forradalmi kitörés mindenkit váratlanul ért; szinte fölfedezésszerűen hatott. Aki az utolsó tíz év magyar munkásmozgalmát figyelemmel kísérte, az nem remélhette az állhatatosságnak és a heroizmusnak ezt a bámulatos fokát, mely oly általános és tartós volt, hogy a legilletékesebb tényezők ítélete szerint elegendő erős lett volna a parlament fegyveres megostromolására is. Egész kétségtelennek látszik, hogy ha Tisza István junker-tébolya győzedelmeskedik és a kormány a pártvezetőséget elfogatta volna: a helyzet olyan arányokat öltött volna, melyek Commune-szerű állapotokra vezethettek volna.

3. A magyar munkásmozgalomnak ez a nagyszerű lelki elváltozása bizonyára számos ok eredménye. A gazdasági fejlődés mellett a politikai elnyomás állandósága s az a frivol népcsalás, melyet a magyar politika a választójoggal évek óta folytat, kétségtelenül nagy szerepet játszott a lelkek forradalmosításában. Mégis az eredmény mindenek felett csak egyik esete a szellemi energiák megmaradása törvényének. Az a sok sok

ezer látszólag nyomtalanul eltűnt beszéd, cikk, röpirat, könyv, tanítás, sajtóper: ezek az alig észrevett lelki energia-megnyilvánulások, sok éven keresztül felhalmozódva, a magyar proletárelieknek egy egészen új szintézisét teremtették meg.

4. Ez az új proletár-lélek ma az ország legnagyobb, legfegyvelmezettebb, legáldozatkészebb, legimpozánsabb politikai ereje s pártja, a szociáldemokrata párt a legfélelmetesebb politikai hatalommá vált. A jövőben nélküle vagy pláne ellene semmiféle politikai tényező nem operálhat. Ha visszagondolunk a koalíciós időkre, mikor maga Justh Gyula alig akart szóba állani a „nemzetközi szocialistáknak” gyanús és lenézett pártjával s ha szembeállítjuk ezzel a mai helyzetet, mikor ez a párt a politikai átalakulások középpontjában áll: az ember szeme szinte káprázik a társadalmi fejlődés rohamos sodrától.

5. A májusi forradalom egyik legérdekesebb vonása volt az a gyűlölet, mellyel a nép a villamos közlekedést tette lehetetlenné. Nagyszerű tiltakozás volt ez azok ellen a közlekedési mizériák ellen, melyek szótlan tűrése Budapest egyik legnagyobb szégyene volt. A közönség türelmének ez az arcátlan provokálása nem ismert határt; mégis a polgárság fogcsikorgatva tűrte, bár a Jellinek-ügy nyilvánvaló tette az egész vállalat zsványos berendezését. Az is kitűnt, hogy a város alázatos foglya ennek a korrupt társaságnak. A májusi tisztító forradalom óta úgy érezzük, hogy a községi politikában fordulat elé jutottunk. Egyetlen ilyen néptiltakozás a városi panamázók ellen többet érhet, mint évtizedek szónoklása és propagandája. A munkásság egy nagyszerű és gyors átalakulás lehető irányát mutatta meg itt.

6. A forradalom hatása az országos politikában sem volt kisebb. Már-már úgy látszott, hogy a bihari junkerek terrorsa győzni fog a képviselőházban. A Justh-párt túlnyomó többsége lankadtan és megtántorodva nézte, miként inzultálják vezérét. Most még nem jött el az ideje annak, hogy ezen aggályos látvány mélyebb okait kikutassuk. Most csak az a fontos, hogy a munkásság forradalmi heve a képviselőházban is egészen új helyzetet teremtett s véget vetett a kulisszák mögötti ármánykodásoknak. Még a Tisza István vak fanatizmusa is megszeppent s egész bizonyos, hogy a bihari palotaforradalom jövő chanceai sokkal kedvezőtlenebbül állanak, mert a parlamenti erőszak logikus *ultima ratio*-ja: az utca erőszaka immár nem retorikai fenyegetés, hanem élő valóság.

7. De a forradalom legmélyebb hatása az ellenzéki blokk megegyezése volt az általános választójog alapján. Ez a megegyezés ugyan még sok veszélynek van kitéve és nem elégíti ki teljesen a radikális választójog híveit, de mindenesetre egy olyan demokratikus létminimumot adna az országnak, melynek segítségével a mai képviselőház gyökeresen átalakulna s a legmerészebb demokratikus propaganda is lehetővé válnék az egész vonalon. Egy, az agrár-feudalizmustól és zsidó bankáraitól teljesen független ellenzéki blokk kialakulása általa szükségkép bekövetkeznék a magyar parlamentben, ami végeredményben a történelmi osztályok monopóliumának érzékeny megingatására vezetne. Egy szóval: az európai jellegű politikai élet lehetsége beköszöntene a magyar közéletben.

Természetesen az „új koalíció” összetételében sok bizalmatlanságra ad okot s demokratikus alkatelemeinek állandóan résen kell állniuk. De éppen itt a legnagyobb garancia ismét az a véres májusi nap, melynek emléke hathatósan fogja támogatni a Justh Gyula elvhű és bátor ellenőrzését. A néppárt valóban népies elemeinek csatlakozása felette örvendetes tény, mert ezek a demokrácia megbízhatóbb híveinek bizonyultak, mint a Justh-párt legnagyobb része és a munkapárt ú. n. demokratái.

8. Külön kell megemlékezni a rendőrség szerepléséről. Soha nem tűnt ki világosabban, mint most, az a mindenre kész pandúr-szellem, mely ezt a testületet betölti. Nem a közrend őre az, hanem olyan gavallér-testőrség, mely miben sem áll mögöttes a legelmaradottabb vidékek csendőr-moralitásának. A Fényes László s több más megbízható szemtanú leleplezéseiből nyilvánvaló az a szinte vadállati brutalitás, mellyel a rendőrség ott is fellépett, hol rendzavarásról szó sem volt. Az a tény pedig, hogy a kínvallatás rendszere még mindig akadálytalanul virul a budapesti rendőrségnél, a magyar kultúra egyik legnagyobb szégyene, melyet orvosolni az új demokratikus parlamentnek nem utolsó feladata lesz. Ha majd Bodáék érezni fogják, hogy ők többé nem a kaszinói uraságok házi cselédei, mint jelenleg, hanem a nép ellenőrzése alatt állanak, csakhamar gondoskodni fognak, hogy emberségesebb bánásmódrá oktassák ki legényeiket.

9. Nem kevésbé tanulságosak voltak az uralkodó osztály reagálásai a munkásság forradalmára, amint ezt megbízható fültanuk közléseiből megállapítani lehetett. Valóságos versaillesi hangulat fogta el ezeket a köröket, ahol nem szűnt meg

a nép haragjának lekicsinyelése s vezetői elleni uszítás. Így a terézvárosi demokrácia vezére még reggel a parlament folyosóján gúnyosan viccelt: — Ugyan mit félték ezektől a taknyosaktól? Ezek tudnak forradalmat csinálni! . . . A munkapárt zöme egész nap túl enyhéknek találta a munkásság elleni rendszabályokat s mikor este a sztrájk önkéntes beszüntetésének híre megérkezett a közfelfogás az volt, hogy a vezéreket megvették, tehát szabad az út. A dzsentri-erkölcsökre nagyon érdekes világot vet ez a tény, mert mutatja, hogy a politikában a néppel szemben csak két eszközt ismernek: az erőszakot és a korrupciót. Nem kevésbé Scharfmacher volt a hangulat a lipótvárosi kaszinóban sem, ami megfelel a mai helyzet lényegének: a juncker-zsidó koalíciónak. Túlzás nélkül lehet mondani, hogy a zsidó uzsora — s ennek képviselőit nemcsak a falvak korcsmaiban kell keresni, hanem főleg és elsősorban a nagy és előkelő budapesti bankokban — hatalma még sohasem volt az országban ilyen teljes s a Tisza István legfanatikusabb hívei nemcsak a vármegyei dzsentri tönkrement elemeiben, hanem a kitüntetésekre és nemességre áhító zsidóságban keresendők. Történelmi távlatból nézve ezért a másik *representative man*-je a korszaknak Tisza István mellett Elek Pál, mert ez a hírhedt bank-kalóz korántsem elszigetelt jelenség, hanem szinte platói típusa a budapesti pénzvilág egy igen befolyásos részének, egészen úgy, miként Tisza István a magyar szolgabírónak. A magyar dzsentri-szolgabíró skrupulus nélküli terrora, amely habozás nélkül hozza mozgásba a csendőrszuronyt és adat sortüzet s a zsidó uzsorás, ki megfelelő ellenszolgáltatok fejében az előkelő uraság váltóit zsirálja s a választási panamákhöz pénzt ad: ez a mai magyar politika legkirívóbb, legjellegzetesebb vonása. De természetesen nem a legmélyebb. Ez a két néprontó típus csak tünete a latifundiumos feudalizmus gazdasági és erkölcsi szerkezetének.

Szabó Dezső: J. J. Rousseau érzelmi morálja

A mindig elég gazdag Rousseau-irodalom az utolsó évtizedben szenvedélyes élénkséggel vett új lendületet.* A szenvedélyes jelző itt a lényeghez tartozik. Nem az eltérő esztétikai vélemények vagy irodalmi iskolák hevesége ez: akik írnak

* Rousseau társadalmi ideáinak megismerésére az egész Rousseaut kell megismerni. Teljes gondolata talán sokkal élesebben és igazabban lép elő leveleiből s inkább szépirodalmi dolgaiból, mint a logikailag kissé túlságosan kikészített társadalmi dolgozataiból.

róla, akaratlanul is belesodrónak egy pártállásba, mintha az életnek egy most is élő tényezőjéről volna szó, kibe, életérdekeinkkel kapaszkodunk, vagy akitől azokat féltjük. És tényleg Rousseau az új, demokráciába fejlődő átmeneti kornak talán leghatalmasabb, legállandóbb ható eleme. Olyan újság volt ez az ember, milyent még csak egy pár — igen kevés — név jelent a történelemben. És itt az újság szót meg kell magyarázni. Ha bármelyik zseni munkáját a kutató elemzés alá veszi, azt találja, hogy elemeiben megelőző gondolkodások munkája s ilyen értelemben új munka nincsen. Rousseau tartalmánál a történelmi előzmények kimutatása igen könnyű. Politikai gondolatai (La Boétie, Hoffman, Bodin, Mably stb) nevelési tanai (Montaigne, Locke, Morelly) könnyen utána nyomozhatók. Irodalmi sajtóságai közül igen sokat értet meg az akkor nagy divatba jövő angol irodalom és — amire tudtommal eddig még nem igen figyeltek — az előző pásztori költészet. De a társadalmi, művészi, irodalmi fejlődésben egy új gondolat sohasem annál kezdődik, aki azt kitalálta, hanem aki egyéniségének, művészetének szuggesztív erejével azt a gondolatot a könyvtárból kiriasztotta és az élet új tényezőjévé tette. Ebben az értelemben a nagymondás veszélye nélkül ismételtetjük Rousseaúról főnnebbi állításunkat. A vele kezdődő kor pszichéje oly csodálatos tömörítésben jelent meg benne, hogy szuggesztíója* száz év múlva is kiérzik a hisztérikus Nietzsche rángatózásából vagy az illuminált Tolsztoj hegyi beszédeiből. Mint szükséges forradalmi elem, mint póz, mint betegség: Rousseau kiirthatatlan eleme a modern léleknek.

II.

A társadalom fejlődése *par excellence* lírai. Ezalatt nem csak azt értem, hogy a nagy tömegek pszichikai megmozdítója mindig érzelmi jellegű és hogy az előkészítő, átmeneti korok líraiak, szélsőségesen individuálisak, hanem hogy a társadalmi élet mechanizmusába új folyamatokat hozó nagy egyének gondolatainak lírai sajtóságok adták meg az irradiáló erőt. Tudom, hogy itt legalább egyelőre is látszólagosan, ellentétbe jövök a most mindinkább elterjedő felfogással, mely az egyén jelentőségét lehetőleg redukálni igyekszik és a történelmet tisztán társadalmi produktumnak tartja. Azt is tudom, hogy ez a történelmi felfogás szinte szükségszerű pszichikai előkészítője a szocializmusnak. De éppen Rousseau esetében lesz igen könnyű megmutatni, hogy itt nem ellentétről, hanem egy nélkülözhetetlen kiegészítésről, korrekcióról van szó.

A mindent intézményekben objektíváló egyházi monarchikus társadalom ellen három nagy individuális áram jelenik meg,

* Lehetőleg kerülöm az idegen szavakat. De különösen a szuggesztíó és funkció szó többször fog előfordulni, hiszen a társadalmi életben minden szuggesztíó és minden funkció.

melyek végzetes, logikus kapcsolatban vannak egymással: a protestantizmus, a karteizianizmus és a romanticizmus. Luther, Kálvin, Descartes, Rousseau nevei jelölik annak a szellemi fejlődésnek kanyarulatait, mely a hit, a megismerés és a morál terén egyrészt a modern anarkiához, másrészt a modern szocializmushoz vezetett. Igen a két egymástól legszélsőségesebben ellenkező világnézethez. És ez a tragikusnak mondható kettősség benne van mind a három jelenségben: mind a három anarchikus princípiumra, a tiszta egyénre épít szociális bizonyosságokat.

Mihelyt elvetette a protestantizmus a hitben a tekintélyi alapot s a Pál-féle — mindeneket megvizsgáljatok s ami jó, azt megtartsátok — mondatba belecsimpaszkodva a szabad vizsgálódást, vagyis a tiszta-ént tette a hitbeli megismerés kritériumává: logikusan elvetett minden dogmát, minden egyházat, minden az egyéneken kívül álló „isteni kijelentést”. Mert a Bibliának, mint isteni kijelentésnek s Isten létének *a priori*, a szabadvizsgálódáson kívül való elfogadása gyenge szofizma-cövek volt a logika kerekeinek. A belső ellentét nyilvánvaló volt: a protestánsnak kellett hinnie az Istenben, Jézusban és a Bibliában és szabadon vizsgálódhatott. Már most megtörténhetett, hogy valaki megindult és végig is ment a szabadvizsgálódás útján és nem jutott sem Istenhez, sem Jézushoz, sem a Bibliához, így az a tragiko-kómikus dolog esett meg vele, hogy saját protestáns kezeivel fogta meg önön protestáns nyakát s protestáns buzgalomból kidobta magát a protestantizmusból. Ez az ellentét szüli azután a sokféle szektát és az olyan szomorúan nagyszerű alakokat, mint Dávid Ferenc.

A megismerés terén Descartes megy el a szélső anarkiáig, mikor a tiszta-ént teszi az igazság kritériumának. És mennyi szociális kényszer-bizonyosságot épít rá egy hamis okozatiság szofizmájával. De a gondolkodásnak ez az abszolút lírája hatalmas szétoldó erő volt s a filozófiai szekták felburjánozhattak utána. A szétoldó individualizmus harmadik nagy történelmi lépését Rousseau teszi meg. Szerintem Rousseau ugyanaz a morál terén, mint Luther a hit, Descartes a megismerés terén. Azt hiszem nem tévedek, hogy működésének lényege, miből minden hatása árad az, hogy a morális értéklés kritériumául a tiszta-ént teszi. Rousseaut ép oly rövid alapformulába lehet összefoglalni: így érzem, tehát így jó. Ebből a morális hitből származik az egész Rousseau.

III.

És tényleg a Rousseau pillanatában a morál terén ugyanazon probléma előtt állottak, mint a 16-ik században a hit, a 17-ig században a gondolkodás terén. Az értéktelenné, akadályokká lett tekintélyi formák kötő erejét fel kellett oldani valami módon. A „felvilágodás” munkája tisztán értelmi természetű volt s általában véve rombolószükséges rombolás. A „felvilágosodás” filozófusai a Raison tiszteletében hűséges folytatói a 17.

száznak. Tisztán a tudat-ént fogadják el létezőnek s csakis a világos képzettartalommal bíró érzéseket veszik tényezőkné. Logikai eszközökkel az emberek logikájában igyekeztek megölni mindent, ami miszticizmus, sejtés, ösztön, subconsciousia. Hatása épen ezért széleskörű, demokratikus nem lehetett. Az új erővel felbukkanó materializmus nem csak az egyház és a monarchia alól kapta ki az isteni támaszt, hanem a morál alól is. Az „ember-gép”, mely benne áll az univerzum nagy *engrenage*-ában s meghatározott mechanizmussal örli életté az impressziókat, lehetetlenné tette a szabadakarat s az isteni jutalmazás és büntetés hitét. A gondolkozó kevesek elé mind kísértőbben meredt a probléma: ha én egy mozzanata, egy láncszeme vagyok az egyetemes életnek, ha minden tettemmel rezultánsa vagyok a rám ható erőkné: lehet-e egyáltalában morálról beszélni, kötelező morális törvényekről és valamilyen szankcióról?

Ha az emberek nem lettek volna sok száz éves spirituális dresszírozás, misztikus kényszerképzetek, metafizikai elbódulások uralma alatt, a felelet e kérdésekre valószínűleg már akkor így hangzott volna: a kutatás módszere itt csakis fejlődéstani lehet. Kétségtelen, hogy az ember születésével még — eltekintve az átöröklött diszpozíciók erejétől — ép oly kevéssé morális lény, mint egy macska-kölyök. Viszont az is kétségtelen, hogy bárhol, bármilyen emberben megtaláljuk valamilyen morális lelki tényezők szuggesztív hatását. Kérdés tehát, hogyan fejlődött ki ez a lelki szuggesztívó, mely jóra és rosszra értékeli az emberek tetteit s jutalmat vagy büntetést vár nyomukba? Vizsgálták volna tehát nem a morálok imperatív tartalmát — hisz ez végtelen sokféle lehet — hanem azt, ami közös minden morálban, a morált mint lelki funkciót. És megtalálták volna, hogy az egyetlen adat, ami az etikai determináltság mellett is megmagyarázza és szankcionálja a morált: az az emberi közösség, a társadalom. A természeti meghatározottságban az egyént ide-oda rángatják az élet áramai, sőt volt őseinek akaratai is fel-felriadnak testéből. De viszont meg kell jegyeznünk, hogy midőn „egyén”-ről beszélünk, az egy sohasem létezett, sehósem létező, soha létezni nem fogó absztrakció. Az egyetlen tudományos reális egység a társult ember (nem társas, mert az csak sociabilist jelent: hajlandóságot, lehetőséget, míg az utóbbi befejezett tény). Az ember nem először volt „egyén” s azután társult, az ember mint természeti adat már társult ember. Ez csak látszólag van ellentétben azzal, amit fönebb az egyén nagy történelmi szerepéről mondtam. Látni fogjuk később, hogy milyen reális értelmé lehet az egyén szónak: beteges elfejlődés, szétváló erő, de egyszersmind szükséges elfejlődés a társadalmi típusból s épen a társadalmi élet eredménye. Mivel pedig az önfentartás és fajfentartás munkájánál a közösség erejében erőttöbbletet nyert az egyes (nem egyén), az életösztön szükségyszerűségével kellett kifejlődniük oly lelki tényezőkné, melyek az akarat determinánsai között mind nagyobb hatást engedtek a társadalomnak,

vagyis: azon lelki tényezők közé, melyeknek eredője az ember akarata, a társadalom mind nagyobb számban akart olyanokat beidegzni, melyekkel föntarthatta önmagát. Ilyen kifejlődött lelki funkció volt a vallás és morál is. A vallás voltaképp egy sajátos, időleges emanációja volt a morálnak (nem megfordítva!), misztikus szankcionáló erő, a gyermek-morál szükséges pelenkája. Maga a morál tartalmában változó, de mint lelki és társadalmi funkció, egyéltű az emberi társadalommal.

Így tehát az egyetlen logikus álláspont, mely nem jött volna ellentétbe sem a most már letagadhatatlan etikai determináltsággal, sem a történelmi fejlődéssel (végtelen ostobaság azt hinni, hogy a történelem és a történelmi érzék ellensége a haladásnak, ellenkezőleg: ez az igazolása a jövőnek s ezt kellene minél jobban belevinni a radikális gondolkodásba), sem pedig a szociális ideállal, az lett volna, hogy a morál alapjául, természetes egységül a társult embert vegyék s a morális szankció egyetlen forrásának a közösséget, a társadalmat tekintsék. Ez azonban akkor még nem lehetett s ezt teszi érthetővé Rousseau alakja.

IV.

Téves minden olyan idea, rendszer, intézmény és történelmi tragédiát készít elő, mely az embernek csak bizonyos lelki vonásaira épít s a többivel ellentétbe jön vagy tagadja őket. Semmi sincs izolálva bennünk: amit mi tudatnak, gondolatnak, érzelmnek, akaratnak, képzeletnek, ösztönnel és subconsciousiának mondunk, az mind különböző oldalról, szempontból való nézése a szétválaszthatatlanul egységes lelki történésnek. Ezért nem léphetett rögtön a misztikus morál helyébe egy tisztán szociális, inkább értelmi morál s a „felvilágosodás” filozófiája is csak abban az igen szűkkörű, tisztán intellektuális társaságban maradhatott eredeti értelmi alakjában, mely Paris, Berlin vagy Bécs szalonjait népesítette be. A nagy tömeg, mely 17 száz év kereszténységének miszticizmusával volt átitatva, nem volt ily tisztán értelmi preparátum. Hogy a hit s a társadalmi fejlődést gátló megvénhedt morál lelki kötelekei feloldódjanak, oly hitbéli és morális behelyettesítésre volt szükség, mely az emberek megszokott szükséges érzelmi tornájának tág teret nyitott.

És itt valamit — nem új dolgot s amit már egy zárójelben érintettem — újból hangsúlyozni akarok. Helytelenítem igen sok tiszteletreméltó írónak, kiknek céljával egyet értek, azon módszerét, hogy egyes történelmi korokat — a mai szempontból — támadnak. Mint harci módszert, igen elhibáztoknak, mint a történelmi valóság megértését, igen tévesnek tartom ezt az eljárást.

Megvallom, hogy én pl. a középkort egy önmagában meg-támadhatatlan, szükségszerű szociális produktumnak tartom. Az az egyház, az a vallás és az a feudalizmus egyetlen társa-

dalmilag termékeny rezultánsa volt azoknak a rettenetesen anarchikus kavargásoknak, melyeket a szétzüllő Imperium raffinált idegű dekadensei s a nyersvérű beözönlők teremtettek. Hisz ez a társadalmi szükségszerűség alakította át a názáreti zsidó egyház háború és tökeellenes kozmopolita ideáit azzá a lelki vaskényszerűvé, melybe az egyház belegyömöszölte a zabolátlan húsú embereket. Az igen sokat emlegetett s retorikus szempontból igen hálás máglyák és börtönök a társadalom nélkülözhetetlen önfentartó, védelmi eszközei voltak a szociális morál beidegzésére. Ez nem rontja meg azoknak a nagy egyéneknek az értékét, kik nekimentek homlokukkal e társadalmi kényszernek s hogy miért nem, később fogjuk megérteni. És ez a minden kort a maga formájában megértő és értékelő történelmi felfogás a legnagyobb igazolása, a legerősebb fegyvere lehet a szociáldemokráciának. A történelmi fejlődés útján létrejött, akkor szükségszerű munkafelosztás alapján a papság és arisztokrácia kezében voltak mindazon tényezők, melyek akkor valamely társadalmat lehetővé tettek. A papságot a középkorban csakis a középkori hit igazolta, de az igazolta. Az arisztokráciát csak a harc igazolta, de az igazolta. Most hogy a társadalmi élet esszenciáját a szellemi és anyagi munkások nagy tömege adja, történelmi jogon követelhetik azokat a jogokat és azt a szerepkört, mely ezzel a funkcióval a most már élet-alapját veszített papságnak és arisztokráciának jutott. Hiszen, hogy az egész történelmi fejlődés mily végzettszerűen logikus haladás a szociáldemokrácia felé, mutatja, hogy az arisztokráciát megtörő s a polgárság felé hajló központi királyság s a munkások nagy tömegén élő kapitalizmus egy-egy nagy történelmi lépés e kialakulás felé. Minél szigorúbban történelmi alapon állunk, annál inkább a gyökeres haladás hívei vagyunk.

Kissé eltértem a tárgytól, de adott viszonyok között a mondotakat igen fontosnak tartom. Minél inkább a történelmi alapra állunk, annál könnyebben kiüthetjük a konzervativizmus kezéből a hazug történelmiség fegyverét. Visszatérve a morálra, úgy hiszem, hogy minden korban csak oly morál lehetséges, mely az összes lelki tényezőknek társadalmilag a legintenzívebb erőkifejtést teszi lehetővé. A morál három társadalmi fokozatát kívánom megkülönböztetni, melyeknek, jobb terminus híján, a következő elnevezéseket adjuk: 1. misztikus morál, 2. érzelmi morál, 3. értelmi morál. (A terminusok, épen a lelki folyamatok egymáshatásáért, nem jelentenek kizárólagosságot) Az első alatt értem azt a társadalmi állapotot, midőn a morális hit lelki alapjául szolgáló szuggesztív lelki elemek misztikus fogalmak: Isten, szabadakarat, grácia, megváltás, pokol, mennyország stb. Ez a 18-ik századig Európa morálja. A második fokozat, midőn a morál lelki alapjai érzelmi és metafizikai elvonások: szív, testvériség, egyenlőség, szabadság, emberiség, emberrel született jogok és kötelességek stb. Ennek a morálnak első nagy hipnotizörje Rousseau. A harmadik fokozat az, midőn az etikai determinánsok

közé már annyi társadalmi ható került, az egyesben a társadalom fentartó ösztöne oly erős lett, hogy a misztikus és érzelmi mitológia kipusztulásával, a szociális ideál a maga tisztaságában lép a tudat elé s ez a morál elsősorban értelmi. Ez a leendő szociális kor morálja.

Így a fejlődés történelmi helyét megjelölve, könnyen végezhettünk Rousseau érzelmi moráljával.

V.

Az én, a természet, az Isten, ez a három — igen sokszor egybeolvadó fogalom alapja — Rousseau moráljának. Előadom gondolatmenetét, nem az ő szavai szerint, mert akkor csak részletben látnók Rousseaut, hanem úgy, ahogy egész munkásságából és életéből kiolvasható. Így pl. az etikai determináltságot Rousseau nemcsak hogy ki nem mondja, de általában a homlok-egyenes ellentétét fejtegeti. Egy abszolút vertu-t (émanée de la raison) lát bele az emberbe, mely csalhatatlan biztonsággal válogat a jó és rossz között. És mégis, morális felfogása mélyén minden munkájából kiáradólag ott van az akaratilag meghatározottság érzése. Ezt értették rajongói ki belőle, ezt égette izzó szavaival, rikító pózaival az utána következő generáció lelkébe, ezzel adta meg alapszínét a vele kezdődő kornak.

Önmagában különböző szubjektív állapotok változásait érzi, melyek tettekben fejeződnek ki s melyeknek némelyikére belseje igenlőleg, helyeselve, másikára elégtelenséggel, levertséggel, undorral felel. De midőn valami ilyent tesz, akkor a megbánás eláradásában, a maga felett való elérzékenyülésben, a megbotrányozás jóleső vértolulásában fölmentve, igazolva vagy legalább is menthetőnek látja magát. Talán egész életét előntő betegesen intenzív nemi életében érzi meg az emberi tettek végzettségű meghatározottságát.

De érdekes: csakhamar mintegy két réteget, két Rousseaut különböztet meg magában. Az egyik, aki botorkál a jó és rossz között s kire rásárosítja mocskait a társas élet. A másik az a Rousseau, ki nemes felindulással billenti helyre lelkiismerete megingott mérlegét, ki ölelkező, fellengző érzésekben ömlik a dolgok és az emberek felé. És ezt a Rousseaut érzi az igazinak, önmagának, az emberektől nem módosított, tőlük teljesen különböző tiszta énnel. Amit ez mond, az igaz, mert az magának a természetnek a szava, a tökéletes, jó, tiszta, természetnek, melytől tiszta énje köldökzsínóját még nem vágták el. Annak a természetnek, mely a csak jót teremtő isteni jószág inkarnációja. Úgy hogy ebben a tiszta énnel természet s Isten beszél. Így mondja ki a morál descartesi alapmondatát: így érzem, így jó.

Íme megint eljutottunk a legszélsőségesebb individualizmushoz. De nem nyújt-e a „természet”, az „Isten”, mint minden-
kiben megnyilatkozó közös alap, valami szociális jelentőséget ennek a gondolatnak? Vizsgáljuk meg ezt a természetet,

és ezt az Istent a romantikus mitológia e két legelső istenségét.

Ez a természet nem az a se nem jó, se nem rossz természet, mely moráltalan mechanizmussal örli tovább a maga életét, nem: ez az a természet, mely Rousseau énjében reveiálja magát, ez: Rousseau. A nemileg mindig túlzottan ingerlékeny Rousseau nagy szétömlő hangulatokkal ölelkezik bele a dolgokba s ebben az isteni koitusban visszatestesülni érzi magát a minden életbe s énjében az egész élet akaratát érzi szavakká lenni. Mintegy vallásos mámorral tartja befelé a fülét: hallgasd Rousseau Rousseaut, mert az egész természet beszél benne s amit a természet mond, az szent, igaz és jó.

És ez az Isten? Rousseau istene tisztán csak névrokona a keresztények bosszúálló erős Jehovájának (nem tudom miért nem illene ez a keresztény istenre ép úgy, mint a zsidókéra). A keresztény Isten dogmaköteleivel, egyház-hajdújával, ördög pandúrjaival sokkal inkább halott volt Rousseauban, mint Voltaireben. Ez az isten az az isten volt, mely a természetben s Rousseauban át Rousseauban nyilatkozott meg: ez az isten Rousseau volt. Hangulat, líra.

Így oldódik fel Rousseau morális anarkiájában a vénült társadalom minden kötő ereje. A protestantizmustól megkezdett, a Descartestól folytatott forradalmat betetőzi ez a szegény beteg nagy ember: a hitbeli, a logikai, a morális megismerés egyetlen forrása, kritériuma a tiszta én lett. A szent, az igaz, a jó gyeplői kiragadtak a társadalom kezéből.

Mint Luther, mint Descartes, Rousseau is távol állott attól, hogy elfogadja saját lelki menetének anarchikus logikumát. Rousseau különösen két gondolattal igyekszik javítani romboló individualizmusát: az egyik az, hogy eredetileg minden ember egyformán jónak született s a második a *control social*.

Az elsővel, a világ egyik legtudományellenesebb gondolatával ma már nem érdemes foglalkozni. A második fikció szerinti energianyerés céljából mindenki mindenkinek adja magát mindenestől. Így minden olyan tettben, mely az egész közre kihat, a közös akaratot (*volonté générale*) kell követni mindenkinek. Minden tett, mely a *volonté générale*-t sérti: bűn s az illetőnek lakolnia kell érte.

Ebből a morális felfogásból fejlődik ki az egész Rousseau. Az a tragikus ellentmondás, mely benne van, betegsége lesz az egész utána jövő kornak. Nem tartozik ide most kitérni arra, hogy fejt ki ebből gondolatai rendszerét s hogy teremt valóságos numenné egy csomó elvonást. Rousseau legfőbb eredménye a következő: Az egyházak vallása és morálja s a rendi monarchia kimerítették azokat a társadalmi értékeket, amiért létre jöhettek. Kellott jönnie egy erőnek, mely ezeket a feleslegessé s így ártalmassá tett kényszereket feloldja s a haladás lelki akadályait elhárítsa. Rousseau anarchikus lírizmusára volt szükség.

A francia forradalom explozív kezdete a Rousseau jegyében meginduló átmeneti korszak. A francia forradalom nem végződött Napóleonnal: most is folyton folyik s mindnyájan — mint ágens vagy reagens — küzdői vagyunk. És e korszak morálja s morálján alapuló hite a Rousseaué. Katolikusok, protestánsok, zsidók milliói mennek régi templomaikba, de nem a régi, egyházi Istent keresik; magukkal viszik Rousseau lírai istenét. Egy nagy történelmi átalakulás folyamában vagyunk: egy sokszázados társadalmi lelki kényszer lírai szétoldásánál.

A morál terén pedig folyik a küzdelem, hogy az anarchikus és szociális princípium összeegyeztessék. Mindkét morál hívei joggal hivatkozhatnak Rousseaura. Mint irodalmi szuggesztió azonban a tiszta én morálját hirdető Rousseau s az énjének sajátos voltára oly irradiáló örültséggel büszke Rousseau volt nagyobb hipnotizáló hatással. Azok a szavak, melyeket mindkét nézet hívei mint legvégső érvet emlegetnek, általában Rousseau műveiből hullottak a lelkekbe: az én, a természet, a természetben megnyilatkozó isten, az erény, az abszolút igazság (*justice*), a szabadság, testvériség, egyenlőség, velünk született jogok és kötelességek, emberiség stb. Ezek az elvonások teszik ki a keresztény-monarchikus korból a szocializmus felé vajúdo burzsoá-kor lírai mitológiáját. Ezeket a fogalmakat tette Rousseau 150 év generációinak vérévé lírai logikájával s hatalmas irodalmi szuggesztíójával.

VI.

Fönnebb említettük, hogy az emberiség szellemi történetének menete lírai: mindig egyéni impulzusok zökkentik tovább. És viszont e történet egyetlen valóságául, alapjául a társult embert állítottuk.

E két állítás közti ellentétet eloszlatja az a történelmi áttekintés, melyet Rousseauval kapcsolatban az individualizmus szerepére vetettünk (Protestantizmus, Descartes, Rousseau). Az ellentét megoldása a következőkben összegezhető: az egyén elfejlődés a társult típusból a feleslegessé lett társadalmi kényszerek bántó hatása, vagy új szükségek érzete alatt, hogy e kényszerek feloldassanak s e szükségeknek megfelelő társadalmi intézmények jöjjenek létre. Az egyén, az individualizmus, az anarchia is társadalmi funkció.

A társadalomban minden szuggesztió, imitáció, mechanizmus. Ha az élet gazdasági s egyéb viszonyai mindig azonosak volnának, e mechanizmus örök időkre ugyanazt a társadalmi típust tartaná fenn. De a társadalmi életben folytonos meghasonlás történik: az új gazdasági, ismeretbeli stb. viszonyok s a kijegecesedett társadalmi formák között, értve ezalatt nem csak az intézményeket, hanem az ezeket fönntartó társadalmi lelki kényszereket. Ezeket a kényszereket forradalmi explóziókkal, logikával, tudománnyal kitépni a nagy tömegekből nem

lehet. (Ez nem tagadja e tényezők óriási hatását). Amint a forradalmi individualizmus három esetében láttuk: a társadalmi lelki kényszerek — melyek valaha egyéni kezdeményezésből jöttek létre — csak is az egyénen át, lírai feloldás révén enyészhetnek szét. A társadalmi fogalom egyéni fogalomká lesz, a törvény teste köddé oszlik.

Nem fejtegethetem most, bár összefügg e kérdéssel és Rousseau esetével kapcsolatban igen érdekes volna megvilágítani azt az újabban mind jobban terjedő felfogást, mely a zsenit is ilyen a társadalmat megújító kiválasztásnak tartja. Felfogás, melyben a zseni mint társadalmi produktum legtermékenyebb megoldását találja meg. Rousseau nagy tanulság azok számára, kiknek szemében, a mai individualizmus láttára kikönnyezik a végítélet félelme. A maga korában bomba, destrukció, istenek alkonya volt. S íme a későbbi kornak társadalmi funkciója lesz, mely szükséges eredményekre hat az egyetlen abszolút emberi valóság: a társadalom számára.

Hoffmann Gézáné, Lukács Paula: Az amerikai bevándorlás 1910—11-ben

A bevándorlás hulláma 1907-ben érte el tetőpontját. Az akkori nagy gazdasági válság után a bevándorlók száma megcsappant s azóta sem tudta elérni a válság előtti maximumot. Az Egyesült Államok bevándorlási hatóságának utolsó évi jelentése szerint, mely az 1910 július 1-től 1911 június 30-ig terjedő évről számol be, a bevándorlók száma 878.587, a visszavándorlóké 295.666 volt, míg a megelőző évben a megfelelő számok :

1,041.570 és 202.436

A vándorlás nagysága és iránya mindenkor a gazdasági helyzet csalhatatlan mérője, s fenti számok arra mutatnak, hogy az Egyesült Államok még korántsem heverték ki a nagy válság csapásait.

Ismeretes tény, mely Amerikát aggodalommal tölti el, hogy a kivándorlás láza Európában mindinkább kelet és dél felé terjed s a yankeetól nagyon is eltérő s nehezen beolvasztható népfajokat hajt az Újvilágba. Így az utolsó esztendőben a bevándorlóknak csupán 33%-a érkezett a túlnyomóan germán északnyugati Európából, míg 65% Európa délkeleti meg Ázsiának vele határos részeiből. Eymaga Olaszország szolgáltatta az összes bevándorlók 21%-át, utána következik Oroszország 18%. Ausztria 9%, Magyarország 9%-kal. Ezen államok vezetnek már évek óta a bevándorlásban.

Az utolsó tíz év magyar és magyarországi bevándorlása:

	Magyar	Magyarországi*		Magyar	Magyarországi
1900	13.777	—	1906	44.261	265.138
1901	13.311	—	1907	60.071	338.452
1902	23.610	—	1908	24.378	168.509
1903	27.124	—	1909	28.704	170.191
1904	23.883	—	1910	27.302	122.944
1905	46.030	275.693	1911	19.996	76.928

E számok arra engednek következtetni, hogy hazánkon már átcsapott a maximális kivándorlás hulláma, tőle délkeletre fekvő népfajokat ragadva meg.

A délkelet-európaiak nem szeretnek Amerikában végleg letelepedni s a fajmagyar ragaszkodik legjobban hazájához az összes nemzetiségek között. Magyarországra visszatértek az utolsó esztendőben 44.000-en (kétszer annyian, mint az előző évben); közöttük magyar volt 16.000-nél több. Kilencezer magyar hagyta el Amerikát, más országokba, vagy állítólag ideiglenes magyarországi tartózkodásra, úgy hogy a magyarok száma Amerikában meg is fogyott három ezerrel. Egy nemzetiség sem mutat fel ily csökkenést.

A délkelet-európaiakat jellemzi továbbá az erős összetartás; az idegenben elszigetelt telepeken együtt maradnak s az újabban érkezettek a már itt tartózkodó rokonokat s ismerősöket keresik fel. A magyar bevándorlók közül is több mint felének útiköltségét más valaki, többnyire rokon fizette s saját szakállára, kint lakó ismerősök nélkül alig háromszáz vállalkozó magyar vágott neki az ismeretlen új életnek. Connecticut, Illinois, New Jersey, New York, Ohio és Pennsylvania magasan fejlett iparállamaiba vonult a megelőző tíz évben a magyarság 86%-a, az utolsó esztendőben pedig 84%-a. Ha eme csekély eltérést egyáltalában figyelemre lehet méltatni, úgy azt kell belőle következtetnünk, hogy idővel lassan bár, de mégis jobban elszélednek a magyarok is Amerika területén.

Osztálytagozódás szempontjából, mint ismeretes, a magyarság majdnem teljesen a munkásosztályból sorakozik. Az utolsó évben csak 1.85%-a tartozott a polgári osztályhoz; 12.44% volt a szakmunkás. E két csoport aránylag rövid itt tartózkodás után elamerikaiasodik s csak kis részben tér vissza. A polgári elem arányszáma a megelőző évekéhez viszonyítva most kissé nagyobb. A magyarok közül érkezett még 46% napszámos, 18% földműves s 22% cseléd.

A Magyarországból származókat a bevándorlási statisztika 1905-ig külön nem mutatta ki.

A bevándorló magyar nők régebben túlnyomó számban leányok voltak, kik cselédmunkára jöttek ki. Ma a házasulandó korban lévő magyar nőknek már több mint fele asszony. S a nők arányszáma különben is emelkedett a magyarok között: 28% a megelőző tíz évben, 42% az utolsóban. Hasonlóképen a 14 éven aluli gyermekek arányszáma is növekszik: míg 1900-ban csak 7%, ma már 20%. Ezekből láthatjuk, hogy mind több bevándorló hozatja ki családját is, hogy itt új otthon alapítson. A magyar gyermekek visszavándorlása elenyészően csekély; a nők közül is félannyi tér csak vissza, mint amennyi bevándorol.

Az amerikaiak nem látják szívesen ama bevándorlókat, amelyek faji eltérés vagy más okból nem olvadnak be gyorsan az itteni néptengerbe. A japánokat és kínaiakat egyszerűen kizárták s most a délkelet-európaiak beözönlését is szeretnék megakadályozni. Az utolsó évben, 15.000 embert, a magyarok közül 274-et utasítottak vissza. A törvény rendelkezései közül ennek bevándorlásellenes politikának legjobban szolgál ama tetszés szerint értelmezhető s mind szigorúbban végrehajtott szabály, mely kizárja a kenyérkeresetre nem alkalmas egyéneket. Ezt a bevándorlási biztos olyképen szeretné módosítani, hogy csak annak szabadjon partra szállania, aki az amerikai hadi tengerészet sorozásánál megkívánt minőséget eléri. Már pedig a katonai mértéket tudvalevőleg a javakorban lévő férfiak 30—40%-a üti csak meg. Nem szívesen látják az amerikaiak a bevándorlók tömörülését az északkeleti nagyvárosokban; inkább szeretnék, ha a bevándorló az elmaradt délen vagy a fejletlen nyugaton végezne úttörő munkát, kezdetleges gyárakban vagy még inkább a mezőgazdaságban. S valóban a túlszűfolt nagyvárosok valódi büntanyák, munkát adni nem képesek már. Chicagóban 125.000 munkanélküli koplalt az utcán az elmúlt télen. Persze a munkáltató szívesen látja a csekély igényű bevándorolt munkástömeget, mely a béreket lenyomja.

A bajon segítendő, a kormány nagyszabású elosztási tervet léptetett életbe néhány évvel ezelőtt. Az amerikai munkás nem jó szemmel nézi a kormánynak eme munkaközvetítéshez hasonló működését, mert attól fél, hogy a bevándorló még jobban ellepi az egyes iparágakat; a bevándorló pedig nem szívesen fordul eme elosztó hivatalokhoz, melyek lehetőleg az elmaradt, rosszul fizető s a munkással rosszul bánó délre igyekeznek terelni a jelentkezőket: 30.000 jelentkező közül csak 5000-nek tudtak munkát adni a hivatalok. De az intézmény nagyszabású munkaközvetítő hivatal csíráját alkothatja. A napokban *American Immigration Distribution League* címmel újabb elosztó egyesület alakult; ki tudja hányadik kísérlet ez. Célja, hogy a

bevándorlót a zsaroló társaságok s túlszűfolt telepek elkerülésével tisztességes megélhetéshez juttassa.

Vannak vállalatok, melyeknek óriási hasznot hajt a munkaközvetítés. Minden elhelyezett ember után hat dollárt szedett be egy ily cég — persze a munkás fizette a díjat utólagosan béréből — míg a valóságos költség fejenként csupán egy dollárra rügott átlagban. A vállalat évi tiszta jövedelme, az idézett bevándorlási jelentés szerint, csekély 65.000 dollárt tett ki.

Az állam be nem avatkozásán alapuló régi amerikai intézmények a délkelet-európai bevándorló szükségleteit nem elégítik ki. Nem oldják meg azokat a problémákat, melyeket az összetömörülő idegenek pusztá jelenléte kivált. A bevándorló lépten-nyomon zsarolásnak, visszaélésnek van kitéve; a nagy városokban a remélt, szebb jövő helyett nyomor vár reá és a munka harcában egyenlőtlen fegyverekkel reménytelen küzdelmet vív a nagytőkével. Amerika társadalma mindennek tudatára ébredve, saját veszélyeztetését látja e jelenségekben és felhagyva a be nem avatkozás elvével, erős kézzel akar mindent szabályozni, ami a bevándorlás kérdését érinti. Törvény, ankét, egyletalakulás egymást éri, sok lármával, de némi eredménnyel is.

A bevándorlás szigorítására és a befogadottak paternalisztikus védelmére irányuló törekvés jellemzi a közvéleménynek mai állásfoglalását. Ily szellemben szól hozzánk a többször idézett bevándorlási jelentés is.

New-York, május hava.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi szemle (Nagybritannia, Németország, Franciaország, Olaszország)

1. Nagybritanniában a szinte állandósuló nagy sztrájkok a kormány legszebb politikai sikereit háttérbe szorítják. Három éve a közvéleményt politikai kérdések nem izgatják. Szinte apátiával fogadta a lordok háza vétőjogának megsemmisítését, mely pedig a demokratikus kormányzat terén korszakalkotó esemény volt és az angol népet mindenható hatalommá tette. Nem izgatta az államegység megbontása, a *Home rule* kérdése és az anglikán egyház államegyházi jellegének megszüntetése sem keltett nagyobb lelkesedést, vagy nagyobb ellen-szenvet. Pedig maga a kormány is azon volt, hogy a megalkuvó és részleges megoldásokat tág perspektívába állítsa be és így a kérdések elvi jelentőségét kiélelje. Sajnálkozását fejezte ki a felett, hogy a parlament idejének lekötöttsége folytán az anglikán egyház állami jellegének megszüntetésére csak Walesben kerülhet sor, de ez csak az első lépés. A *Home rule*-t pedig Skóciának, Walesnek egyaránt kilátásba helyezi. Nem törődik avval, hogy ez esetleg az unionisták malmára hajtja a vizet, akiknek agitációját e nyilatkozatok nagyban előmozdítják, hiszen oly színben tüntetik fel a reformokat, mintha tényleg meggyökeredezett intézmények eltörléséről lenne szó ott is, ahol az intézmények és a nép meggyőződése, törekvései között nincs oly éles ellentét, ahol nem erős mozgalmak kényszerítik a kormányt a reformokra, hanem csak elvi meggyőzések. Maga a kormány is mindenkép azon van, hogy a nép apatikus viselkedését, közönyét megtörje, hogy figyelmét a gazdasági kérdésekről az elviekre, a politikaiakra fordítsa, még akkor is, ha ez esetleg megbuktatására vezetne.

Azonban e törekvések sem az unionisták, sem a kormány részéről nem sikerülnek: A gazdasági kérdések, a tőke és munka viszonya, melyre kielégítő megoldást polgári rezsim nem találhat, napirenden maradnak. A kormány beavatkozása csak ideig-óráig tudja megeremteni a békét, inkább a hadakozó felek kimerülése folytán. E béke azonban új harcoknak lesz bő forrása, mint az a szállító munkások elemi erővel kitört újabb mozgalmánál bebizonyult.

A szállító munkások újabb mozgalmának központjában ismét a hatalmi kérdés áll: csak szervezett munkásokat alkalmazhassanak a munkaadók. Mégis a béremelésre és munkaidő leszállítására irányuló

törekvések a hatalmi kérdések jegyében megindult mozgalom erős rugói és közvetlenebbül szólnak a munkássághoz, mint a hatalmi szervezeteik érdekei.

E mellett a munkásság gondosan számol a közvélemény hangulatával. Nem akarja sztrájkjaival a közjóléti intézmények működését megakadályozni, felajánlja azok ellátását, de garanciákat kíván, hogy ezen engedékenységgel vissza nem élnek. Az a törekvésük, hogy a harc kihatását lehetőleg a küzdő felekre szorítsák.

Ha így a kormány akciója a szállítóiparban állandóbb békét nem tudott megteremteni, a szénbányászat terén sem biztat sok jóval. A bérminimumos törvény alapján hozott, annak mértékét megállapító határozatok a munkásság körében sokszor elégedetlenséget keltenek és csak a szervezetek kimerültsége akadály, valószínűleg csak ideiglenes akadály a újabb bérharc kitörésének.

A bérmozgalmakkal szemben a kormánynak csak elvi meggyőződései vannak, amelyek az unionisták szerint, épen csak olajat veinek a tűzre: a munkásságban a maguk igazában vetett hitet táplálják és élesztik, ami a mozgalmak elszántságát, terjedését fokozza. Az unionisták szerint a kormány szítja az osztályharcot, különösen a földbirtokos osztály, de általában a vagyonosok ellen irányuló kirohanásokkal, melyek a kormány militáns tagjainak beszédeit bőven tartkítják.

Így legutóbb Lloyd George ismét szükségét látván népszerűsége felfrissítésének, a földbirtokos arisztokrácia vagyonának eredetét firtatta, hangsúlyozván, hogy az ugyanoly rabláson alapul, amivel az anglikán egyház walesi javainak elkobzásával az angol kormányt vádolják. Azonban az unionistáknak még csak annyi programjuk sincs a bérmozgalom kérdésében, mint a liberális pártnak. Ok tisztán bérkérdést látnak abban, amelyet a *tariff reform* automatic oldana meg, amellet a munkaadók és munkások hatalmi viszonya nem változnék meg, sőt a hatalmi kérdés a bérkérdés elsimulása folytán — és mert a munkásság szocialisztikus hajlandóságait az államhatalom birtokosainak elvi kijelentései nem támogatnák — fel sem merülne. Csak az a baj, hogy míg egyrészt a munkásságot nem tudják meggyőzni arról, hogy a *tariff reform* tényleg annyira megjavítaná gazdasági helyzetüket: addig a vállalkozók és a vállalatokban érdekelték körében még mindig az a meggyőződés, hogy a *tariff reform* nekik többbe kerülne, mint amennyi áldozatot szorít ki belőlük a kormány politikája, mely békés meg egyezéseket kényszerít rájuk a közvélemény nyomása alatt, ami mindig azt jelenti, hogy engedniök kell valamit. A kormány politikája jelenleg, hogy a tőke és munka harcának okait, eseményeit lehetőleg nyilvánosságra hozza, hogy így valamelyik fél mellett a közönségben szimpátiát teremtsen, ami a másik felet engedékenyebbé teszi, a nélkül, hogy a kormány lenne kénytelen valamely irányban exponálni magát, mely adott kényes helyzetében (a polgárság egyik pártjára támaszkodó, de a munkásság pártjának támogatására szoruló) mihamarább végzetes lehetne.

Nevezetesebb politikai jelentőségű esemény volt a nőszavazatért folytatott harcias taktika rendezőinek esküdtszék elé állítása, amit most azok nem kívántak oly hevesen, mint évekkel ezelőtt, mikor

felmentésre számíthattak. Az esküdszék el is ítélte őket és a bíróság elég szigorú büntetést mért ki rájuk. Arra pedig, hogy politikai büntetésekként kezeljék őket, sem a bíróság, sem a kormány nem volt kapható. A militánsokra kedvezőtlen irányban beállott fordulatot ez az ítélet is dokumentálta.

Különösen kifogásolták a kormány eljárását a pénzügyi igazgatás terén, midőn a bevételfőlöslég felett szabad kezét biztosított magának, előre még csak meg sem akarván jelölni, mily célra kíván mintegy 150,000.000 koronát fordítani. Ez a tény ismét kifejezésre juttatja a kormány politikájának határozatlanságát, iránytalanságát és a parlamentáris rendszerben veszedelmes precedenst jelent; épen a pénzügyi felségjog, a parlament legföltettebb joga terén a végrehajtó hatalom nagyobb függetlenségét, kevesebb megkötöttségét eredményezi. Mindenesetre biztosítja, hogy egy esetleges újabb programpontnak, amelynek szüksége a viszonyok változásával előállhat, finánciális nehézsége nem lesz. Hogy ez szociális reform körébe vágó lesz-e (esetleg az *Insurance Act* megfoltozása) vagy pedig a haditengerészet újabb fejlesztése (amely már most is ebből jelentékenyebb összeget igényelt), az még eldöntetlen.

Az államot és egyházat Walesben szétválasztó törvényjavaslat nemzetiségi vonatkozású annyiban, mert Wales Nagybritániának egyedüli része, ahol az ősi faj megőrizte külön nyelvét. Az anglikán egyház, melynek hívei ott kisebbségben vannak, természetesen az angol nyelv és kultúra terjesztője volt. Már szervezeténél fogva is (nem képezett különálló szervezetet, hanem egy püspökséghez volt csatolva) angol befolyás alatt állott. Az anglikán egyház magához ragadta a vallásos alapítványokat és egyházi javakat. Az új törvény egyrészt az egyházi szervezetet módosítja, amennyiben az anglikán egyházi szervezetet önállóbbá teszi (külön püspökség, ép azért az unionisták a belügyminisztert, mint egyházalapítót gúnyosan Szt. Kennanak keresztelték), másrészt a javakat elveszi az egyháztól és egyházi rendeltetéstől is elvonná egy részüket, amely a megyei bizottságok kezelése alá kerülne jótékonyaságra, közérdekű célokra, múzeumokra. Utóbbi részének a liberális pártban is igen erős ellenzéke van, amely hallani sem akar a *disendowment*-ról és valószínű, hogy e részében nagy változásokon fog keresztül menni.

2. Franciaországban az egyetlen politikai esemény a képviselőház elnökválasztása volt, mint a pártok újabb erőpróbája. A radikális és radikális szocialista pártok ebből megverve kerültek ki, többé nem csoportosulnak a republikánus pártok köréjük, az elnököt egyenesen az ő szavazataik ellenére választották meg. Különösen az demonstráló-dott ismét, hogy a szocialistákra egyáltalán nem számíthatnak, azok inkább tartanak a mérsékeltébb pártokkal, mint velük. Az elnökválasztás egyben a választójogi reform mellett való megnyilatkozás is volt, mert a szocialisták azért szavaztak a megválasztott elnökre, mivel az az arányos képviselőlet híve. Mennyiben fog az új csoportosulás folytán a kormány programja változni, még nem tűnt ki, de már nem keresi úgy a radikálisok jóakarátát a választójogi reform kérdésében.

3. Németországban a Reichstag hamar befejezte működését.

A véderőreform és az annak keresztülvételére szükséges fedezet megszavazásával megtette kötelességét. A fedezet tárgyalásánál habár csekély többség az 1909. évi örökösödési adóreformjavaslat mellett foglalt állást, azonban nem köti meg a fedezet keresésében a birodalmi kormány kezét, kitérvén az igen általánosan hangzó birtokadó közelebbi meghatározása elől. A szeszkontingenst legalább általában eltörölte. A haladó pártok várt csoportosulása nem jött létre, mert a nemzeti liberálisok ismét a reakciós pártok felé húztak, így a birodalmi kormánynak progresszív irányban való befolyásolása sem ment. A birodalmi gyűlés hatáskörének tágítása sem sikerült, ez elől a kormány határozottan elzárkózott. A házszabályok oly értelmű módosítása, hogy az interpellációk kapcsán a Reichstag határozatokat is hozhat, mindenesetre kis lépés előre, de e határozatok minden szankciót nélkülöznek. Amikor a német császár kotnyeleskedése néhány éve a Nagybritanniával való háború rémét idézte fel, az egész polgárság a császár ellen fordult, akit a kancellárnak mentetnie kellett. Most, hogy a császár megfenyegette Elzász-Lotaringiát alkotmánya felfüggesztésével, ami nyílt törvénysértés lenne, a szocialisták a császár támadásában egyedül maradtak, a polgárság a kancellárt fedezte, aki szinte kihívóan védelmébe vette a császár autokratikus hajlandóságait.

4. Olaszországban a *Giolitti*-kabinet, miután gyors és nagy sikerek helyett hosszadalmas, költséges és nemzetközi bonyadalmakat támasztó háborúval kedveskedett az országnak, jónak látta újból a radikalizmus terére lépni a belpolitikában. Keresztülvitte az életbiztosítási monopóliumot, ha számos megszorítással is, de mindenesetre oly reformot, melyre a közel múltban még komolyan gondolni sem mertek. A képviselőházban már megszavaztatta részleteiben is a választóreformot, amely minden 30 éves férfiúnak megadja a választójogot feltételek nélkül, e koron alul bizonyos feltételek mellett (az írás-olvasás cenzus fentartásával) igen bonyolult rendszerben. Az általános férfiválasztójogot alsóbb korhatárral, úgyszintén a nőválasztójogot a többség leszavazta, holott a *Giolitti* javaslata ép oly kevésbé volt programjában, mint ezek. Arányos képviselőtről hallani sem akart. A borítékos szavazási rendszert fogadta el a szélsőbállal szemben. A szavazások folyamán a radikális párt és annak a minisztériumban levő vezérei között gyakran merültek fel ellentétes állásfoglalások, de eltérőleg az előző kormány alatt történetektől, a miniszterek egyáltalán nem tartották szükségesnek lemondani. A következő pont a képviselők fizetése, amely szintén biztos többségre számíthat.

Az általános választójog mellett a miniszterelnök érve az volt, hogy a háborúért való lelkesedés kimutatta a nagy tömegek hazafiaságát mily kevésbé mételeyezték meg az osztálygyűlölet tanai. Ezt a lelkesedést azonban most már mindinkább közöny váltja fel és a ditirambusok elhallgatnak. A háború színterének több pillanatnyi sikerrel kecségtető területre való áttérése sem nagyon villanyozhatja azt már fel. És ha az új hódítások birtokában nem maradhat a győző, igen kockázatos politika. (S. K.)

Kit terhel a felelősség?*

Farizeus, gonosz, álszenteskedő kiáltásokkal teli a levegő. — A néplélek harangjának borzalmas kitörését, mely most csütörtökön és pénteken Budapestet vérbeborította, annyi embert ölt meg s annyi köz- és magánvagyonot zúzott porrá, ki okozta? Ki az a gonosztevő, kinek démoni lelke ily szörnyű módon zavarta meg az ország szívének munkáját? Micsoda gaz összeesküvés ölt és nyomorított meg annyi embert ?

Ilyenféle kórusban zúg a műfelháborodás s azok a lapok, amelyek a kormányhatalomnak régi zsoldosai avagy legújabbán megvett hívei, választ is adnak az imígyen feltett kérdésekre: — Hát elsősorban persze az az istentelen hazaáruló, Justh Gyula a felelős, aki már hónapok óta izgatja az országot az általános választójog demagóg ígéreteivel . . . Azután a Népszava és a szociáldemokrata pártvezetőség, mely nyílt ribillióra szólította fel a népet akkor, mikor a főkapitány a körmeneteket és a gyűléseket betiltotta . . . Végül bűnös mindenki, aki egyáltalán beszélni mert az utóbbi években népjogokról, a feudális társadalom bűneiről, a közigazgatás visszaéléseiről, az uzsora tisztításairól Dolgos, békeszerető polgárok! Nem világos-e, hogy mi történt? A lelketlen demagógok által önző hatalmi érdekekből szított buta, erőszakos és műveletlen mob elpusztította a várost s annyi emberéletet és annyi vagyonot tett tönkre ! Hát nem irtózatos-e ez? Hát lehet ezt tűrni? Hát ennek a gyilkos és rabló csordának lehet-e adni választójogot? Tudják is ők, hogy miért öltek, zúztak, pusztítottak? Csak a gonosz felbujtók nevetnek most a markaikba, mialatt gróf Tisza István és a többi nagy államférfiú hazafias gondok súlya alatt nézik a közlélek irtózatos elfajulását, siratva az ártatlanul kiontott embervért, — legalább is a katonák és a csendőrök vérét . .

Ezer változatban imígyen siránkozik a kibérelt műfelháborodás. Mert nem műfelháborodás-e ama körök és ama lapok könnyhullatása, melyeknek mindezideig az embervér volt a legolcsóbb portéka, ha arról volt szó, hogy az üzleti politikusok és gavallérok mandátumait ki kell erőszakolni, a vármegyei kiskirályok áldatlan uralmát fenn kell tartani, a latifundiumoknak olesó napszámot kell biztosítani, a gyárbáróknak kellemetlen sztrájkokat el kell fojtani ... És csak úgy folyt a vér a magyar Alföld napsütötte pusztáin, Csernova tót házacskáiban, a lekracholt dzsentri és a zsidó nemesség választási kalózkodásai idején, a profitéhes villamos-uzsorások elleni sztrájkanyag széjjelverésének forró óráiban . . .

De akkor ezek a mai jajveszékelők, embervérsiratók és békegalambok szinte tudomást se vettek a föld- és bankoligarchia véres

* E címen az általános, egyenlő, titkos választójog országos szövetsége egy röpiratot osztogattatott 30.000 példányban Budapest utcáin. Minthogy e kiáltványt pár perc alatt elkapkodták és igen sokak kezébe nem jutott el, kik az iránt érdeklődtek, több oldalról kifejezett óhajra azt e jegyzetek között újra lenyomatjuk, annál is inkább, mivel ez az írás a szó szoros értelmében eme forradalmi napok kortörténeti dokumentuma volt. *A szerk.*

fosztogatásairól . . . Akkor humanizmusuk és lelkiismeretük kimerült a mézárszékre vitt nép legyalázásában, az események skrupulus nélküli elferdítésében s bankpausálék s kormánysszubszvenciók beharácslásában . . .

Ellenben most finom idegeiket a végletekig izgatja fel a „mob lázadásának borzalma” s a törvényes rend helyreállítását követelik, amit természetesen csak gróf Tisza Istvántól lehet várni. És a mágnáskaszinó, a dzsentri kaszinó és a lipótvárosi kaszinó megindító és lélekemelő egyértelműséggel követelték a statáriumot, a vezetők elfogatását, a forradalom vérbefojtását és az általános, egyenlő, titkos választójognak a napirendről való levételét, melyre ez a csöcselék végleg méltatlanná tette magát . . .

S a polgárság, ez az álmos, ez az együgyű, ez a szelíden emésztő sokadalom, áhítattal hallgatja a grófi és a zsidó sajtó jajveszékelését, különösen ama jeles napilapét, mely egyre hízik és gyarapodik sovíniszta üzletkéiből s apróhirdetéseiből, melyekkel már régen a magyar prostituáltak szaklapja lett. És ez az istenadta polgárság hitelt ad minden sajtóirodai förmedvénynek, mely Justhot gyalázza, a hazaáruló szocialistákat befeketíti s az általános választójog nemzetgyilkos hatásait kiszínezi . . . Hát nincs igaza? Hát csütörtök óta lehet-e még kétely eme sötét próféciaik igazságai felől? Nem a választójogért felvonult tömeg bénította-e meg a forgalmat? Nem az törte-e be boltjaik és kávéházaik üvegeit? Nem az zúzta-e össze a villamoslámpákat és fordította fel a villamoskocsikat? Ez tiszta sor! Mindezt látnoki szemmel jósolta meg a providenciális államférfiú: gróf Tisza István.

Lehet-e ezzel a hájfejű logikával vitatkozni? Érdemes-e ilyen szellemi horizonttal törödni? Szükséges-e ezt az okoskodást cáfolni a tisztánlátók és a becsületesek előtt? Talán igen, hiszen még mindig roppant nagy ebben az országban a jóhiszemű félrevezetettek száma. Ezek kedvéért igyekszünk itt a történelmi igazságot megállapítani.

Mindenekelőtt ne feledjük, hogy az öntudatos nép számára a választójog ma már egészen más, mint a közjogi jelszavak voltak a történelmi osztályok berúgott kortesei avagy a munkapárt céllövői és spadassinjei számára. Ez az öntudatos nép ma már jól tudja, hogy a választójog nem papiros, nem kortesbeszéd, nem úri deklaráció, hanem jog és kenyér, a termelésnek és a jövedelemeloszlásnak egy új szabályozása. Ez az új nép már tudja, hogy az adócsavar nyomása, a szolgabírák önkénykedése, a tuberkulózis és a gyermekhalandóság, az ipar hiánya és a kivándorlás, a hivatalnokok nyomora és a lánykereskedelem, a földéhség és az úri színekurák rendszere nem az Úristennek valami különleges, hún-szittyja ajándéka, hanem egy rozoga, elavult, munkakerülő, népnyzó alkotmány szükséges következménye. Ez a gondolkodó nép ma már tudja, hogy a szociális bajokon ép úgy lehet segíteni, mint az árvizén, a malárián, a közlekedés hiányain, az emberi betegségeken. Csak olyan törvényhozás kell hozzá, mely orvosolni akarja ezeket a bajokat s mely a néppel törődik, nem pedig az urak lóversenyeivel, szeszfőzdéivel és egyéb panamáival. De egyszerűen azt is tudja, hogy ezek a rettenetes népbetegségek ezidő-

szerint azért nem orvosolhatók, mert ezek a bajok néhány ezer uzsorából és visszaélésből gazdagodó, here és tudatlan gróf, bankár és fiskális javára vannak. Intenzív földművelés, tisztos gyáripár, kultúraterjesztő szellemi munkáshad nem élhet meg ott, ahol a nép tudatlanságából és koldustarisznyájából vidáman virul a föld-, a bank-, a ház-, a korcsma-, a lelki uzsora egész mocsár-flórája.

Nem néhány demagóg ordítózásai folytán, hanem az élet és halál szankciója alatt, kell az Új Magyarország új népének az általános választójog, mivel az kenyeret és szabadságot jelent. Nem csoda tehát, ha már közel tíz éve állandó harcot folytat ez a nép a demokratikus parlamentért, mely ma már minden művelt és boldoguló ország közkinccse. Évek hosszú során bámulatos nyugalommal és önfegyelmel követelte ezt az alapvető emberi jogát, melyre már Kossuth Lajos akarta Magyarország alkotmányát helyezni. Ezer meg ezer népgyűlésen és felvonuláson, sok százezer cikkben és röpiratban követelte a magyar nép az öt fojtogató osztály-alkotmány reformálását. Tengernyi gúny, üldözés, sajtóper, rendőratlak, börtönbüntetés ellenére békésen és a törvényes rend keretei között követelték a milliók sorsuk megjavítását a törpe kisebbség visszaéléseivel szemben. És már-már úgy látszott, hogy ennek a lassú, békés, türelmes propagandának meglesz a maga gyümölcse. A királyi szó szentsége és egy egész sereg kormánynyilatkozat ígerte meg a népnek az általános választójog parlamentjét. De a mai magyar parlament egyre meghíúsította ezeket az ünnepélyes ígéreteket. A nép pedig csodálatos türelemmel várt tovább. Hitte, hogy végre eljön az a becsületes párt és kormány, mely véget fog vetni a népcsalásnak és meg fogja valósítani az általános választójogot. Legutoljára a munkapárt vette ünnepélyesen programjába a igazságügy-minisztere és sok képviselője nyíltan agítált mellette. De ez a párt és ez a kormány is becsapta a népet. Nemcsak nem valósította meg a nép követelését, de minden áron ki akarta irtani azt a pártot, mely nyíltan és következetesen a választójog mellé állott: a Justh-pártot. Nincs az az erőszak, az a cselvetés, az a terror, az a megvesztegetés, melyet meg nem kíséreltek volna a népjog pártjának letörésére. De eme macedón rablótaktika ellenére a Justh-párt mégis elegendő számmal került be a parlamentbe ahhoz, hogy a választójog ügyét napirenden tartsa és a munkapártot programjára figyelmeztesse. Tényleg a parlament újra megbénult, mert a Justh-párt minden becsületes ember erkölcsi együttérzése alapján hirdette, hogy a rengeteg új katonai terheket ez a korhadt, szuronyból és pálinkából született parlament nem rakhatja a szerencsétlen nép nyakába, hanem csak az új parlament, a nép parlamentje dönthet ezekben a kérdésekben, melyek elsősorban az ő vérét, az ő munkáját, az ő adóját érintik. És ennek az álláspontnak erkölcsi és politikai korrektsége olyan megingathatatlan volt, hogy már a korona sem zárkózott el előle. A provizórium és az általános választójog gondolata minden komoly politikai tényező ítéletében diadalmasan nyomult előtérbe.

Ekkor azonban a rendi előjogok görcsös védelmezői, a vármegyei kiskirályok, a nagy földbirtokosok, az uzsorás bankárok egy utolsó cselhez fordultak, hogy népgyilkos uralmukat, munkanélküli jövedel-

müket, rengeteg monopóliumaikat fentarthassák. A népszerűtlen katonai javaslatokat maguk sem merték szó nélkül elfogadni, tehát az ú. n. rezolúciós javaslattal némi jelentéktelen közjogi vívmányocska erejéig meg akarták zsarolni a királyt avégből, hogyha célt érnek, majd megfizetett sajtójuk segítségével óriási nemzeti diadallá fogják felfújni ezeket az engedményeket s a közjogi dervistánc közepette végleg elfogják temetni az általános választójogot.

Ez a merénylet azonban nem sikerült s a kurucvezérré vált egykori udvaronc, gróf Khuen-Héderváry miniszterelnökségével fizette meg a junker-zsidó koalíció lázadását. És jött Lukács, a demokrata hírbén álló, ravasz és számító „reálpolitikus”, ugyanaz a férfiú, kit nem is oly rég gróf Tisza István a nemzeti társaskörből kitessékelt. A bihari gárda — ez a fogalom természetesen ma már nem szorítkozik Bihar-megyére, hanem azt az egész koalíciót jelenti, melynek léteérdeke a nép műveletlensége, jogtalansága és kifosztottsága — végleg elvesztette a fejét és elhatározta, hogy most már a rezolúciós ingecskét is ledobja s az osztályönzés teljes meztelenségében fog vállalkozni a véderőjavaslat keresztülerőszakolására és az általános választójog elsikkasztására. (A junker-morál ugyanis meg van róla győződve, hogy a korona ugyanolyan politikát folytat, mint ő s rögtön elejti a választójogot, mihelyt a felemelt újoncokat s egyéb katonai terheket megkapja!) Tényleg a Lukács-kabinet a bihari junkerek alázatós foglya lett: nyíltan bejelentette, hogy a becstelen választójogról hallani sem akar és a véderőjavaslatot erőszakkal fogja áthajtani.

Ennek a népellenes palotaforradalomnak vezére természetesen gróf Tisza István lett, ki vak fanatizmussal és feneketlen népgyűlölettel típorta össze a házszabályokat. A munkapárt céllövői és spadasinjei vették körül az elnöki pódiumot; becstelen szidalmakkal illeték Justh Gyulát s maroknyi pártját s nyílt titok volt, hogy ezek a mindenre kész fenegyerekék alig várják, hogy lőhessenek és verekedhessenek. Nem is teketóriáztak tovább, hanem az ököljog alapján elnökké választották méltó vezérüket. Már-már úgy látszott, hogy a választójognak vége s hogy a Justh Gyula nemes alakját a Tisza István hű vadászkompaniája erőszakkal fogja eltávolítani.

A törvényes jogrendnek erre a páratlanul durva megsértésére mozdult meg a szervezett és öntudatos munkásság. Erezte, hogy eljött a cselekvés ideje, hisz a nagy latifundiumos oligarcha, a kifinomodott esztéta, a házszabályoknak egykori forradalmas hőse, gróf Andrássy Gyula maga adta ki hihetetlen cinizmussal a jelszót, mikor Justh Gyula a törvényes rend védelmére felhívta : — *C'est la guerre !* Ez a háború — mondotta vállvonogató nemtörődomséggel. Fogadd el plurális választójogomat és megvédem a házszabályokat... Ez tiszta sor! A grófnak a törvény és jogrend csak addig szent, míg osztályuralmukat védi. Ellenben a demokráciával szemben nem érvényesítik még a hadi jog szabályait sem. És hogy az utolsó kétely is megszűnjék ez iránt, a munkapárt valóságos ostromállapotba helyezte a képviselőházat s duhaj kurjongatásokkal, csapszéki fenyegetésekkel telt meg a levegő . . .

Az a nép, mely tovább tűrte volna, hogy az úri összeesküvők miként akarják erőszakkal tönkretenni a népjogokért küzdők maroknyi

táborát ... az a nép becstelen és a választójogra méltatlan csőcselék lett volna Tisza István és hívei nyilván ebben bíztak. De csalódtak. A nép hatalmas tudatára ébredt s megmozdult az alkotmány védelmére. Egyelőre csak békésen akarta éreztetni elnyomóival szemben az ő fejlettebb és tisztultabb akarátát. Egyelőre csak békés felvonulásokra, utcai tüntetésekre és gyűlésekre gondolt, mint annyiszor a múltban, mikor nagyszerű fegyelmeztségével példát mutatott „a nemzet intelligenciájának”. De a Tisza István sötét és rövidlátó szelleme az erőszakba kergette a békés tüntetést. A juncker abszolútizmus hatalmi szóval lehetetlenné akarta tenni a gyülekezési és a gondolatszabadság legegységesebb jogait. A többit azután elvégezte a rendőrség, mely vak kaszabolásával maga idézte elő a legtöbb összeütközést. S mindez azért történt, mert Tisza azt hitte, hogy Biharban van, ahol a legutolsó szolgabíró kénye-kedve szerint basáskodik a népen. A vármegyei torzviszonyokhoz szokott szűk, vicispán szelleme úgy gondolta, hogy Budapesten ép oly könnyű dolog szétkergetni a népet, mint Élesden. Apró tévedése az volt, hogy a vármegyei partikularizmus és a szolgabírói erőszak szemüvegén nézte a huszadik század kapitalizmusának a világot átformáló forradalmait.

Parittyakövekkel akart hadakozni a lőpor hadviselésében. Ez az elvakultság, ez a lelketlen osztálygög, ez a népet megvető főbírói fanatizmus, ez az úri amoralizmus és bibliás embertelenség, ez az évezredes jobbaggyűlölet átöröklött szelleme volt az, mely vérbe borította a mi nagyszerű, szabad és kultúrás fővárosunkat.

S mikor ropogtak a puskák, ömlött a vér, lángbagyúltak az utcák, megakadt a forgalom s vidéki ezredek felrendése vált szükségessé: a neuropatha bihari kiskirály vérbenforgó szemekkel tiporta a házszabályokat, fojtotta bele az ellenzékbe a népgyilkolás feletti felháborodást s végül egy Néró szívtelenségével jelentette ki, hogyha ötven halott lesz is a házban, ő hazafias működését folytatni fogja... A hírhedt bihari rendszer minden gögje, minden törvénytíprása, minden népnézése, íme, az egész országra rászabadult. És csoda-e, ha Budapest öntudatos népe nem túri többé azt a kancsukát, melyet már az elmaradt, koldus és beteg nemzetiségi periféria is csak morogva és krónikus lázongások között visel el? Csoda-e, ha megrázkódott a föld és a megcsalt, kifosztott, emberi méltóságában kigúnyolt nép végre véres leckét adott gonosz zsarnokainak a szabadságból és a demokráciából? Csoda-e, ha véres betűkkel figyelmeztette ígéreteire a Koronát és a kormányt, ha a világ minden kultúremlékének hálája és csodálata közepette a balkánhírű Budapestet belekapcsolta a szabadság és a művelődés nagy metropolisai sorába? . . .

1912 május hó 23-án Budapest az európai kultúra előharcosai sorába lépett s a magyar nép újra átvette 1848 szent tradícióit, melyek a szabadság, a műveltség és a népjogok országútján fogják elővezetni egész Kelet-európát. Emellett a polgárság ne feledje el: a munkásság nem is önmagáért, hanem a polgári Magyarországért ontotta vérért, hisz mindenütt a világon az általános választójog a polgárság uralmát készítette elő.

Ez a májusi forradalom igaz értelme. A felelősség érte azokat

terheli, kik népnúzással és népcsalással ennyi rettenetes forradalmi energiát préseltek be a milliókba. A vármegyei kiskirályok persze nem ismerik a társadalmi fejlődés törvényeit. De azt talán ők is tudják, hogy minden vallás egyező hite szerint, az ártatlanul kiontott embervér az égig szökik fel s a gyilkos fejére átkot szór. Nos, a Tisza István rendszere a gyilkosa mindazoknak, kik a választójogért mártírhalált szenvedtek s az ő neve a Caraffák és a Haynauk sorába lépett a magyar történelemben.

Az angol konzervatívoknak elég volt a munkásság békés, impozáns felvonulása ahhoz, hogy osztályérdeküket félretéve, a népet az alkotmány sáncaiba beengedjék. A magyar konzervatívok szociális lelkiismeretét valóságos rhinoceroszbőr fedi s a munkapárt aranyifjúsága ép úgy, mint a lipótvárosi kaszinó gavallérai — szavahihető fültanuk híradása szerint — még ezeken a véres napokon is a választójog ellen menydörögtek s a hadsereg erélytelenségét ócsárolák. S mikor a szociáldemokrata párt okos önmérséklettel este véget akart vetni az irtózatossá válnak, a munkapárt apró törtetői kárörömmel és friss reményekkel hirdették: — Ahá, vége a forradalomnak. Megvették a vezéretet s Tisza most már befejezheti nagy művét . . .

Ahol ilyen embertelenség s ily bornírtság virul, ott megszűnik az érvek harca, a szellemi propaganda lehetősége. „A forradalom büntetése azoknak a társadalmaknak, amelyek fejlődni képtelenek” mondotta egy francia államférfiú. És soha fejlődni képtelenebb társaság nem ült együtt a Lloyd-klubban, mint az, mely az Elek Pál millióival és a Déry Zoltán által fölrott közpénzekben a szegény nép bőrén élőködik. Ez a tudatlanság, ez a nyegleség, ez a falánk amoralizmus: ez felelős a kiontott vérért, a lerombolt vagyonért, annyi sok ártatlan ember szenvedéséért.

De a mártírdicsőség, a kultúrpiónírság nagyszerű szerepe egyes-egyedül a magyar munkásságot illeti meg, mely egyszerre annyi szótlan szenvedés, annyi könnyes türelem után végre egy tehetetlen és korrupt oligarcha-rendszer nyakára hágott. Ő nem tehet róla, hogy már első megmozdulása is ennyi vérbe került . . . De különben is neki nagy joga van másként gondolkodni a vérről és halálról, mint a tunya és jóllakott kiváltságosoknak. Neki joga van felvetni a félelmetes és nagyszerű kérdést: — Oly országban, hol évente több mint 120.000 ember hal meg fertőző betegségben s több, mint 70.000 tuberkulózisban; hol évente negyedmillió öt éven alóli gyermek pusztul el; hol állandóan ezrek hálnak meg a hiányos munkásvédő intézkedések miatt; hol minden választási campagne a macedón banda-verekedek vérengzéseire emlékeztet; hol a kivándorlás állandóan népünk színvirágát szívja el tőlünk; hol a magyar lányok exportja a nemzetközi prostitúció főtáplálója: az osztályuralom, a föld- és bankuzsora, az analfabétizmus és a közigazgatási jogtalanság ebben a klasszikus országában: vajon csakis olyan drága-e a vér s nem érdemes-e még a legszerényebb szociális, közegészségügyi vagy közgazdasági reformot is néhány ember élete árán megvásárolni ?

Az általános, egyenlő, titkos választójog parlamentjének egyetlen évi munkája ezerszer több lelket menthet meg az életnek és a bol-

dogulásnak, mint amennyi azokon a véres, de nagyszerű és lélekemelő májusi napokon elpusztult.

De bármiként legyen is, nem az a bűnös, aki a végszükségben fegyvert fog, hanem aki a végszükséget előlódizte. Az ártatlannal kiontott embervér kizárólag Tisza Istvánnak, a magyar feudalizmusnak és csatlósainak lelkiismeretét terheli. (*Jászi Oszkár.*)

Tisza István román barátai

A román sajtóban már hosszabb idő óta kísért az a hír, hogy Tisza István egy Budapesten megjelenő román napilap létesítésén dolgozik. A hírek szerint az alapításban többek között Mangra Vazul, Brote Jenő és Slavici János vennének részt. Hogy mi igaz a híresztelésekből, azt nagyon nehéz megállapítani. A fegyvertársak közül Slavici Bukarestben tartózkodik, Brote Jenő Brassóban szerkeszt egy kormánypárti román lapot, csak Mangra tartózkodik Budapesten. És Mangra szűk környezetében tényleg foglalkoznak egy lapalapítási tervvel.

A román nemzetiségi kérdés vajúadásának legjellegzetesebb tünete ez a különös fegyverbarátság, amely a látszólag oly különböző nézetű politikusok között létrejött. Aki csak távolról ösmeri őket, az is biztos lehet abban, hogy az ellentétes irányok képviselői csak zsákutcában találkozhattak. És hogy mennyire zsákutcába került a nagyhangú jel-szavakkal dobálódzó, hagyományokon alapuló nemzetiségi irányzat, hogy mennyire zsákutcába került a sovén-feudális magyar politika, azt kitűnően jellemzi az a lehetetlennek látszó helyzet, hogy Tisza István, Mangra Vazul, Brote Jenő és Slavici János találkoztak. Ez a különös szövetekezés még az újabban nagyon megszokott koalíciók közül is ríkítóan kiválik és mellékkörülményeivel együtt valóságos kor-, sőt kórképpé válik.

Mangra Vazul fanatikus, törhetetlen híve volt évtizedeken keresztül a nemzetiségi pártnak. Elnyomott népe javáért szállott harcba, de csakhamar eltévedt a pókhálós hagyományok, a ködös történeti jogok csalóka fénytörésének homályában. A szűk látkörű pap-politikus sérelmi politikát űzött és népe gazdasági, kulturális elnyomatásánál is jobban fájt neki az olyan mellékes kérdés, hogy például a magyarok kétségbe vonják a románok római származását. A túlzó sovinizmust, a hagyománykultuszt képviselte Mangra a nemzetiségi pártban. Nem is kellett nagyot lépnie, hogy Tisza István táborába jusson. Brote és Slavici fegyvertársai voltak Mangrának, ők sem látták soha, ők sem jöttek reá soha, hogy a magyarországi románságnak nagyobb bajai is vannak mint az, hogy a Kárpátok északi lejtőjén nem a vörös-sárga-kék trikolor leng. A nemzetiségi politika hangulatesinálói voltak, olyanok, amilyeneket a Budapesti Hírlap is joggal nevez agitátoroknak, de apostolok soha sem voltak. A román nemzetiségi pártnak jó szolgálatokat tettek, de amikor elszakadtak, a pártban csak megkönnyeb-bülést éreztek. Szakadásukkal új szellem vonult be a nemzetiségi pártba, azóta kezdenek ott is érvényesülni a demokrata elvek. Mert Mangra-Brote-Slavici hallani sem akartak a demokratikus irányról, sőt bukaresti szószólójuk, Popovici Aurél egy munkájában fel is hívja a

románok figyelmét a demokráciára, mint a nemzetiségi érvényesülés halálára. És aki ösmeri ennek a társaságnak vad rajongását, vak fanatizmusát, amelyet hisztérikus düh táplált, az csak természetesnek fogja találni, hogy Tisza István táborába kerültek.

Tartozunk Tisza Istvánnak azzal a megállapítással, hogy az új szövetségben egyedül ő őrizte meg józanságát. Tisza István a románság szerencsétlen kulturális elmaradottságára épített és ezen a téren oly szilárd alappal jutott, amely el fogja bírni a heterogén anyagból készült épületet — legalább is egyideig. Tisza István történelmi „igazságból” indult ki. Szerinte a rendi uralom idejében azért nem volt nemzetiségi kérdés, mert a rendiség magába olvasztotta, felszívta a nemzetiségek szellemileg vagy anyagilag kiemelkedő tagjait, akik azután segédkezet nyújtottak megvetett és szegyeit fajtestvéreik elnyomására. A rendiség a társadalom összes erőit egyesítette a nép elnyomására és ez a szép kép lelkesítette Tiszát. Kedvezményekkel, egyes veszélytelen, személyes érdekeket istápoló nemzetiségi intézmények támogatásával igyekszik magához édesgetni, megnyerni a románság vezetőit. Mangráékon kívül a nemzetiségi párt emberei ugyan határozottan megtagadták a barátkozást, de Tisza így is elérte célját. Meggyengítette az amúgy is gyenge pártot és nagyon hasznos fegyvertársakat szerzett.

Mangráék körében — nagy titokban — már megoszlanak a vélemények. Brote azt hiszi, hogy a románok képesek lesznek arra, hogy az erdélyi szászok példáját utánozzák és a béke éveiben gazdaságilag és kultúrában megerősödnek. Slavici** megállapítja a mai nemzetiségi politika csődjét és az útvésztekből csak egy menekülést lát. Szövetkezni Tisza Istvánnal, akit a jövő emberének tart és megnyerni az ő jóakarát a románság részére. Vagyis Slavici egyáltalán nem változtatott a „harcmodorán”, az eddigi üres sírányozás helyett könyörög. Mangra álláspontját a legnehezebb megállapítani, ez a papképviselő nagyon jól tud titkolózni. Úgy látszik, ő csak átmeneti állapotnak tekinti a békét és buzgón szedi annak gyümölcseit. Vagyis végeredményben Tisza István román barátai egyáltalán nem tekintik végleges megoldásnak ezt a szövetekezést.

Tisza István ösmeri ezeket a hátsó gondolatokat, de számolt velük. Neki korántsem célja a nemzetiségi béke megteremtése, — sőt! Tisza csak szövetségeseket keres a magyar demokrácia ellen és egyáltalán nem válogatós. Önmagát tagadná meg, hogyha meg nem volna győződve, hogy ellenfeleit rövid harc után legyőzi és akkor nem lesz többé szüksége a románokra.

A közelmúltban volt alkalmam egy bukaresti politikussal beszélni, aki évek előtt nemcsak Romániában játszott nagy szerepet, hanem

* Aurél C. Popovici: *Nationalism sau Democratic*. O critica a civilizatiunii moderne (!) Bucuresti, 1910. „Minerva” kiadása. VIII + 380 oldal.

Erre a munkára, amelynek megjelenését még a legtúlzóbb állásponton működő sajtó is feltűnő hangtalanul fogadta, felhívom a kuriózum-kedvelők figyelmét. De hasznos olvasmány azok részére is, akik a román nemzetiségi kérdés körüli rejtelmekkel akarnak foglalkozni.

** J. Slavici: *Sbuciumări Politice la Români din Ungaria*. Bucuresti, 1911. „Minerva” kiadása. 115 old. Végzetes tévedései dacára nagyon értékes munka.

nagyon sokat foglalkozott a magyarországi románok ügyével is. Évek óta visszavonult a közéletől, de az eseményeket éber figyelemmel kíséri és minden fontosabb kérdéstről tájékozódva van. Bár nézeteivel nem értek mindenben egyet, mint nagyon érdekeset röviden vázolólok:

—Végzetesen tévednek, akik a nacionalista irányzat csődjéről beszélnek. A nacionalista irányzat csak kiindulópont, de nem program. A magyarországi románság nagy tömegeit csak a nacionalisták verheték fel letargiájából, de komoly politikusnak eszébe sem jutott, hogy ennél a pontnál megálljon. Hogyha a nacionalista irányzatot programnak, céljait végcélnak tekintjük, úgy lehetne csődről beszélni, mert ahol tradíciók ütköznek össze tradíciókkal és ahol az egyik fél ezeréves tradícióit az államhatalom erősíti, ott a sikerre gondolni is örültség. Mi szeretettel támogattuk a küzdelmet, mert az felrázta a magyarországi románság tömegeit a letargiából és pezsgő életet ébresztett gazdasági és kulturális téren. Ezt a küzdelmet követte a pénzintézetek alakulása oly vidékeken, ahol azelőtt még a cserekereskedés virágzott, avagy az uzsora fojtogatta az embereket és ugyancsak ennek a küzdelemnek köszönhetjük, hogy kultúregyesületek alakultak, hogy az Asociaciunea kiadványai százszámra forognak oly vidékeken, ahol azelőtt ritkaságszámba ment a könyv. Csak természetes, hogy ezek az eredmények megszédítettek néhány amúgy is szédülő fejű embert, akik összetévesztették az eszközt a céllal és még természetesebb, hogy amikor a programon alakítani, módosítani kell, mert a továbbfejlődésre már nem alkalmas, a szédülő fejű emberek oda menekültek, ahol van érzék a hagyományok iránt, Tisza István táborába.

— Mangráéknak Tiszával való szövetkezése nagyon kellemetlen helyzetbe hozta a nemzetiségi pártot, sőt valósággal megbénította őket. Ha ez a szövetkezés nem jött volna létre, a párt fokozatosan kikapcsolhatta volna programjából mindazt, ami elavult és kulturális, gazdasági kérdések körül indíthatott volna harcot. Az általános választójogért való küzdelemben találkozott volna a magyar pártok demokratikus elemeivel. Csakhogy most nem mozoghatnak, résen kell álljanak, nehogy Mangráék túlicítálják őket itthon és Bukarestben. Mert arról ne feledkezzünk meg, hogy Bukarestben rossz szemmel nézik a magyarországi testvérek küzdelmét az általános választójogért. A bojárpart, amely eddig támogatta a „hegyentúli testvérek”-et a küzdelemben, alaposan tart attól, hogy magyarországi példára Romániában is követelnék az általános választójogot és azzal vége volna a bojár uralomnak. És tudja-e kérem, hogy mit jelent ez? Olvasta Dobrogean-Gherea munkáit a romániai szociális és gazdasági viszonyokról? Járt-e már télen egy jablanicai, moldovai vagy dobrudzsai faluban? Avagy látta-e október elején, amikor a bérlők friss pénzt szállítanak a bojárokknak, a kocsikorzót a bukaresti Soseauán? No meg az 1907-iki parasztlázadást is ösmeri. És most képzelje el, hogy ebben a forrongó országban, öntudatra ébred a nép, hogy ebben a tűzfészekben a Dobrogean-Ghereák szabadon agitálhatnának. Olvassa el Popovici munkáját a demokráciáról és akkor meg fogja érteni, hogy a *grec*-ek* miért

* Így nevezik Romániában a görög eredetű bojárokat.

támogatják a Románián kívül lakó faj testvéreket. Szükségük van azokra a bukaresti népgyűlésekre, ahol vak fanatikuskok siránkoznak a frați de dincolo, a țațovlachok, a Basarabeanok keserves sorsán. Ez eltereli a figyelmet a *grecek* kisedd üzleteiről.

— Ne értsen kérem félre, én is küzdöttem az erdélyi testvérek érdekében, sőt bátran elmondhatom, hogy ebben a küzdelemben elől jártam. Sőt nagyon nyíltan hirdettem azt is, hogy Erdélynek el kell szakadnia Magyarországtól, ha boldogulni akar. Akkor nem láttam más megoldást. De az idők változnak.

— Úgy látszik, Tisza István gróf jól ösmeri a romániai viszonyokat és ezekre épített, amikor Mangráékkal szövetkezett. Mangráékkal sakkban tartja a nemzetiségi pártot és hogyha megindul a lapjuk, új szövetségeseket fognak találni a román országi románok körében is.

Búcsúzáskor egy csomó bukaresti napilapot adott át. Valamennyi tartózkodóan beszél Mangráékról, Tiszában tessék-lássék támadják a magyar sovínisztát, de másrészt „elösmerik” — mert óh a sajtó nyelvezete oly hajlékony — a nagyszabású vezető államférfit és a lap más helyén gúnyos keserűséggel rontanak neki az általános választói jognak, amelyet azért találtak ki a magyarok, hogy az erdélyi testvéreket még jobban elnyomhassák.

Ebből a rövid beszélgetésből és az újságcikkekből egy jellegzetes korkép keretei bontakoznak ki. A fiatal román királyság népe óriás erőfeszítéssel, vérverejtékes munkával halad a gazdasági és kulturális fejlődés útján, de a nyakukon ül a bojárság és egyik kezével kiuzsorázza őket, másik kezével a viszályok magvát szórja szét. Románia nagy harc előtt áll, a dolgozó románság milliói állanak szemben a henyelő, tékozló, falánk bojárok ezreivel.

És csak természetes, hogy kettőjük közül csak az egyik lehet Tisza István barátja.

(Erdélyi Viktor.)

Egy technikus úti benyomásai Kínából

Egy párisi bankár, *M. Albert Kahn*, azon a nézetten van, hogy meglelt, tapasztalatokkal bíró és hazájuk szükségleteit gyakorlatból ösmerő emberek jobb hasznát látják külföldi tanulmányutaknak, mint diákok s egyéb fiatal emberek s ezért már vagy 20 esztendeje egyetemi tanárokat küld világműködési utakra. Eddig 40 francia professzor és legújabbán 2 hölgy is tett ilyen utat költségén. Néhány év óta más nemzetbelieknek is ad ösztöndíjakat és Japánban, Németországban, Angliában és Amerikában létesített alapítványokat. A múlt évben Németországból három egyetemi tanár indult világműködési útra. Ezek egyike, a charlottenburgi technikai főiskola tanára, *Eugen Meyer*, most keletázsiai benyomásairól számol be.*

Néhány megfigyelése Kínáról a kínai forradalom idején különösen aktuális; de érdeklődésre tarthat számot egyébként is, mint

* *Technische Reiseeindrücke in Ostasien*. Technik und Wirtschaft, März, 1912. 161-179. 1.

a kapitalizmusba belépő társadalom változásának dokumentuma. A Huszadik Század egy régibb számában közölt adatokat is jól egészítik ki. Kína belseje sokszor azt az illúziót ébresztheti az emberben, hogy Európa ókori vagy középkori viszonyai közé helyeződött hirtelen. Ezeréves munkaeljárások és technikák érintetlenül maradtak és az egész kulturális miliő teljes tisztaságában őrizte meg középkori jellegét. De a nagy városokban más a kép.

Kínát kizárólagos mezőgazdasági államnak mondja a szerző. De amit később hallunk az ipari fejlődésről, ennek a megállapításnak érvényét szűkebb térre szorítja. Már az a körülmény iparosodásra kényszeríti, hogy behozatala nagyon sokkal fölülmúlja kivitelét. Mint-hogy nyers anyagokban szerfölött gazdag, kitűnők az iparosodás lehetőségei. Kőszén óriási mennyiségekben található, nagy vastartalmú vasércsek gyakran a kőszéntelepek közelében vannak; ezenkívül sok a reze, ólma, cinkje, ezüstje, aranya, stb.

A kínai munkás rendkívül igénytelen. Kulik, akik nehéz testi munkát végeznek, beérik kevés rizsszel és teával. $3\frac{1}{2}$ —4 pfennigből kitelik egész napi táplálékuk. A kézművesek igen ügyesek a hagyományos kézi iparágakban és fölülte szorgalmasak. Kínai városokban este 10—11-kor a szabók, cipészek, bádogosok, lakatosok még künn dolgoznak házuk előtt az utcán és korán reggel megint munkában vannak.

A szerző sajnálattal állapítja meg, hogy gyári munkára fogva a kínaiak távolról sem oly szorgalmasak. Nem gondol arra, hogy ugyanezt tapasztalták az angol gyári ipari fejlődés kezdetén: a munkások mindenütt nehezen törődtek bele az új munkaviszonyokba. A tanulatlan kínai munkás átlagos napibére körülbelül 40 cent (közel egy korona); tanult géplakatosok és szerelők öt koronáig is fölmennek. Hogy valamit végezzenek, szigorú fölügyelet alatt kell lenniök; amellet sok minden szabadságot követelnek meg, ami Európában ismeretlen. „Sok gyárban tűnt föl nekem, hogy a munkások nagyobb csoportokban ácsorogtak, beszélgettek, tréfálkoztak, vagy éppen a földön fekvé aludtak és akkor sem mentek munkájukra, amikor vezető hivatalnok elment mellettük; látszólag ezzel nem törődtek”. Ha nem is hisszük, hogy e leírásban nincs valamelyes túlzás, mégis elfogadható a szerző kijelentése, hogy hutákban, cementgyárakban stb. kétszer-háromszor annyi munkás kell mint nyugaton; és így az alacsony munkabérek egyáltalán nem jelentik, hogy a termelő költségek is alacsonyabbak volnának mint Európában. (Hisz majdnem hasonló az arány a magyarországi és, tegyük, az angol munkabérek közt.) A szerző azt reméli, hogy a gyári munka terjedésével a kínaiak is nagyob

szorgalomra szoknak, úgy hogy kevesebb munkás többet végez, mint ma, anélkül, hogy a bérek megfelelően emelkednének. Mindenesetre igen jellemző álláspont.

Az európaiak úgy látszik, egyéb rossz erkölcsök meghonosításán is sikerrel fáradoznak. A kínaiak, mint ismeretes, jó és ügyes kereskedők. „Dicsérettel említik, hogy a régi módi kereskedők egyszer adott szavukat mindig beváltják.” Némely európai üzletember azonban mindent megtesz, hogy e jó erkölcsöket megrontsa. Ha egy kínai valami rendelést szóval tett meg, a konkurrens cég képviselője felvilágosítja, hogy írást nem adott, tehát a rendelés nem kötelező: rendeljen nála.

A művelt kínaiak közt sok a nagyon értelmes ember és az európai tanárok azt tapasztalják, hogy a nyelviskolákban és a technikai iskolákban igen tehetséges tanulók vannak, akik a mi tehetséges tanulóinkkal fölvehetik a versenyt. Így a tanítás sok örömet okoz. A tanulók gyakorlati érzéke feltűnő. Nem azért tanulmányozzák az európai tudományt, hogy Európa szellemébe és kultúrájába behatoljanak, hanem hogy gyakorlati hasznot húzzanak belőle.

Nagyon megnehezíti az ipari fejlődést a hivatalnokok korrupciója. Fizetésük kicsi s szinte rákényszerülnek a zsarolásra. Közmunkáknál általában 10% megvesztegetésekre. Ezért fölösleges munkákat, túl nagy üzemeket is rendelnek; annál több szén kell aztán, s ezért megint províziókat szednek. Mindazonáltal vannak a hivatalnokok közt szigorú erkölcsű kifogástalan férfiak; több európai lelkesedve beszél ilyenekről.

A közhivatalnokok és olykor a magánhivatalnokok megvesztegethetősége a vállalkozókedvet bénítja. Mégis biztató kezdeteket nagy számmal lát az ember. Egyes vasutakat, gyárakat kizárólag kínai mérnökök építettek és vezetnek. A gépberendezés többnyire Angliából való. „Különöset nem mondhat az ember ezekről, ha csak azt nem, hogy anyákat látni csecsemőjükkal keblükön, hogy kis gyermekeik, akiket magukkal hoztak, a gyárteremben tartózkodnak, és hogy védőkészülékeknek nyomuk sincs.”

A legnagyobb gyárak Hankauban (a „kínai Csikágóban”) és Hanyangban vannak. Az 1888-ban alapított Hanyang Iron & Steel Works kb. 20.000 munkást foglalkoztat, a kereskedelmi vezetés kínaiak kezében van, a technikai vezetést 15 európai mérnök látja el ugyanannyi európai munkavezetővel. Sok munka, amit Európában vagy Amerikában gépek végeznek, itt az olcsóbb kézimunkával folyik; főként a szállító munka. „Mégis sodrony vasutat készülnek építeni, hogy sztrájk vagy az egészségtelen éghajlat folytán gyakori járványok esetén füg-

getlenebbek legyenek a munkásoktól.” A hanyangi gyár fölveheti a versenyt Európával is, sőt Amerikába exportált is már nyersvasat. Egyelőre azonban főként a nagyszabású vasúti munkák folytán a bel-földi vasszükséglet nem engedi meg a kivitelt.

Az idegenek közül a legnagyobb befolyást az angolok és amerikaiak gyakorolják, mellettük a japánok; a németek későn jöttek s nem tudtak még gyökereket eresztetni. Állandóan 5—10.000 kínai diák tanul Japánban, kis olcsó gépeket is kapnak onnan, általában azonban a japáni befolyás visszaszorul az angolszásszal szemben.

Az angolok és amerikaiak nagystíliú nemzeti propagandát üznek Kínában. Főeszközük az iskola, s az iskolákat vezető missziók. A németek áldozatkészsége nem oly tevékeny a vallási missziókkal szemben, mert nem tudják, hogy a misszionárius egyeneti hazája kereskedőjének az utat. 1908-ban az angoloknak 722 alsó és 37 felső iskolájuk volt Kínában, az amerikaiaknak 920 alsó és 83 felső. Az angolok most állítanak Hongkongban egyetemet, 5 millió korona alaptőkével, orvosi és műszaki fakultással. Felekezeti egyetemet készül létesíteni Lord Cecils Hankauban. Santungban Rockefeller alapított egyetemet, 7 millió K. alaptőkével. A tientsini Anglo-Chinese College előadásait a szerző meg is hallgatta s a vetítőképes nyilvános előadásokon mindenrendű embert látott, a tartomány kormányzójától kezdve a legszegényebb kuliig. Szóval, ha a kínaiak a missziókkal szemben bizalmatlanok is és az áttérések nem gyakoriak, úgy látszik, nem is ez a fő céljuk, az iskolákat szorgalmasan látogatják, ott angolszász szellemben nevelik őket, az angolszász országok kultúráját ismerik meg, angol lesz a második nyelvek s így az angolszász ipar termékeit vásárolják később.

Néhány éve Kína modernizálta iskoláit, egy sereg technikai iskolát is létesített és a szerző ámulattal látta pl. a Peking Technical College egészen jól berendezett műhelyeit és laboratóriumait és meggyőződött arról, hogy a kínai diákok, kivált a tanműhelyekben, használható és kitűnő munkákat végeztek. De ezekben az iskolákban is angolszász szellemben kell tanítani, mert a kínai írás a műszavak fordítását rendkívül megnehezíti s így a legjobban elterjedt idegen nyelv tankönyveit kell használniok. 1910. évi császári rendelet az angol nyelvet tette kötelező idegen nyelvvé.

De az angolszászok száz más eszközzel fűzik szorosabbra a kapcsolatokat Kínával. Amerika pl. a boxerlázadás után öt megillető kártérítésről lemondott, ellenben kikötötte, hogy a kínai kormány évenként 100 diákot küldjön amerikai egyetemekre. Most pedig Pekingben külön előkészítő iskolát építenek ezeknek a diákoknak. Nyilvánvaló, hogy ez a sok, Amerikában nevelkedett diák hűséges gárdája

marad Amerikának, Mert ma már általános szabály Kínában, hogy egy gyár felszerelését abban az országban vásárolják, ahol a vezető mérnök nevelődött. Így pl. egy manduriai villamos mű berendezését német cég szállította, teljes megelégedésre; mégis a későbbi lényeges kibővítés munkáit amerikaiak kapták, mert a közben belépett kínai igazgató Amerikában tanult.

A szerző végül azt tanácsolja honfitársainak, hogy kínai üzleteket különösen jól bonyolítsák le, ne kérjenek túlhosszú szállítási határidőket, a megállapított határidőket pontosan tartsák be, mert különben nem kapnak megrendelést, illetve utómegrendeléseket. Továbbá tüzzék ki alapelvükül, hogy csak legjobb embereiket küldik Kínába, mert oly országban, amelynek kereskedelmi viszonylatai még csak kialakulóban vannak, rátermett emberek nagy hasznot hajthatnak, mert alakítólag befolyásolhatják a fejlődést, ellenben nem arra valóak nagy károkat okozhatnak. (sz.)

A ciklon pusztítása Erdélyben

Rettentő ciklon pusztított végig Erdélyben. Házak tömegesen omlottak össze, emberek pusztultak el s értékek semmisültek meg, amerre elvonult. S a megrettent magyar közvélemény nem talál más megnyugvást, minthogy kétségbeesetten leborul a bosszúálló Isten előtt s kinyitva pénztárcáját vallásos áhítattal igyekszik segíteni azokon, kiket meglátogatott az Isten.

Ha azonban a magyar közvélemény eme vallásos és tehetetlen kétségbeesésétől elfordulunk s a pusztulás mélyebb okai iránt érdeklődünk, akkor egészen más színben látjuk a helyzetet. Kétségtelen hogy az egész emberiség történelme nem egyéb, mint harc a természet félelmetes erőivel. Ebben a harcban eddig csaknem minden vonalon győzött az ember, ki megfékezte és saját szolgálatába hajtotta a természet legfélelmetesebb erőit. Ha ezeket figyelembe véve azt kérdezzük, hogy az erdélyi nyomorult parasztnép el van-e látva a természet vad erői ellen való védekezés kultúránknak megfelelő eszközeivel, akkor a tények legfelületesebb szemlélete után azt kell felelnünk, hogy a magyar parasztság általában, de az erdélyi különösen, nincs megvédve a természet erőivel szemben s így magától értetődő, hogy egy szélvihar vagy más fékezetlen természeti erő egész falvakat semmisít meg.

Minél rosszabbul épített, minél gyengébb házakban lakik a parasztság, annál inkább ki van téve azoknak a veszélyeknek, amelyekkel a természeti erők fenyegetnek. Aki pedig a vidéki falvak lakásviszonyait csak némileg is ismeri, az nagyon jól tudja, hogy a magyar parasztság túlnyomó része gyenge, düledező viskókban lakik. Elárulja ezt a hiva-

* Az e cikkben kifejtett szempontok a délvidéki árvíz borzalmas pusztításainak is okát adják, ha még figyelembe vesszük a folyamszabályozás elhanyagolt állapotát ezeken a vidékeken. *A szerk.*

talos statisztika is. 1900-ban Magyarországon a házaknak csak 19,3%-a volt kőből vagy téglából építve, 35%-a fából, 45,7%-a vályogból és sárból épült. Az összes házak közül 1900-ban csak 28,8% volt cseréppel, palával vagy bádoggal fedve, 25,8% zsindellyel és deszkával, 49,4% náddal és zsúpszalmával volt befedve. Ezek a számok kétségtelenül bizonyítják, hogy a magyar nép igen nagy része nem lakik olyan lakásokban, melynek ellenálló képessége a modern technika vívmányainak s az európai kultúra fejlettségének megfelelően. De különösen botránnyosak a lakáviszonyok egyes vármegyékben. Így például Szolnok-Doboka megyében, hol a szélvihar annyi házat összedöntött, 49.313 ház közül 1900-ban 41.971 volt fából, 2748 vályogból vagy sárból volt felépítve, s csak 4594 ház volt kőből vagy téglából. Szolnok-Doboka összes házai közül csak 411 volt cseréppel, palával vagy bádoggal befedve, 18.395 fedele deszkából és zsindelyből állott, 30.507-et pedig csak nád és szalma borított. Mindezekről természetesen nem számoltak be a veszedelem színhelyéről érkező tudósítások. Pedig egyszerre egész más színben tűnik fel az egész tragédia, ha például tekintetbe vesszük, hogy Bálványosváralján, hol a legnagyobb volt a pusztulás, 340 ház közül csak 14 volt kőből építve, 13 vályogból és sárból, 313 fából készült s 111 zsindellyel és deszkával, 229 pedig náddal és szalmával volt befedve. Csabaújfalun, mely szintén csaknem teljesen elpusztult, 63 ház közül csak 2 volt kőből, 1 vályogból, s 60 fából volt felépítve, Szászmátén pedig 180 ház közül csak 4 volt kőből, 2 vályogból, a többi 171 pedig fából volt összeróva.

Amíg a ciklon pusztításáról csak a budapesti hatalmas kőházak falai között elmélkedünk, addig az egy teljesen érthetetlen, rettentő végtéletnek tűnik fel előttünk. Abban a pillanatban azonban, amikor tekintetbe vesszük a fenti számokat s figyelembe vesszük azt, hogy a parasztság lakásai Magyarországon nemcsak egészségtelenek, nemcsak rossz és gyenge anyagból vannak, hanem egyúttal a legnagyobb mértékben rosszul és gyengén is vannak felépítve, akkor egyszerre érthetővé válik előttünk az egész pusztulás. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar paraszt, a Nagy-Alföld s a Dunántúl egyes kultúrasabb részeit kivéve, nem hivat szakképzett kőművest vagy pláne mérnököt, ha házat akar építeni. A magyar paraszt általában, de különösen az erdélyi, még annyira benne van a naturálgazdálkodás béklyóiban, hogy házat családja és barátai segítségével saját maga építi fel. Az Alföldön legalább az ácsmunkát mesteremberek végzik, de Erdélyben, fent a hegyek között a házakat még ma is ép úgy építik, mint évszázadokkal ezelőtt, s rajta az európai kultúrát egyedül a betapasztott ablaküveg képviseli. Nem csoda, ha ezek a házak viharoknak ellenállani nem képesek. De nemcsak a viharok, sokkal jámborabb természeti erők is pusztulással fenyegetik így a magyar paraszt viskóját. Egy húsz esztendő monográfiában olvasható például a felvidéki tótokról:* „Az ilyen szétszórtan épített

* Nagy József: *A tótok otthonáról Árva megyében*. Néprajzi monográfia. Alsókubin, 1891. 20. és köv. 1.

házak némelyikének a földalakulás miatt olyan szerencsétlen fekvése van, hogy körülötte a szél télen annyi havat fű össze, hogy a háznak födele is alig látszik ki. Az ilyen házakba csak hóba vájt lyukon át lehet bejutni, ami az emberre oly benyomást tesz, mintha valamely hatalmas állat odújának bejárását látná maga előtt.” „Az épületanyag gyűlékonyságánál fogva (t. i. a házak fából vannak) a tüzesetek gyakoriak, amidőn is a sűrűn épített községnél a pusztító elem ritkán éri be egy-két házzal, hanem aránylag sok ház ég le. Nem ritkán a fél vagy az egész falu lesz a lángok martalékává.” Ezeket a sorokat húsz évvel ezelőtt írta egy jószemű felvidéki tanító, de aki valaha járt a felvidéki tót vagy erdélyi román falvak között, az előtt nem lehet kétséges, hogy az elmúlt húsz esztendő, sajnos, semmit sem változtatott e sorok igazságán.

Azonban nemcsak a nemzetiségi vidékek kultúrátlan hegységei között ilyen megdöbbenők az állapotok. Szabolcs megye például már az ország kultúrasabb részei közé tartozik, s azért 1910-ben 41.731 ház közül itt is 34.905 vályogból és sárból, 5497 fából volt felépítve s csak 1329 volt kőből. S hogy itt Szabolcsban is, eme termékeny vidéken mennyire kevésbé vannak védve a falu lakói az időjárás szeszélyei ellen, azt e sorok írója személyesen tapasztalta az év tavaszán, midőn falusi tanulmányai közepette néhány szabolcsi faluba elvetődött. A szabolcsi falusi házak nagy része sárból és polyvából álló, úgynevezett „vert falu” ház. Ezek a házak kívülről erőseknek s ellenállóknak látszanak, de tényleg annyira gyengék, hogy hosszabb ideig tartó nedves időjárástól összeomlanak. Ez év tavaszán nedves idők jártak s akkor e sorok írója több szabolcsi faluban látta, hogy a parasztság lakásainak igen nagy része pusztán a nedves időjárástól súlyosan megrongálódott. Akárhány olyan ház volt, amelynek minden fala beomlott, úgy hogy csak a ház faváza maradt meg. Szerencsés helyzetben volt az a paraszt, akinek csak egy fala omlott be, kisebb nagyobb repedéseket pedig jóformán tudomásul se vettek. Több szabolcsi falu omladozott ekkor, de a pusztulásról az újságok egy szót sem írtak, a főispán sem sietett jelentést tenni a belügyminiszternek, nem indítottak segélyakciót s a parasztság szótlanul tűrte a pusztulást, mely előtte egyáltalában nem látszott szokatlannak. Az volt az álláspontja: nem baj, hogy beomlott a fal, van elegendő nap, amelyen nem lehet munkát kapni, majd betömjük akkor ismét. Nos, ha ilyen kevésbé vannak védve az alföldi falvak lakói, mennyivel rosszabb a helyzete az igazán középkori állapotban levő nemzetiségi hegyvidékek lakóinak. Itt, ahol a korlátok közzé nem szorított vízmosások a parasztnép szántóföldjeit évről-évre elsodorják, ahol egy nagyobb hóvihar a falu egyes lakóházai között úgyszólván minden összeköttetést megszakít, itt ahol a sokszor évekig elhúzódó pusztító járványok megfékezése is csaknem lehetetlen: itt nem csoda, ha egy erős ciklon falvakat söpör el, mert itt még a középkor embere folytatja kétségbeesett harcát a természet félelmetes erőivel szemben. S ha a retentő pusztulás láttára megdöbbenünk, ne a jótékonyság és a pénztárca jusson legelőször eszünkbe, hanem az, hogy sokkal kisebb lett volna a pusztulás, ha népünk el volna látva a természet vad erői ellen való

védekezésnek olyan eszközeivel, mely mai kultúránknak megfelel. S ezért ez a pusztulás is csak arra ösztönözhet bennünket, hogy a jólét és kultúra terjesztésén fáradozzunk. Ha népünknek elegendő anyagi és szellemi ereje volna, akkor megfékezne a pusztító vízmosságokat, megvédelmezné szántóföldjét az időjárás szeszélyeitől, elnyomhatná a járványokat, meggátolhatná a hóviharok pusztításait s megfelelő szakemberek segítségével építene olyan erős és ellenálló házakat, melyek nem omlanak össze a nedvességtől s a melyeket nem söpör el a földszínéről egy szélvihar. *(Bosnyák Béla.)*

Valláserkölcs

Az Erdélyi Múzeumegylet 1911 december 2-án tartott szakülésében Dr. Szabó József a következő esetről referál: „Éber szuggesztio által előidézett hisztériás rohamok egy család valamennyi tagján” M. D. 32 éves oláh napszámos f. év november havában H. Gy.-t egy erdei úton agyonütötte és azután önként jelentkezett a csendőrségen. A vizsgálat alkalmával gyanú merült fel, hogy a tettes nem épelméjű; ezért szakértői megfigyelése rendeltetett el. A tettes nagyon degenerált. Teljesen tudatlan, műveletlen ember, ki falujából alig mozdult ki. Nagyon babonás. Három év előtt anyja összeveszett a meggyilkolttal. Ez akkor megfenyegette, hogy meg fogja átkozni az egész családot. Rövid idő múlva anyján, majd rajta később öccsén is szédülés, rángások, görcsök, aztán éjente szomnambul állapotok jelentkeztek. Tudomásuk volt ugyanis arról, hogy H. Gy. átka erősen fog, mert egy másik ember is, kit megátkozott, nagy beteg lett. Bajukon orvoslást keresni a paphoz mentek, ki a szent könyvből kikereste, hogy H. Gy. átka folytán lettek betegek és bajuktól csak misemondás révén szabadulhatnak (!). Kérték H. Gy.-t, hogy szabadítsa meg őket az átok alól. Ez erre nem volt hajlandó. Efeletti elkeseredésében M. D. egy véletlen találkozás alkalmával fejszével agyonverte. H. Gy. halála után az egész család: anya és két fia egyszerre egészségesnek érezte magát. Semmiféle roham sem jelentkezett ezóta egyikükön sem, pedig azelőtt naponta voltak rohamaik. Az átokban való erős hit, főleg a H. Gy. átkától való félelem, tudatlanságuk, elvonult életük egy távoli havasi faluban: mind kedvező körülmények voltak arra, hogy szuggesztív úton mindnyájukon egészen hasonló tünetekkel járó hisztériás görcsrohamok és ködös állapotok jöjjenek létre. Elméjüket folyton az átok következményei, a bekövetkezendő szerencsétlenségek foglalkoztatták: ezen képzetek, a velük járó effektusok túlértékűek voltak, öntudatszükülést okoztak. Az esetet még érdekesebbé teszi, hogy H. Gy. halála után a rohamok mindnyájukon elmaradtak. (Orvosi Hetilap, 1912. II. sz.).

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés (Írta Jászi Oszkár. Társadalomtudományi Könyvtár. Új Sorozat. A Huszadik Század szerkesztésében, Budapest 1912. Grill Károly)

A könyv előszava szerint a nemzetiségi kérdés a demokrácia archimedesi pontja és állami létünk központi problémája. Aki figyelemmel kísérte az utolsó évtizedek politikai történetét, társadalmi és gazdasági mozgalmait, ugyanerre az eredményre jut. Alig van közéleti kérdés, mely annyira az érdeklődés, sőt a szenvedélyes viharzás középpontjában állana, mint ez. Ha sikerül nemzetiségi politikánknak helyes irányt adni, úgy jövőnk fejlődésünk legbiztosabb alapjait raktuk le. De ha a téves úton haladunk tovább, a mérges kóroanyag állandóan benmarad a nemzeti vérkeringésben, megbénít minden előrelépést és egy általános európai konfliktus esetén katasztrófát is idézhet elő. A demokratikus eszmék térfoglalásának alig van Magyarországon nagyobb akadálya, mint a nemzetiségi veszélytől való félelem. Az iskola és sajtó a lelkekbe belénevelték, üzleti politikusok és közéleti kalózok mesterségesen nagyra növelték a nemzetiségektől való félelmet, s ennek kényszerképzete úgy megüli a gondolkodást, hogy bármilyen demokratikus reformnak megakadályozására elegendő a nemzetiségi harangok egyszери félrevertése. Az általános választójog körüli küzdelemben volt módunkban ezt számtalanszor tapasztalni. Férfiak, akiknek progresszív érzületéhez kétség nem fér, akik megvetéssel és elfojtott indulattal szemlélik az uralkodó társadalom visszaéléseit, állandóan lelkiismereti kétségek szirtjei között hányódnak, nem fogja ez a reform, amelynek helyességéről, szükséges és igazságos voltáról különben meg vannak teljesen győződve, a nemzetiségeket úrrá tenni a magyar államban. Van a jóhiszemű félrevezetetteknek egész tömege, akiket a legátlátszóbb taktikázás, a nemzetiségi veszélyre való legszemérmertlenebb hivatkozás is már elbátortalanít. Nagyszámú embert ismerünk, aki kész prédája az ilyféle érveléseknek, „az általános választójog a drótos tótok és a havasi mőcok uralmát jelenti” és akikben meginog a demokratikus meggyőződés, mihelyt azt hallják, hogy Scotus Viator örülni fog az általános választójognak. Életszükséglete tehát a magyar demokráciának, hogy ez a probléma véglegesen tisztázódjék és a nemesebb értelemben vett hazafias kötelességet teljesít az, ki világosságot gyűjt ebben a kérdésben. A szemorvos szerepe, aki egy-egy embernek adja vissza látó-

képességét, tiszteletreméltó, de az utókor hálájára és elismerésére számíthat a kutató, aki egy egész nemzet szemétől akarja a hályogot eltávolítani.

Ezért az eszményi pályabérért lép sorompóba Jászi Oszkár most megjelent munkájával. Bármily forrongásban is tartja a nemzetiségi probléma a magyar közéletet, összefoglaló, minden szempontra kiterjedő pragmatikus munka róla még nem íródott. Voltak eddig is oly dolgozatok, amelyek kitűntek humánus felfogásokkal, demokratikus érzületökkel; az egyes részletkérdések megvilágításával, statisztikai adatok összeállításával, az orvoslás módjának a megjelölésével igyekeztek a megoldást előmozdítani, de oly munka, amely a magyar nemzetiségi kérdést az egyetemes történelmi fejlődéssel hozza kapcsolatba és azt a gazdasági és politikai szervezet változásainak törvényszerűségéből igyekszik megmagyarázni, — a magyar irodalomban eddig egyedül kezünkben levő könyv.

E sorok íróját meghitt barátság, sok közös munka és harc folyamán kialakult bajtársi viszony fűzi Jászi Oszkárhoz. Megfontolás tárgyává kellett tenni azt a kérdést is, vajon a Huszadik Század, melynek szerző a felelős szerkesztője és szellemi vezére, foglalkozhatik-e az ő könyvével. Be kellett azonban látnunk, hogy nevetséges finomkodás volna, ha a Huszadik Század nem emlékeznék erről a munkáról, amely szerkesztője öt évi verejtékes fáradozásainak eredményeit foglalja magában és melynek megjelenését az eddigi lapbírálatok eseménynek minősítették. A Huszadik Század olvasói joggal vehetnék rossz néven, hogy a könyv tartalmáról éppen ők nem kapnak információt. Oly országban, ahol a progresszív tudományos irányzatnak egyetlen folyóirata van, nemcsak fényűzés, hanem oktalanság lenne e könyvet helytelenül értelmezett tapintatagályokból hallgatással mellőzni és kész prédául kiszolgáltatni a magukat tudományosnak csúfoló, a mindenkori kormányok és uralkodó csoportok szolgálatában álló folyóiratok ferdítéseinek és rosszhiszemű bírálatának.

A könyv nem csupán a magyar nemzetiségi kérdést veszi bonckés alá, hanem a nemzeti államok kialakulásának és a nemzetiségi kérdés létrejöttének problémáját nyomon követi a történelem folyamán egészen napjainkig. Hogyan jöttek létre a nemzeti államok és a nemzeti törekvések? Az ismert történelem folyamán mennyiben vezette ugyan ez az elv az emberiséget? Miben különbözik a modern nemzeti államalakulás egyéb történelmi képletektől? Hogyan állt elő az asszimiláció törekvése és mily fejlődés felé tör? Mi rejtőzik a nemzetiségi elv és a nemzetiségi mozgalmak összeütközésének a mélyén? (Előszó VIII. 1.) Ezt a feladatsort fűzi ki maga elé és vaskövetkezetességgel oldja meg.

Az alapfogalmak, amelyekkel szerző operál, a következők: A nemzetiség oly egyazon nyelvet beszélő nagyobb embertömeg, mely összetartozósága tudatára ébredt és magát külön személyiségnek tekinti. A nemzet oly uralkodó nemzetiség, mely más nemzetiségekkel együtt államot alkot, akár úgy, hogy azokat magába beolvasztotta, akár úgy, hogy azokkal — erőszak, vagy kompromisszum útján — állami együttműködésbe lépett. A szoros értelemben vett nemzetiség állami hatalom

nélkül egy idegen nemzetiségnek ránézve kedvezőtlen jogi és gazdasági rendje alatt él. (9—10, 11.). Ebben a meghatározásban tehát a faji és vallási szempont háttérbe lép, a nyelvi és uralmi ismérvek jutnak döntő jelentőséghez.

A nemzeti állam fogalmát a szerző nem egy egységes definícióval, hanem részben genetikusán, részben kimerítő felsorolással állapítja meg. A nemzeti állam ismertető jelei szerinte a következők a) Egyetlen államhatalom, egyetlen jogrend, egyetlen hadsereg, b) Az egységes jogi és katonai szervezet a gazdasági egységen alapszik, c) A nemzeti állam a törvényelőtti egyenlőségen (bármennyire papíron is marad ez), a költözködés szabadságán és a szabad munkaszerveződésen nyugszik. A nemzeti államnak pontos tudomása van az őt alkotó egyesek személy és gazdasági viszonyairól. (Statisztika), e) Nemzeti állam csak egy rendkívül kifejtett közlekedés, hírszolgálat és főleg sajtó útján keletkezhetik, f) A nemzeti állam a szabad csere és tökéletesen keresztül vitt pénz és hitel gazdagság állama. Az ország egész területét felölelő szabad paraszt osztály és intenzív városi élet pénzgazdasági alapon, e két tényező együttes fennforgása a nemzeti államok legmélyebb gazdasági ténye, g) Mindeme jogi, gazdasági tények alapján egy ideológia alakul ki, mely mint a nemzeti szolidaritás gondolata jelentkezik, h) Ezt a jogi, gazdasági és politikai egységet a közös irodalmi nyelv is kifejezi. Ezek azok a lényeges vonások, amelyek a modern nemzeti államokat — szerző főleg Német-, Francia- és Angolországokat tartja szem előtt — nemcsak a kezdetleges és ókori államalakulatoktól, hanem elsősorban a középkori feudális államalakulatoktól, melyek gyökerei az ókorba is visszanyúlnak és maradványai mai napig is megvannak, megkülönböztetik. A feudális államalakulatok lényeges jellemző tulajdonságait a következőképpen foglalja össze: a) A feudális államok kis területek. Ahol nagy államtestekkel állunk szemben, azok inkább egy optikai csalódáson alapulnak, b) Ez a szakadozottság a gazdasági szakadozottság következménye, c) A munka kötöttségen és kényszerű szolgáltatásokon alapszik, d) A feudális állam csak legfejlettebb formáiban bír tudomással lakosairól, e) A közlekedés, hírszolgálat és közvélemény kezdetleges állapotban vannak. Államilag központosított hivatalnokság és katonaság hiányzik, f) Rabszolga vagy félszabad mezőgazdasági munkásosztály csekély vagy szűkkörű csereforgalom, g) A feudális állam lényegileg, mint a nagybirtokos arisztokrácia magánvállalata jelentkezik. A) Ezt a jogi, gazdasági és politikai szakadozottságot egy közös irodalmi nyelv és közös ideológia hiánya is kifejezi. (24—26, 11.)

Mindezen alapfogalmak bővebb ismertetését azért tartottuk szükségesnek, mert szerző alapvető felfogása szerint a történelmi fejlődés menete az, hogy a gazdasági egység felé törekvés belső erejénél fogva a nemzeti államok megdöntik mindenütt a feudális államalakulatokat. A feudalizmus nem jelent mást, mint naturálgazdaságot egyrésztől, apró területi uralmaktól másrésztől. Most már ezt a szervezetet egyszerre megbontja az intenzívebb mezőgazdaságból keletkező fokozottabb ipar és kereskedelem, a városok keletkezése. Az eddig szétszórt, természeti gazdaságot folytató, házi gazdasági életet élő nép egyszerre

nagy, közös centrumok felé kezd gravitálni. És mikor ez a folyamat elég erős lett arra, hogy egy-egy nagyobb hatalmú hűbér urat vagy fejedelmet megfelelő pénzzel és katonasággal lásson el, akkor lefolyik a világtörténelemnek egyik legnagyobb törvényszerűsége: az, hogy mindenütt a nagy hűbér urak felfalják a kis hűbérurakat és így lassacskán egy országon belül egyetlen egy hűbér, egyetlen egy királyság, egyetlen közös gazdasági terület jön létre. Ez durva, de helyes perspektíván nézve, a nemzeti államok egész genezise. (521 1.) Ebben a folyamatban két működés állapítható meg, egyrészt a gazdasági kulturális, másrészt a dinasztikus-katonai. Az egyik az alkotó produktív, a másik a külső kereteket megadó formáló, szabályozó működés. (74. 1.)

Az egységre való törekvést a gazdasági életnek ezt a fokozódó integrálását mindenütt a világon nyomon követi az az ideológia, amit nemzeti gondolatnak nevezünk. A nemzeti gondolat sem egyéb, mint lerontása mindama közjogi és gazdasági békónak, mely az egységre törekvő gazdasági életet a továbbfejlődésben meggátolja. (521 1.) Ez az ideológia hevét, szívós keménységét a dinasztikus-politikai elemből meríti, melynek valamint hadseregének és bürokráciájának egyéni dicsősége hozzá tapad a nemzetbe tömörülés tényéhez. (93 1.) A nemzetiségi kérdés mindenütt a világon — azt lehet mondani — fizikai szükségszerűséggel lép fel ott, ahol a feudális országból az átmenet a modern ipari, polgári állam felé megtörténik és ahol ez a nagy történelmi folyamat, tehát egyrészt a feudalizmus felbomlása, másrészt az ipari demokrácia kialakulása nem egy homogén néptömeget, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket talál. (520 1.) Ugyanazok a tényezők, melyek az egységes nemzeti államnak koncepcióját megérlelik, szükségképpen az idegen nemzetiségi néptömegekben ugyanezt a törekvést váltotta ki. Ők is egybetartozásuknak tudatára ébredtek. Nemzetiségi kérdés alatt azokat a küzdelmeket kell érteni, melyeket egyes nemzetiségi elemek az uralkodó államalkotó nemzetiségekkel folytatnak. Az egyik oldalról — az uralkodó nemzetiségek oldaláról — a kérdés úgy jelentkezik, mint törekvés az alávett nemzetiség végleges beolvadására teljes nyelvi és kulturális felszívására, asszimilálására; a másik oldalon — az alávett nemzetiség oldaláról — mint törekvés nemzetiségi egyénisége megóvására, melynek végső célja a nemzetiség fejlődésének szabad biztosítása, vagy a régi állam keretein belül, vagy új állam alkotása által. (108. 1.)

Ez az a vezérfonál, amely szerzőt a világtörténelmi fejlődésen át kalauzolja. Kezdi a történelem előtti kor és a mai kezdetleges népek kapcsolatain. Az egyiptomi és babiloni történelmi fejlődés leírásában az ókori feudalizmus sikerült képét kapjuk. Majd megvilágítja előttünk, hogy miért nem tudtak a görögök egy egységes nemzeti állam megalkotásához eljutni, míg a római világ szellemében sokkal közelebb állott modern nemzeti életviszonyainkhoz, mint középkori. Az ok a görögöknél egységes gazdasági élet és a parasztnépesség hiánya; Rómában mezőgazdaságilag egybefüggő földterület és szaporodó parasztnépesség, nagymértékben keresztülvitt pénzgazdaság. Azután elvonul

előttünk a középkori feudális társadalmi rend, nyomon követhetjük a francia, angol, német és olasz nemzeti államok kialakulását. Mint a nemzeti államfejlődés egy sajátos típusa áll előttünk a németalföldi tartományok példája, mely egyrészt nyilvánvalóvá teszi a gazdasági centralizáció fontosságát a katonai felett, valamint azt is bizonyítja, miként alakulhat ki állami egység geográfiai határok és nyelvközösség nélkül. (89. 1.)

A III. részben a szerző a szoros értelemben vett nemzetiségi kérdés és asszimiláció problémáit veszi bonckés alá. Mindenekelőtt rámutat Svájcra, ahol a politikai egyenjogúsítás megoldotta a nemzetiségi kérdést, mielőtt az öntudatra juthatott volna. Aztán bemutatja az antik Rómát és a modern Egyesült Államokat, mint a békés asszimiláció típusait. Mindenütt messzemenő önkormányzat, a társadalmi élet teljes autonómiája, a legyőzöttek teljes magán és politikai szabadsága, mely a legmagasabb méltóságokig is elvezet, a római kultúra fölénye — a császári Rómában; polgári szabadság, általános választójog, intenzív népoktatás, egyesülési szabadság, a teljes demokrácia minden lehetősége — az Egyesült Államokban. Szükséges óvatossággal rámutat mindama megkülönböztető szempontokra, amelyek e két példa elhamarkodott általánosításától megóvnak. Azután bemutatja a Balkánt, mint a faji harcok típusát. Ez még a középkori világrend képe. Asszimiláció, egység, csere, összetartási öntudat a minimumon áll. Csak egy-egy nemzetiség államalkotó uralma, a parasztbirtok kialakulása, a modern közlekedés lesz képes itt valaha rendet csinálni. Addig vallási és katonai marad az egész szervezkedés. (134. 1.) Majd az erőszakos beolvasztás politikájának típusa, Oroszország kerül sorra ez irányzat teljes kudarcát igazolva. Az angol-ír nemzetiségi kérdést részletes megvilágításban kapjuk, ami annál inkább érdekelheti a magyar közönséget, mert a *home-rule* törvényjavaslat alsóházi elfogadása folytán az ír-kérdés békés rendezése rohamlépésekkel közeledik a befejezés felé. Az angol-ír kérdés a XVII. század előtt úgy jelentkezik, mint a centralizált és abszolút angol királyi hatalom küzdelme az ír törzsfői szervezettel és feudalizmussal szemben. Gazdasági és politikai erőszakoskodások egész sora 1641-ben létrehozta a nagy ír agrárforradalmat, így az ír-kérdés mindinkább a földkérdésen nyugvó vallási és politikai harccá vált. Szerző ismerteti azután az erőszakos rendszabályoknak végtelen sorozatát, melyek a sziget gazdasági és erkölcsi pusztulásához vezettek. Az utolsó félszázad Angliája szakított az erőszakos asszimiláció politikájával és az ír népnek visszaadja elrablott földjét, üldözött vallását. A modern industrializmus demokratikus szelleme az utolsó félszázad alatt többet tett az ír-probléma megoldása körül, mint az angol feudalizmus évszázados vér- és vaspolitikája. (147. 1.) Behatóan ismerteti a kelta-kérdést, melyet még a magyar művelt közönségben is kevesen ismernek és mely Angliát valószínűleg a federalizmus irányába fogja terelni.

Ezután az erőszakos és kurjongató asszimiláció második klasszikus hazája: Németország következik. Előbb a lengyelekkel szemben követett politika csődjét mutatja ki, azután a német-dán viszályt ismerteti. Szerző beutazta maga ezt a vidéket és nagy szeretettel, a könyv

méreteihez képest aránylag nagy terjedelemben foglalkozik a kérdéssel, melynél — mint ő maga mondja — az esztétikai belső átélésnek módszerét alkalmazza, hogy a nemzetiségi dráma egész érzelmi skáláját feltárja azok előtt, akiknek életcélja a társadalomjavítás és tökéletesítés munkája. (Előszó VIII. 1.) Mint a lengyelekkel, úgy a dánokkal és az elzász-lotharingiaiakkal szemben is épen ellenkező hatást ért el az erős kéz politikája. Elzász-Lotharingiában a francia békés asszimiláció annyira megnyerte a német lakosságot, hogy a régi szimpátiákat a német kormány még ma sem tudta teljesen legyőzni.

Ezután a belga-holland kérdéssel foglalkozik, mely példáját nyújtja annak, hogy a közélet egyre növekedő demokratizálása miként veszi el a nemzetiségi kérdés akut élességét. Végül a sorrendben utoljára Ausztria, mint a nemzetiségi viszályok klasszikus földje következik. Részletesen foglalkozik Ottó Bauer elméletével s reámutat arra, hogy ebben a látszólag elkeseredett küzdelemben, melyről a felületes szemlélő azt hiszi, hogy minden fejlődést megakadályoz, állandóan gyarapszik és fejlődik a két legelkeseredettebb ellenségnek, a német és cseh népnek vagyoni és kultur mérlege. (225. 1.)

Az asszimiláció irányait a következőkben állapítja meg: a) Csak bizonyos kultúrközösségen belül van asszimiláció, b) Diadalmas a fejlettebb kultúra. Fejlettebb pedig a nagyobb mozgási lehetőségeket, az egyéniség fokozottabb kifejlesztésének lehetőségét biztosító kultúra, c) Körülbelül egyenlő, vagy nem nagyon különböző kultúrfok mellett a tenger beolvasztja a szigetet, d) Mihelyt egyszer egy nép nemzeti öntudatra ébredt, minden erőszakos kísérlet beolvasztására hasztalan, sőt annál hevesebben reagál azzal szemben, e) Egyáltalán a történelem nem ismer egyetlen egy esetet sem, ahol valamely népet erőszakosan beolvasztottak volna, f) A beolvadás öntudatlan folyamat: a gazdasági szükségesség és a magasabb kulturális színvonal utánzásának eredménye.

A IV-ik fejezet címe: A magyar nemzeti egység kialakulása. Az ezer éves történelmi fejlődés folyamán kimutatja, mely felületes és rosszhiszemű azoknak az álláspontja, akik aktuális politikai céljaik érdekében azt a hiedelmet nevelik bele a közvéleménybe, mintha Magyarországon már az Árpád-házi királyok uralkodása idején egy oly nemzeti ideológiájú, öntudatosan magyarosító állam állott volna fenn, mint napjainkban. Kimutatja azt, hogy nemzeti eszmét, nemzeti törekvéseket a középkori Magyarország még kevésbé ismerhetett, mint a középkori Európa, hiszen minden szellemi mozgalom vagy 100—200 évvel elkésve érkezett meg Magyarországra. A modern állami szervezet megteremtésénél a királyság a régi magyar törzsi elemekkel szemben állandóan idegenekre támaszkodott. A gazdasági élet pedig idegenek állandó beszivárgása folytán erősödött. Nem tudnak a magyar történetírók egyetlen egy olyan tényt sem felsorolni, amelyből egy kis kritikával öntudatos magyarosító törekvésekre lehetne következtetni. Később Magyarországon is kifejlődött a feudalizmus, a katonai erőszakon nyugvó magánjellegű uralom, mely nálunk ép oly általános volt, mint a középkori Európában, de egy jelentékeny különbséggel. A magyar feudalizmus túlnyomó részében pusztá rablóvilág volt, a

politikai és gazdasági szervező munkában alig vett részt. (254. 1.) A felbomlás folyamatát még jobban előmozdította a XVI. században a török hódítás és a reformáció után bekövetkezett vallási villongás. Ebben az általános káoszban két erő kezdett működni az állami egység létrehozására. Az egyik inkább a kereteket adta, a másik ezeket a kereteket élő kohézióval telítette meg. Az első volt a centralizáció munkáját végző királyság, az osztrák tartományok fejlettebb pénzgazdaságára is támaszkodó dinasztia, az a túlnyomó katonai erő, mely lassan, de biztosan egyre inkább előtérbe nyomult, hogy a vele rivális katonai hatalmak, kiskirályok, rablólovagok, az elzárkózó városok hatalmát megtörje. A dinasztianak előnyomulása, katonai és politikai túlsúlya, vallási türelmetlensége ellenhatást szült, amely, minthogy a dinasztia külföldi volt, az idegen gyűlölet, a németgyűlölet jegyében állott és első formája volt a nemzeti öntudat történelmi jelentkezésének. (272. 1.) A török uralom megszűnte és a dinasztia túlhatalma folytán mindkét irányzat még jobban erősödött. II. Rákóczi Ferenc felkelése a feudalizmus utolsó fellobbanása volt: a naturálgazdaságra alapított harcnak okvetlenül el kellett bukni a királyi hatalom állandóbb, fegyelmezettebb, készpénzen eltartott seregével szemben.

Acsády Ignác, Grünwald Béla: *Régi Magyarország* c. könyvének olvasása közben ahhoz a szakaszhoz, hogy Magyarországon 1711 után a hanyatlás korszaka következett be, a következő széljegyzetet tette: „Ez tévedés. Ez a kor csak a nemességre nézve volt a hanyatlás korszaka. A jobbágyság és általában a dolgozó néprétegek ebben a korban rakták le a modern nemzeti állam alapjait.” Ugyanerre az eredményre jut Jászi Oszkár is, amikor kimondja, hogy ebben az időben történtek azok a nagyszerű kezdeményezések, amelyek a középkori állami élet kereteit, a nemzeti egységbe való forradás főakadályait lerontani kezdték, a modern mezőgazdaság, iskolaügy, közigazgatás, hitelügy, adóügy, közlekedés, bíraskodás stb. első kezdeményezései. Allattenyésztesből a mezőgazdaságról való átmenetel, a pénzgazdaság egyre fokozódó kiterjedése a naturálgazdasággal szemben, a városi életnek a falusi élettel szemben: ez az alapvető gazdasági tény, mely körül egy egészen új politikai élet és társadalmi rend, a demokratikus nemzeti irány kezd a XVIII. század végétől kialakulni. (291. 1.) A nemzeti egység fő tényezői Magyarországon a következők: A gazdasági egység, a parasztság felszabadítása, a nagy városok kifejlődése, a fejlett közlekedés, intenzívebb iskolázás és a sajtó. Ez azonban mind modern fejlemény és ezért a magyar nemzeti állam is a legutolsó száz év produktuma.

Az V. részben (317—348 II.) szerző a magyar nemzetiségi törekvések geneziséjét mondja el. E célból visszanyúl az 1848—49-iki forradalom idejére, melynek sorsa szerinte meg volt akkor pecsételve, amikor a nemesség, amely osztályérdekeit múlóan legyőzte, képtelen volt faji gögjét fékezni és a nemzetiségek támogatását a magyar ügy mellett megnyerni, amint azt Bem és Kossuth Lajos is elismerték. Ezzel szemben az erőszakos nemzetiségi politika hívei arra hivatkoznak, hogy a nemzetiségek 1848-ban cserbenhagytak bennünket és ezért nem érdemelnek ma sem kíméletet. Szerző felfejti előttünk a

48-iki események főbb okait. Kimutatja, hogy az erdélyi oláhságnak az előző századokban történt felkelései nem nemzeti, hanem vallási, szociális és gazdasági okokra vezethetők vissza. A magyar nemesség gazdasági uralma az oláh parasztság felett a kizsákmányolás és erőszak legszörnyűbb képét nyújtja. Mikor 1848-ban Erdély és Magyarország egyesítése jött szóba, a románok azért foglaltak állást az unió ellen, mert attól tartottak, hogy az erdélyi nemesség magyar támogatással akarja ezt az uralmat továbbra is fenntartani és számtalan jelenség igazolta is ezt a gyanút. A magyar országgyűlés nem volt hajlandó velük szemben a megértő engedékenységgel álláspontjára helyezkedni és csak 1849 július 21-én a végső veszélyben mondja ki a nemzetiségi egyenjogósítást, amikor már későn volt. Az évszázados elnyomás ilyenképpen az igazságos ügyön bosszulta meg magát és a szabadságharc elbukott.

A Bach-korszak kezdetben demokratikus irányának elfajulása a nemzetiségeket a centralizmusból kiábrándította és hajlamossá tette az együttműködés iránt. A magyar vezető körök akkori liberális szelleme szintén lehetővé tett ilyen közeledést. A fő eltérés abban volt, hogy a nemzetiségek területi autonómiát követeltek maguknak. Ezzel szemben az Eötvös József által képviselt magyar álláspont ezt a kívánságot, mint a rendi gondolkodás maradványát elutasította és általános jogegyenlőség, az érzelmekben való egyesítés és a nemzetiségek szabad kultúrfejlődésének biztosításával kívánta a nemzetiségi béke ügyét szolgálni. Ennek eredménye volt az 1868. XLIV. t. c, az ú. n. nemzetiségi törvény.

A következő fejezet érdekesen magyarázza meg azt a frontváltást, mely a magyar és a nemzetiségi közvélemény részéről a nemzetiségi törvénnyel szemben bekövetkezett. Kezdetben a nemzetiségeknek ez a törvény nem kellett, sőt a románok ellene passzivitásba léptek. Viszont a magyar sovíniszták nem hajtják végre a törvényt, sőt kezdik nyíltan hirdetni, hogy nem szabad végrehajtani. Ezzel szemben a nemzetiségek egyre jobban kívánják a törvény végrehajtását és ez lesz a nemzetiségi defenzíva fő fellegvára. Ez irányváltozás okai a következők:

Az 1867-iki kiegyezés után a nemesi osztály visszakapta a kizárólagos politikai hatalmat. Minthogy túlnyomó része gazdaságilag tönkrement, vagy pedig gazdálkodni nem tudott, kezdetét veszi a nemesi tenyészpolitika, mely főleg Tisza Kálmán óta a közhivatalok nagymérvű szaporításában nyert kifejezést. Ez a tenyészpolitika szűkségekben magával hozta oly kollektív ideológia kifejlődését, mely a nemzetiségi középosztályt a hivataloktól és különösen a vármegyétől távol akarta tartani. Megszületik a nemzetiségi veszély ideológiája. A kormányok részéről is ez a túlzó irányzat egyre nagyobb támogatásban részesült, mert a nemzetiségi veszély falrafestése alkalmas volt arra, hogy elterelje a széles néprétegek figyelmét a gazdasági és szociális bajoktól, azonfelül az Ausztriával kötött kedvezőtlen kiegyezéseket azzal lehetett elfogadhatóvá tenni, hogy csakis Ausztria segédelmével tudunk a nemzetiségi veszéllyel megbirkózni. De más tényezők is közreműködtek eme irányzat megerősödésén. A kiegyezést követő

pezsgő politikai és gazdasági élet egy erős asszimilációs folyamatot indított meg. A renegátoknak száma rendkívül megszorodott és ezek minél hangosabb lármá által akarták múltjukat feledtetni. Az alkotmány sáncaiba újonnan befogadott társadalmi osztályok feltörekvő elemei mind hangosabb szószólói lettek a sovinszta irányzatoknak, a zsidókat az antiszemizmusból való félelem is ebbe az irányba hajtotta. De ami a leglényegesebb, a gazdasági fejlődés és a társadalmi viszonyok átalakulása rendkívül kedvezett a magyarságnak. Gazdaságilag főleg azok a területek emelkedtek, amelyeken a magyar népesség túlnyomó volt. A közlekedés fejlődése, a városok, az ipar, a kereskedelem növekedése mind a magyarságot erősítette, a mozgó tőke jórészt magyar kezekbe jut, a magyar közoktatásügy és főleg a sajtó óriási lendületet nyer. Ez a fejlődési folyamat egyrészt lehetetlenné tette a nemzetiségek territoriális kívánságainak teljesítését, mert ez a fejlődés a haladás követelményével állt volna ellenléttben, másrészt a gazdasági fejlődésnek, az erőnek érzete erőt adott a túlzó sovinszta irányzatoknak. De ugyanezek az erők azt is előidéztek, hogy egyre jobban előtérbe nyomul a nemzetiségi kérdés békés megoldásának szükségessége.

A VI. rész (359 — 406. I.) a magyarországi nemzetiségek erőviszonyaival foglalkozik. Pontos statisztikai adatok alapján kimutatja, hogy 1787—1900 között körülbelül 2 millió 800 ezer idegen anyanyelvű ember olvadt be a magyarságba. Ez a nagyméretű asszimiláció már *a priori* nyilvánvalóvá teszi, hogy ez merőben politikai hatalmi természeti okokkal nem magyarázható, hanem csak úgy, ha feltételezzük, hogy a magyarság jelentékeny természetes gazdasági és kulturális fölény birtokába jutott az ország többi nemzetiségei felett. Mindazok a tényezők, melyek a modern gazdasági élet kialakulására hatnak közre, egyúttal emelték a magyarság szellemi és anyagi fölényét, is. A naturálgazdálkodás felbomlása, az ipar és a nagyvárosok kialakulása mind a magyarságnak kedvezett és a magyarságnak számaránya egyenes arányban áll a községek nagyságával és mentül modernebb gazdasági szerkezetű az ország valamely része, annál inkább magyar. A városok kialakulása a termelőerő természetes feloszlásának, elsősorban a föld magasabb termelőképességének folyománya. Az összes városi képződmények 76,9 %-a magyar. A jelentékeny városok túlnyomó része a magyar területre esik. Az intelligens keresők közül 77,1% tartozik a magyarsághoz, ami még akkor is óriási arány, ha megállapítjuk, hogy a közalkalmazásokból a nemzetiségeket lehetőleg kizárják. Ugyanez a fölény kimutatható az ipar terén. Minél fejlettebb az iparvállalat, annál nagyobb arányban foglal abban részt a magyarság szemben a nemzetiségekkel. A nagyiparosok 75%-a a 20-nál több segéddel dolgozó bánya és iparvállalatok vezetőszemélyzetének 82%-a, a kereskedők $\frac{2}{3}$ -a a magyarságból kerül ki. Az ipartestületi tagok 79,79%-a magyaryelvű vidéken él, a munkáspénztárak tagjai közül pedig 77,66%. A nemzetiségi pénztintézetek összvagyonát körülbelül 250 millió koronát tesz ki, a magyar vidéki pénztintézetek vagyona 4056 millió korona, a budapesti pénztintézeteket hozzászámítva 9243 millió korona. Az írni, olvasni tudás arányszáma a németektől

eltekintve, a magyarok között a legmagasabb. A középiskolai tanulók $\frac{8}{10}$ része, az egyetemi hallgatók $\frac{9}{10}$ része magyar stb. Ezzel szemben a kisbirtokosok között a nemzetiségek aránya túlnyomó. Az összes földbirtokosok 40,1%-a magyar és 59,9%-a nem magyar. Ez az arány a 2—20 holdig terjedő kategóriában még szembetűnőbb. A nemzetiségi törpe- és kisbirtokosságnak ez a viszonylag erős állapota teszi a nemzetiségi törekvéseket a gyakorlati politika szempontjából belátható időközön belül legyőzhetetlenné. Ezek az adatok rendkívül aktuálisak ma, midőn az összes konzervatív körök mellett, hogy folyton a magyarság szupremáciájáról szavalnak, egy alacsony cenzushoz akarják kötni a választójogot, ellenben rendkívül szűkmarkúak a városi lakosság, főleg az ipari munkásság választójogával szemben.

A statisztikai táblák túlnyomó részét Ráczy Gyula készítette nagy szakudással és kombináló éleselméjűséggel.

A VII. rész (436—485 11.) a magyarországi nemzetiségi kérdés mai állapotát tárgyalja. A tényleges viszonyok igazolják a magyarság nagy gazdasági és kulturális fölényét. Ezekkel a tényekkel kiáltó ellentétben van az uralkodó ideológia és a nemzetiségi politika iránya, mert logikailag az következne, hogy a magyarság a megdönthetetlen fölény érzetében a türelem, igazságosság és nagylelkűség politikáját fogja követni.

Sorra megcáfolja és valódi értékükre szállítja le azokat a hazá-
árulási vádakat, amelyeket a nemzetiségek ellen szoktak emelni. Nagyszámú izgató, felháborító, a komikumba átsapó példákkal ismerteti azt az eljárást, amelyet a magyar kormánykörök és a hatóságok a nemzetiségekkel szemben követnek és melyet Tisza István jogosan nevezett a „tyúkszemrehágás politikájának”. Részletesen foglalkozik ezután a nemzetiségi sérelmekkel. Ezek a sérelmek három nagy osztályba sorolhatók. 1. a nép közigazgatási és igazságszolgáltatási bajai, 2. a nép gazdasági bajai, 3. a nép iskolai és kulturális bajai. Ezek nagyrészen ugyanazok, mint a magyar anyanyelvű alsóbb néposztályok sérelmei, de bizonyos vonatkozásokban még fokozódnak. Így a rossz közigazgatás és igazságszolgáltatás még rosszabbá válik annak folytán, hogy a tisztviselő és bíró nem beszéli a felek nyelvét és azok tolmácsra vannak utalva. A gazdasági bajok tekintetében megjegyzendő, hogy a nemzetiségek elmaradottabb kulturális fokuk miatt inkább esnek áldozatául bárminő gazdasági kizsákmányolásnak. Az iskoláztatás bajait pedig a nemzetiségeknél a kényszermagyarosítás növeli, mely egyik fő oka a nemzetiségi nép kulturális elmaradottságának, mert gyermekeik az iskolában sem a magyar nyelvet nem tanulják meg, sem pedig anyanyelvükön nem kapják a műveltség legalsóbb elemeit. A magyarországi alsóbb néposztályok közös szociális és gazdasági sérelméhez még speciális nemzetiségi sérelmek is járulnak és épen ez a plusz alkotja a nemzetiségi kérdést, mert ezek magyar vidéken nem fordulnak elő.

A kényszermagyarosítás lélektani eredményei egybevetve a külföldi tapasztalatokkal, a következők: A kényszerasszimiláció politikája az elnyomott népben a nemzeti érzület és gondolkör megerősítésére vezet. A kényszerasszimiláció demoralizálja az uralkodó nemzetnek

ezt a politikát űző rétegét, ellenben az elnyomott nép életképebb elemeit megerősíti, erkölcsileg és szellemileg fejleszti. A kényszer-asszimiláció oda vezet, hogy az elnyomott nemzetiség szolidaritása legyőz minden osztálykülönbséget. A kényszerasszimiláció eredményei ott, ahol megfelelő gazdasági helyzet az iskola munkáját nem támogatja, minimálisak és az általános szellemi színvonal lesüllyesztésére vezetnek. Nemcsak az elnyomott nemzetiségek gazdasági és kulturális haladását nehezítik meg, hanem az egész országot is visszavetik. Mindezen okokból az erőszakos asszimiláció mindentűt lehetetlenné teszi az asszimilációt nyelvben is, de különösen érzelmekben. A régi feudális zsilipek immár alkalmatlanok amaz óriási népies energiák befogadására és irányítására, melyeket a kapitalizmus és a népies kultúra fejlesztett.

A VIII. fejezet (496—535. 11.) a nemzetiségi kérdés főirányait jelöli meg. Foglalkozik Renner ismert megoldási tervével, mely szerint tanügyi, közigazgatási, sőt az igazságszolgáltatási funkciók elvégzése a nemzetiségek hatáskörébe utaltatnék át, akik e funkciókat nem terület szerint elhatárolt, hanem az egész országra kiterjedő s minden azonos nemzetiségű állampolgárt magukban foglaló testületekben végeznék, szóval a nemzetiségek az egyházakhoz hasonló szervezetet nyernének. Jászi kimutatja, hogy ez a program gazdasági és politikai visszafejlődést jelentene. A nemzetiségi béke megvalósítására a következő programot állítja fel: Jó iskola, jó közigazgatás, jó bíráskodás a nép nyelvén. Minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét és kultúráját szabadon fejleszthesse. Ez a minimális nemzetiségi program egyúttal a minimális szociális program is. Ezután részletesen kifejti, hogy miképen véli ezt a programot az egész vonalon megvalósíthatónak.

Kimutatja végül, hogy komolyan számbavehető kifelé gravitáló törekvés ma már a nemzetiségek között nem létezik. Ellenben helytelen nemzetiségi politikájából kifolyólag az önálló magyar állam az a veszély fenyegeti állandóan, hogy az elnyomott nemzetiségek a dinasztianak a *Gesamttmonarchie* megalapítására irányuló törekvéseit fogják támogatni. A magyar uralkodó osztály ugyanis mindenha két front ellen harcolt. A dinasztiaival folytonos közjogi konfliktusokat idézett fel, másrészt az alsóbb néposztályokat és nemzetiségeket elnyomta. Az osztrák beolvasztási és hatalmi törekvések ellen hatályos működést csak akkor fejthet ki, ha felhagy eddigi antidemokratikus politikájával, mert ellenkező esetben két tűz közé kerül. Ennek a helyzetnek felismerése adott életet a *Gross-Österreich* koncepciójának, melynek hirdetői azt vélik, hogy ha a dinasztia demokratikus imperializmus útjára fog rátérni, akkor a magyar oligarchia alól kiránthatja a talajt és a magyar nemzetiségekben erős segítőtársra találhat. Különösen Otto Bauer volt az, aki tudományos alapon, történelmi és gazdasági érveknek segítségével ezt az elméletet következetesen kifejtette. Jászi kimutatja e koncepció gyenge oldalait és tévedéseit, de viszont kiemeli azt is, hogy — ha ez a terv nem is valósul meg — a nemzetiségi politikánk folytatása rendkívül komoly veszélyt jelent a magyar állam függetlenségére, gazdasági és kulturális

haladására. Az utolsó fejezetben végül azt fejt ki, hogy a nemzetiségi kérdés nem a szétszakadás, de az egység felé gravitál.

Igyekeztünk a munka lényeges gondolatmenetét lehetőleg szerző szavainak felhasználásával ismertetni, abban a reményben, hogy az olvasó is sokkal tisztább képet nyer a könyv tartalmáról.

A munka, mint már a bevezető szavakban is említettük, nagyszabású összefoglalása a nemzeti államok kialakulására és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó tényeknek. Feltétlen elismerést érdemel az a szorgalom, mellyel az adatokat egybehordta, világos és áttekinthető rendszerbe foglalta. Aki ezt a könyvet elolvasta, teljes tájékozást nyer a nemzetiségi kérdéstről és nincsen olyan elrejtett zuga ennek a problémának, melybe szerző be ne világítana, valósággal az egész világ történelmét foglalja össze dióhéjban. Történeti ismereteink felfrissítése mindenképpen üdvös dolog, de kétszeres a haszon, ha ez a felfrissítés olyképpen történik, hogy az adatokat egy egyetemes szempontokból kiinduló és mélyre hatoló összefoglalás keretében kapjuk meg. Jászi Oszkár egyik kedvenc mondása, hogy a tudományos propaganda legfőbb célja az eszmegerjesztés. Alig ismerek könyvet, mely erre alkalmasabb volna, mely az olvasót annyira gondolkodásra, olvasásra és vitatkozásra serkentené, mint ez. A magyar történeti fejezet első kísérlet arra, hogy főképpen a történelmi materializmus segítségével egybefüggő képét adja a magyar állam ezeréves történetének. Szerző elsősorban azt kutatja, hogy miképpen jöttek létre Magyarországon a nemzeti egység fő tényezői, de a kép, amelyet megrajzol, alapjául szolgálhat egy teljes magyar történet megírásának, mely csak a részletkérdésekben szorulna bővebb kidolgozásra.

Otto Bauer könyve mellett a világirodalomban ez a könyv az egyetlen nagyszabású munka, mely a nemzeti államok kialakulásának kérdését és a nemzetiségi problémát a gazdasági fejlődés, a termelési szervezet, az árucseré módjának változásaival hozza összefüggésbe. Előnyösen különbözik Otto Bauer munkájától abban, hogy az ideológiai szempontokra sokkal nagyobb súlyt fektet s, állandóan hangsúlyozza ezek fontosságát. Rendkívül becses az egész könyvön át- meg átvonuló az a megállapítás, hogy az idegengyűlölet a más nyelvű elnyomók iránti ellenséges érzés akkor fejlődik ki a mai értelemben vett nemzetiségi kérdéssé, amikor a gazdasági átalakulás és osztályeltolódások kapcsán a sajtó, közvélemény és az iskola egy külön nemzetiségi köztudatot teremt. Azok, akik a történelmi fejlődést gazdasági rugókra vezetik vissza, gyakran tévesztik szem elől azt a tényt, hogy ebben a kérdésben mily nagy jelentősége van az ideológiai elemnek és érzelmi momentumoknak. A könyvnek tehát ezekre a körökre is üdvös hatása lesz.

A munka átolvasása meggyőződéssé érleli bennünk azt a megfigyelést, hogy a szerző nemcsak összegyűjtötte az adatokat, de át is élte, meg is szenvedte mindazt, amiről könyvében ír. Némely fejezetnél szinte érezzük, hogy szíve vérével írta és látszik, a fogszikorgató igyekezet, hogy minden felháborodása dacára, tudományos tárgyilagosságát megőrizze. Stílusa élénk, előbbi munkáival szemben nagy haladást, könnyedséget és eleganciát mutat fel. Aki ezt a könyvet kezébe veszi, alig tudja letenni, annyira leköti az érdeklődést.

E kiváló kvalitásokkal szemben a kifogások igen szűk térre szorulnak. E sorok írója annál kevésbé érzi magát ezek részletes kifejtésére hivatottnak, mert a könyvnek alapfelfogását, a magyar nemzetiségi politikáról nyújtott súlyos bírálatát majdnem teljes egészében osztja. Bármily nagyszámú ellenvetést is lehet a részletkérdések tekintetében emelni, a munka nagy koncepciójával és az alapvető kérdésekben kifejtett helyes álláspontjával szemben ily kisebb kifogások felsorolása nem sok súllyal bír. Néhányat mindazonáltal megemlítünk. Túlságosnak tartjuk az idézetek számát. Ez szerző szerénységében és óvatosságában leli magyarázatát. Mi úgy véljük, hogy ez felesleges. Jászi Oszkár már túl van azon, hogy minden egyes állítást vagy tényt az idézetek egész tömegével kelljen alátámasztania. A sok idézet a könyv előbb említett élelenségének rovására válik, és gyakran a tárgyalás folyamatosságát is megszakítja. Kár, hogy a horvát kérdéssel nem foglalkozik, bár igaza van abban, hogy e téren nem annyira nemzetiségi, mint inkább alkotmányjogi és állami fejlődési bonyodalommal állunk szemben, de mégis a teljesség szempontjából érdekelt volna a dolog részletes kifejtése. Hiányzik a horvát-szerb konfliktusnak és különösen a bosnyák kérdésnek ismertetése, ami azért is érdekes, mert egyik példája annak, hogy a nyelvi egység dacára vallási és gazdasági okok mily ádáz küzdelmeket idézhetnek elő. A nemzetiség fogalmának meghatározása alkalmából és egyáltalában a történelmi fejtegetések során helyes lett volna a faji momentumot részletesebben tárgyalni. A nemzetiségi középosztályról szólva, szerző megjegyzi, hogy ez mint elnyomott réteg, feltétlenül demokratikusabb a magyar középosztálynál. Ez a tétel nem fogadható el a maga teljességében. A nemzetiségi középosztályra nézve is áll, mint a magyarra, hogy egyformán vannak bennök demokratikus és konzervatív elemek. Igaz, hogy az elnyomás hajlamossá tesz társadalmi osztályokat a demokrácia iránt. Viszont az elnyomás ténye okozza azt is, hogy a nemzetiségeknek kohéziója rendkívül erős, az osztálydifferenciáció még igen csekély, az osztályellentétek kiélesedése alig következett be s ez az egység még ma azt jelenti, hogy a nemzetiségi mozgalom a klérus befolyása alatt áll. Nemzetiségi politikánk demokratikus reformja ebben a tekintetben is üdvös változást fog eredményezni.

Ha a testes, 544 oldalra terjedő könyvet átolvastuk, az az érzésünk támad, hogy ezzel szemben a magyar publicisztika és hivatalos tudomány eddigi módszerei felmondják a szolgálatot. Ezt a könyvet sem lehazaárulózni, sem pedig agyonhallgatni nem lehet. Ezzel a könyvvel vitatkozni muszáj, vitatkozni pedig csak az jogosult, aki annyit tanult és olvasott a kérdéstről, mint a szerző, ami a nemzetiségi kérdés legtöbb „kutatójának” lehetetlenné teszi a bírálatot.

Mielőtt a tollat letenném, néhány szubjektív megjegyzésem is volna. A Huszadik Század olvasói, akivel a megértés és bajtársi szolidaritás szálai kapcsolnak össze, nem fogják félremagyarázni azt, amit mondani fogok.

A Huszadik Század szerkesztőségének és így nekem is ennek

a könyvnek megjelenése ünnepnap volt. Igaz örömünk telik abban, hogy mozgalmunk szellemi vezére, harci bajtársunk és barátunk hosszú éveken át folytatott fáradtságos kutatásainak gyümölcseit végre ebben a munkában összefoglalhatta, melynek megjelenése nemcsak tudományos esemény, hanem a jövőre kiható nagyjelentőségű politikai cselekedet is. De még mást is jelent nekünk ez a könyv. Amint egyes könyvek vagy zenedarabok gyermekkorunk, vagy az elmúlt évek eseményeit juttatják eszünkbe és gyakran egy-egy tény a visszaemlékezések egész sorát kelti fel bennünk, úgy elevenül meg előttünk a könyv lapjain az utolsó hat év fáradtságos küzdelmeinek minden fázisa. Ez a könyv érinti és összefoglalja mindama problémákat, melyek bennünket foglalkoztattak s amelyről annyi érdekesítő vitát és megbeszélést folytattunk a könyv szerzőjével. Minden oldal, minden adatsor más és más emléket jelent: a kétségbeesés napjait és a vidám remények perceit. Az egyik lap emlékünkbe hozza azt a szörnyű levertséget, melyet a politikai reakció elhatalmasodása oly sokszor keltett bennünk s az a fejezet, amely a nemzetiségi politikánk szebb jövőjét rajzolja elénk, emlékeztet arra a kevés, de szép pillanatra, amikor azt hihettük, hogy Magyarországon a demokrácia útjából minden akadály el van hárítva. Eszünkbe jut a mi Harkányi Edénk, aki részt vett mindebben és aki most nem örülhet velünk együtt a könyv megjelenésén. Kérem az olvasót, bocsássa meg azt a megindulást, mely mindig elfog, ha e könyvben lapozgatok, s ha Jászi Oszkára nemcsak mint a könyv nagytudású és vasszorgalmú szerzőjére, de mint nemeslelkű barátira és igaz egész emberre gondolok.

Szende Pál

A kisgazda (Társadalomgazdasági tanulmány. Írta Farkas Geiza. Budapest, 1912. Patria nyomása.)

Noha országunkat főleg kisgazdák tartják fenn, kik mezőgazdasági termelésének közel két harmadrészét szolgáltatják: még senki sem írt Magyarországon a kisgazdaságról monográfiát, legalább olyant, mely a kisgazda életének összes föltételeiről és viszonyairól kimerítő, kerekded és emellett szigorúan tudományos karakterű leírást nyújtana. Rubinek Gyula, Ecséri Lajos, Csérei Lajos idevágó ismert dolgozatai csak a tárgy egy-egy speciális részét ölelik föl, s emellett nem is eléggé rendszeresek. Szeberényi Lajos Zsigmond könyve (*A parasztok helyzete Magyarországon*) főleg csak az agrárszocializmus körül forog, míg több más fontos szempontot (termelőmód, üzemkérdés, értékesítés, vámpolitika, közigazgatás stb.) nem vesz eléggé figyelembe, tehát nem kimerítő, amit (tekintve a könyv egyebekben kitűnő kvalitásait) csak sajnálni lehet.

Pedig a magyar kisgazdaság egy ilyen összefoglaló, tudományos monográfiája, mely forrásmunka gyanánt volna használható, kitűnő segédeszköze lehetne a szakírónak és a publicisztának és nagy mértékben hozzájárulhatna a kisgazdaság érdekeire, fejlesztésének módjára vonatkozó helyes ismeretek elterjesztéséhez, ami nem kevésbé fontos manapság, mikor az országban a mezőgazdasági kérdés egyre égetőbbé válik.

Már ezért is elismerés illeti meg Farkas Geizát azért a komoly és szép kísérletért, melyet előttünk fekvő könyve testesít meg. Ez a könyv sem felel meg ugyan a szóban forgó kisgazda-monográfia jellegének és céljának, már kis terjedelménél fogva sem. De érvényre jut benne, jobban, mint minden eddigi hasonló tárgyú magyar könyvben, az a törekvés, hogy a kisgazdáról — elsősorban a magyar kisgazdáról — lehetőleg mindenre kiterjeszkedő, rendszeres leírást nyújtson. S ez nagy mértékben sikerül is a szerzőnek, ki — amint e könyvében megmutatta — kitűnő leíró ; előadása egyszerű, logikus s ezért élvezetes, a részleteket jól meglátja és plasztikusan írja le.

A szerző a magyar kisgazdaságnak már keletkezése módjában lát egy bizonyos hibát, mely a termelőképesség rovására megy: a kisgazda földje a jobbágyfölszabadítás után, részben urasági visszaélések, részben más körülmények folytán túlkevesre redukálódott; ezért igen sok kisparasztszaládra oly kevés föld jut ma, hogy az állandó szegénységből nem tud kibontakozni és nem tud egyebet folytatni, mint egyoldalú szemtermelést, amely a legcsekélyebb tőkebefektetést igényli. Van persze még több más oka is a kisgazda búza-kukoricagazdálkodásának; egyik nagyon jelentős ok, a szerző szerint, az a körülmény, hogy más termények értékesítése nehezebb s a közvetítő kereskedő aránylag keveset fizet értük. A búza-kukoricagazdálkodás mellett a magyar kisbirtok jövedelmezősége, mint a szerző kiszámítja, oly csekély, hogy csak épen kiadja a gazdaságba fektetett munka napszámberét, azonfelül semmit; földjáradékról, a fölszerelésbe fektetett tőke kamatozásáról szó sincs. Hát akkor mégis miért töri magát a földműves nép földbirtok után, mikor azon úgysem kereshet többet, mint munkája piaci bérét? Azért, feleli a szerző, mert az a kisgazda-család, melynek tíz hold földje van, e területen évente 900 napi munkát helyezhet el — míg ha nincs földje, mint napszámoscsalád 450 napi munkaalkalmat sem talál! A földdel tehát a munkaalkalom biztosítását veszi meg. (24 1.)

Ebben van sok igazság, de általánosságban a magyar kisbirtok helyzete és jövedelmezősége nem oly rossz, mint a szerző állítja, s azt a képet, melyet ő a kisbirtok gazdálkodásáról, az uzsorással, a kereskedővel való küzdelméről és egész életműködéséről megrajzol, csak az ország elmaradottabb vidékeire lehet alkalmazni. Egyáltalán jellemzi az egész könyvet, hogy a szerző főleg az elmaradott vidékeket tartja szem előtt és mikor a külföld kisgazdáira irányítja figyelmét: akkor is szívesebben néz az elmaradt kelet-európai, mint a haladó nyugat-európai országok felé. Ha pedig német példákra hivatkozik: rendszerint Goltz-ot, Buchenberger-t idézi, akiknek könyvei ugyan elsőrangú standard-munkák, de már nagyon az elavulás útján vannak: a huszonöt évvel ezelőtt letűnt régi Németország viszonyait tükrözik vissza, holott azóta a német kisgazdaság új, jobb viszonyok közé került.

Amit például Goltz és Buchenberger a kisgazdát nyomorgató uzsoráról mond: azt a mai jobb gazdálkodású és vagyonosabb német kisgazdanépességre épen nem lehet alkalmazni. Egyébiránt a szerző maga is mond valami hasonlót az uzsorára vonatkozólag:

„Különben, miként a legtöbb betegség-csira tisztátlan, poshadt vizekben és a sötétben tenyészik, a szabad lég-, vízáramban és napfényben ellenben

elpusztul, úgy az uzsora virágzásának éltető eleme a nép szegénysége, erkölcsi fejletlensége, de legfőként szellemi elmaradottsága. Amíg a parlagabb vidékeken egész községek vannak egyes uzsorások, vagy uzsorás-érdekcsoporthoz tartozók kezében, addig a magas értelmi színvonalú földművesek által lakott falvakban az uzsora áldozatai kivételiszámba mennek; a túlélelmes elemek pedig kénytelen-kelletlen becsületesebb módon igyekeznek meggazdagodni. Ez olykor sikerül is nekik az értelmesebb nép közt élenkebb gazdasági életben, ahol az uzsorán kívül más jó kereset is van. A végső — nem legrosszabb — esetben pedig elkerülük a reájuk nézve terméketlen határt.”

Ez különben az egyetlen alkalom, hogy a szerző a fejlődés irányára kiterjed; különben nem foglalkozik vele. Megelégszik azzal, hogy leírja a dolgokat, úgy, amint térben egymás mellett találhatók; hogy időben miként kell következniük egymás után, azzal nem sokat foglalkozik. Könyve inkább leíró földrajzi, mint történelmi karakterű. Pedig egy jó leírásból nem volna szabad hiányoznia a fejlődés-irány megállapításának, különösen, ha a szerző a tényekből a gyakorlatot irányító konklúziókat akar levonni, mint a jelen esetben is.

Hogy ez a feltűnő szerkezeti hiba egy különben szép és érdekes könyvbe becsúsztatott, ez — úgy gondolom — nem annyira a végzett munka jóságán múlik, mint inkább a szerzőben dolgozó lelki tendencián, melyet a munka beállítása, látószöve, hangja elég világosan elárulnak.

Ez a könyv mindenütt a legnagyobb jóindulattal kezeli a kisközgazdát, kinek helyzetét a valóságosnál is rosszabbnak, szinte nyomorúságosnak tünteti fel. De odáig mégsem megy, hogy föltárja azt a legfőbb okot, melyből a kisközgazda bajai erednek: a közép- és nagybirtokosság osztályuralmát a kisközgazda fölött, noha a tények, amelyekről beszámol, szinte ujjal mutatnak erre. A szerző meglátja, hogy a falu szervezete arisztokratikus; egyenként tárgyalván az adórendszert, a közigazgatást, a közbirtokok kezelését, külön-külön mindenütt konstatálja, hogy a nagyoknak előjogaik vannak a kicsinyek fölött: de hogy ezek az arisztokratikus berendezkedések nem egyebek, mint szerves alkotórészei a dzsentri és A nagybirtok egyetemes osztály uralmának, ezt sehol sem veszi észre; á fáktól nem látja meg az erdőt. És nem is a demokrácia az, aminek hiányát a faluban érzi, mint inkább a jó közigazgatás; valami erőszelű és szigorú, de emellett progresszív szellemű és igazságos közigazgatásra volna szüksége — a szerző beállítása szerint — a magyar falunak és ez az, ami most hiányzik. Grünwald Béla szelleme vonul át a könyvön, a dzsentrié, aki modern műveltségű, felvilágosodott, progresszív, de emellett mégis megmarad dzsentrinek, osztálya tagjának. Az bizonyos, hogy egy progresszív bürokrácia kevésbé veszélyeztetné a gyengülő dzsentrit, mint a falu demokratizálása.

Osztályok, melyeket a fejlődés meggyengített, s amelyek a további fejlődéstől jót nem várhatnak: nem szívesen barátkoznak a fejlődés gondolatával. A fejlődés gondolatának hiánya jellemzi Farkas Geiza könyvét ott is, ahol kifejti, hogy a magyar kisközgazda a demokráciára nem alkalmas anyag, mert közös ügyeket nem tud úgy intézni, hogy mint részes, ne iparkodnék pillanatnyi hasznokat szerezni társainak és saját későbbi előnyeinek rovására, csak felsőbb nyomás, külső

kényszer tudja őt ettől visszatartani. Ez okból még a szövetkezeti kooperáció is akárhányszor csődöt mond a magyar falun: mert az egyesek, apró pillanatnyi előnyökért, kapzsi módon megakarják csalni az összességet. Milyen közel lett volna itt annak meglátása, hogy a művelt Nyugaton, hol a mezőgazdaság termelőmódja fejlettebb, s a föld népe nagyobb jólétben él, nincs meg a kisgazdában az a mohó kapzsiság, mely a kooperációt akadályozza, mert lám a legszebb kooperációt, a legszebb demokráciát látjuk ott kifejlődni. Modern demokrácia nyilván nem lehet ott, hol a földművelés elmaradott, s a nép szegény; fejlődjék csak mezőgazdaságunk: s a szegény ember hibái, a demokrácia ezen akadályai el fognak tűnni a magyar kisgazdából is, ott is, ahol megvannak. Mert ma már nincsenek meg mindenütt és oly nagymértékben, mint a szerző állítja. Itt is — mint más tekintetben is — el lehet mondani, hogy a magyar kisgazda ma már több, mint amennyire Farkas Geiza könyve értékeli, húsz-harminc évvel ezelőtt volt az, aminek a szerző látja őt. Ezt az érzést keltik az emberben a könyv olyan (különben nagy jóindulattal és megértéssel megírt) fejezetei is, melyekben a kisgazda életmódját vázolja („*Paraszi élet*”, „*A magalázott paraszt*”).

Egyáltalán el lehet mondani, hogy a kisgazda-ügynek az a felfogása és kezelése, mely Farkas Geiza könyvéből következik, húsz évvel megkésett. Húsz évvel ezelőtt az az arisztokratikus, de progresszív szellem, mely e könyvet jellemzi, nagy haladás lett volna és föltéve, hogy érvényesült volna: előre is vitte volna az országot. De ma már ez a szellem távolról sem elégtí ki a kor szükségletét. Ma ott tartunk, hogy a magyarságnak, ha fön akar maradni a tengersok előretörő nép között, melynek szomszédságában él: minden erejét harcba kell vinnie, tehát szét kell szaggatnia minden fölösleges történelemadta köteléket, mely ereje teljes kifejtésében gátolja. Ahhoz a haladáshoz, melyre ma szükség van, már nem elég valami felvilágosult, de arisztokratikus vezetéssel és bürokráciával mérsékelt fél-demokrácia, ami felé Farkas Geiza tendál; ide teljes demokrácia kell. A viszonyok olyanok, hogy magát a földművelést sem tudjuk előrevinni a mai arisztokratikus agrárszervezet fönntartása mellett; a földművelés szervezetének demokratizálására is szükség van, a legnagyobb mértékben. S ezért az új, dolgos, gazdag polgári Magyarország kialakításában a kisgazdának jóval nagyobb szerep fog jutni, mint a német kisgazdának a modern Németország kialakulásában jutott.

A magyar kisgazdára nagy hivatás vár. S ezért annak a monográfiának, melyet a magyar kisgazdáról meg kellene írni, arra kellene a legnagyobb súlyt helyeznie, milyen fejlődési lehetőségeket enged remélni a magyar kisgazdanéesség mai állapota. S emellett nem Kelet felé kellene néznie: a múltba, hanem Nyugat felé: a jövőbe.

Sajnos, hogy Farkas Geiza könyve sok jó kvalitása dacára, épen ezeknek a követelményeknek felel meg legkevésbé. S ezért közvetlenül nem nagyon fogja előmozdítani a magyar kisgazda igazi nagy ügyét, hanem inkább csak közvetve, amennyiben sok becses anyagot tartalmaz, melynek a szakirodalom nagy hasznát veheti.

Dániel Arnold

Pszichológiai tanulmányok (*Philosophische Kultur. Gesammelte Essays* von Georg Simmel, Leipzig 1911. Verlag von Dr. Werner Klinkhard)

Simmel az utóbbi években mint társadalombölcész nagy kiterjedésű irodalmi munkásságot fejt ki. Néhány évvel ezelőtt megírt nagy munkáját, a *Soziologie der Vergesellschaftung*-ot nagy érdeklődés fogadta, e folyóirat részletes ismertetést is közölt róla. A fent jelzett cím alatt ezúttal kisebb értekezéseit gyűjtötte össze, amelyek azóta különböző folyóiratokban megjelentek. Ez értekezéseket hat csoportba osztotta be. Az elsőben tisztán pszichológiai kérdésekről ír, a másodikban a nemi problémáról, a harmadik esztétikai, a negyedik műtörténelmi, az ötödik vallásfilozófiai és a hatodik kultúrfilozófia kérdésekről szól. Amint bevezetésében mondja, tartalmilag ezek igen különböző területek, semmi egység az egyes fejezetek közt nincs, de mégis van jogosultsága ezen értekezések egybegyűjtésének és ez a szempont azonossága: hogy t. i. mindenik értekezés filozófiai. Az egységük nem a tartalomban, hanem ebben a szellemi *attitude*-ben van, amelyet az étellel és a világgal szemben elfoglal. Simmelnek igen eredeti, bár logikailag aligha tartható felfogása van a filozófia lényegéről. Szerinte a filozófia sajátos kettősséget foglal magában. Először egy tartalmi rendszert, jobban mondva rendszereket, mint elhatárolt tartalmakat, másrészt pedig magát a filozofálás folyamatát, amelyet ő *die geistige Attitude des metaphysischen Prozesses*-nek nevez és amely szerinte az előbbtől abban különbözik, hogy míg a tartalomfilozófia a lét nagy kérdéseit csak egy oldalról világítja meg, addig a másik, az ő álláspontja, ezen különböző és ellentmondó tartalmak közt szinte szellemi izületet alkot, ez szerinte „semmi abszolutságra nem alapított mozgása a szellemnek, amely önmagában metafizikai”. A filozófiai kultúra nem metafizikai rendszerek ismeretében áll, sem valamely egyes elmélet elfogadásában, hanem egy általános szellemi magatartásban az egész léttel szemben, egy szellemi mozgékonytságban, amely azon réteget felé irányul, amelyben — a filozófia összes egyáltalán lehetséges vonalai futnak. Éppúgy mint ahogy a művészi kultúra nem egyes műtermékek összegében van, hanem abban, hogy a lét tartalmi általában művészi értékek szabályai szerint érződnek meg és alakulnak ki. (5. 1.)

Megállapítható, hogy Simmel maga nem követi ezt a filozófia-metodikai elvet. De olyan elv is ez, amelyet nem is lehet követni, egyszerűen azért, mert nincs is ennek az elvnek megfogható értelme. Minden filozófia csak tartalomfilozófia lehet, mert van valami tartalma és az a bizonyos áthidalás az ellentétes filozófiák közt, ha egyáltalán lehetséges, maga is tartalomfilozófia lesz. Amint el kell ismerni, hogy Simmel elismeréseméltó módon nem is követte ez elvet, hanem maga is tartalmas és pedig részben érdekes tartalmat ad.

Hosszú tanulmányt közöl a kalandról. Minden cselekedet kettős képet mutat: Van saját értelme, előidéző kellemességet vagy kellemetlenséget, szóval körülhatárolt egészet nyújt, másrészt pedig egyik tagja egy nagyobb egésznek, az életnek. A kaland azonban

ez utóbbi tulajdonságot nélkülözi, kiesik az élet összefüggéséből. Valami idegen test ez, amely azonban valamiképp mégis össze van kötve a centrummal. Azért hasonlít a kaland az álomhoz, ez is kiesik a normális élet keretéből, mint amaz. A kaland mindig valami álomszerű. A kalandnak továbbá hiányzik az élet szomszédos részeivel való kapcsolata, nincs köztük semmi endosmosis és exosmosis. Hogy tehát valami kaland lehessen, kell hogy élesen körülhatárolt eleje és vége legyen, amely életünk egyéb eseményeinél nem így van. „Továbbá, hogy minden véletlensége mellett is mégis az ő megtevőjének lényével és céljával, az aracionális életsorozaton felülálló értelemben és bizonyos titkos szükségszerűséggel, összefüggjön. A tipikus kalandor érzi ezt. Ő úgy dolgozik a kiszámíthatatlannal, mint más a kiszámíthatóval. Ő nem kutatja a valószerűségeket, ő fatalista. Bizonyára a sors sötétségei neki se világosabbak, mint másoknak, de ő égy cselekszik, mintha neki világos volna. Cassanóváról mondta valaki: „Ő nem hisz semmiben, kivéve ami legkevésbé hihető.” A kalandor bízik a saját szerencsében és erejében. Ezért is vannak az igazi kalandornak zseniális jellemvonásai. A kalandornak lényegéhez tartozik, hogy az élet tartalma felett az életfolyamatok túlsúlyba jutnak. Ezalatt azt kell érteni, hogy minden élményben kettős karakter él. Minden élményben van valami szükségképpen, az egyénből szükségkép kialakuló és valami véletlen, valami idegenszerű, valami egészen mélyenfekvő megfoghatatlansággal színezett. Valami olyan, ami a levegőben lóg és nincs gravitációja. Amint ez utóbbi uralomra jut, keletkezik a kaland. így tehát ez is csak egy része az egész életnek, de természetesen az életfolyamatnak valamely olyan foka, amikor az életfeszültség olyan nagy lesz, hogy az életet kifordítja a rendes menetéből.

A filozófiai pszichológia fejezetben szól a divatról. A divat egy módja annak, hogy magunkat az emberekkel közösségbe hozzuk és egyszersmind tőlük magunkat elkülönítsük. Bennünk két ellentétes hajlam lakik: egyrészt nyugodt odaadás a dolgokhoz és emberekhez, másrészt az erélyes önfenntartás mindkettővel szemben. A divat az utánzás hajlamán alapszik. Az utánzás megadja az egyének a cselekvésben a biztonságot. Ha utánzunk, nemcsak energiát takarítunk, hanem a felelősséget is eljárásunkért másokra toltuk. A divat az utánzás és a szociális alkalmazkodás szükségletéből fakadt. Az egyént olyan pályára viszi, amelyen mindenki jár. Valamint a képkeret a műterméket mint egységet, összetartozót, mint egy magábanvaló világot jellemzi, megkülönbözteti, kifelé a vonatkozásokat elvágyja, éppúgy a divat jelenti a csatlakozást az egyenrangúakhoz és egyszersmind az illető csoport elkülönülését a társadalmilag alacsonyabban élőkkel szemben. Összekapcsol és megkülönböztet, ez a két szerepe van a divatnak. Hogy ez így van, mutatja, hogy esztétikai vagy célszerűségi szempontok sokszor igen mellékesek a divat kialakulásában, sőt sokszor egyenesen ezek ellenére alakult ki valamely divat. Sokszor oly csúnya dolgok jönnek divatba, mintha a divat meg akarná mutatni, hogy mire képes. A divat elsősorban a felsőbb osztályokat illeti meg. Mihelyt az alsóbb rétegek kezdik elsajátítani és így áttörik a megkülönböztető

sajátságokat, akkor az uralkodó osztályok azonnal más divatra térnek át. Sőt az uralkodó osztályon belül is vannak ilyen hajszák. Mennél közelebb áll két rétegzet egymáshoz, annál vadabbul kergetik egymást, annál vadabbul utánozzák az alsóbbak a felsőbbeket és annál erősebb a felsőbbek törekvése újabb divat után. Ez annyira áll, hogy vad népek, amelyek egymáshoz közel laknak élesen elkülönített divatot képeznek ki, hogy ezáltal magukat a másik csoporttól megkülönböztessék. Ezek Simmel nézetei a divatról. Amint látható, nem annyira elemzések ezek, mint szellemes ötletek egymásutánja. Simmel főhibája ép az, hogy sohasem veti fel a „miért” kérdését. Az ő lélektana csupa tényből, vagy legalább tényként állított jelenségekből áll, amelyek között kapcsolatot nem keres. Valamint azt sem kutatja, mi e jelenségeknek pszichogenezise.

Varjas Sándor

Szocialista füzet a drágaságról. (Varga Jenő: *A drágaság*. Budapest, Népszava, 1912. 56. l)

Amikor mindenki a drágaság miatt panaszkodik, nagyon természetesnek kell találnunk, hogy a szociáldemokrata-párt föl akarja használni e kérdés közérdekességét arra, hogy egyrészt agitációt fejtsen ki, másrészt ezzel kapcsolatban ismereteket terjesszen. Ily szempontból bírálhatni e füzetet is: 1. mennyiben alkalmas az agitálásra és 2. mennyiben helyesek a benne található ismeretek.

Az első célt szolgálja mindenekelőtt a füzet olcsósága. Egy 56 oldalas közgazdaságtani füzet 20 fillérért igazán record irodalmunkban. A füzet nagyon áttekinthető szerkezetű: a kenyér, a hús, az iparcikkek drágulása; mennyiben, mozdítja ezeket elő az állam; melyek a közvetlenül alkalmazható helyes ellenszerek; függetlenül a lakásdrágaság és befejezésül egy kis polémia azok ellen, akik a drágaságot a sztrájkoknak tulajdonítják. Minden fejezet végén egy kis nyugvópont és összegezés van. Az egész kis értekezés stílusa röpiratszerű, eleven, közérthető és nincs benne a magyar röpiratokban annyira bántó mű-népiesség. Szerettük volna, ha a hang egy kissé bátrabb, önérzetesebb lenne, nem pedig oly siránkozó, mint nem egy helyütt. Már bizonyára nálunk is vannak oly munkások, akik magukra nézve sértőnek találják, ha valaki nevükben így beszél, hogy: „ma rosszabb a gúnyánk, ízetlenebb az ételünk, gyerekeink fáznak a fűtetlen szobában, nyomorgunk és nélkülözünk” stb. Itt-ott nem ártott volna a gondosabb átolvasás. E megjegyzés részben a stílusra vonatkozik. Pl. így nem szabad írni: „Ha valamely piac ellátására oly bűzára is szükség van . . .” (53. l.) Másrészt vonatkozik arra, hogy a szerző, aki olvasóinak a szesz szó után magyarázatként zárójelbe teszi: spiritusz, nem egyszer éppen nem közérthető műszavakat használ magyarázat nélkül, pl. földjárdék, prémium. Végül formai hibának róható föl az is, hogy a szerző úton-útfélen használja e kifejezést: paraszt. Ismeretes, hogy e szó falun nem szalonképes. E kifejezés nem ajánlatos oly röpiratban, mely esetleg falusi propaganda céljára is szolgálhat, amire különben e füzet alkalmas volna. Valamint a városi munkás fülének nem jó hangzású az inas vagy mesterlegény szó, ép oly kelle-

metlenül emlékezteti a volt jobbágy utódát egy már letűnt jogi és társadalmi helyzetre a paraszt szó, melyet sértőnek tekint és helyette inkább szereti a földműves kifejezést.

A drágaság okait a szerző különböző okokban keresi. A kenyéranyag drágulását a magánföldtulajdonban találja meg és világos, hogy a húsdrágaság nem más, mint másodfokú tünete ugyanannak a bajnak. A hűskérdésnél nem ártott volna rámutatni arra, hogy a takarmányhiány nem okoz azonnali húsdrágaságot, sőt ellenkezőleg, első évben, ha más okok nem lépnek zavarólag közbe, árcsökkenést eredményez, amint ezt számos példa mutatja. T. i. a tőkeszegény tulajdonosok nem tarthatják tovább állataikat, ezeket kénytelenek egyszerre tömegesen piacra küldeni, ami hirtelen nagy kínálatot és alacsony árt idéz elő. Az iparcikkek áremelését a szerző a kartelleknek tulajdonítja, melyek a versenyt megszüntették és a termelés egyes ágaiban valóságos monopóliumot élveznek. Itt azonban a magánföldtulajdon és monopolisztikus árak közti összefüggés alig homályosabb, mint a magánföldtulajdon és húsárak közti összefüggés. Ha a vas és a kőszén termelése szabad volna, ha pl. holnap kijelentenék, hogy minden meg nem munkált vas- és kőszéntelep gazdátlan, melyet bárki használatba vehet, a nyersanyag és általa az acél is természetes színvonalára süllyedne. Ennek igazságát eléggé bizonyítja az az óriási áldozat, melyet pl. a Standard Oil Company hozott, amikor összevásárolta a petróleumtelepeket, de nem hogy azokat kiaknázza, hanem hogy parlagon hevertesse és a verseny lehetőségét megszüntesse. Ha ezzel szemben azt mondaná valaki, hogy mit ér az ásvány telep, ha nincs tőke, erre könnyű azzal a kérdéssel felelni, hogy honnan veszik a mai bányák a pénzt? Egy kimutathatólag biztos haszonnal járó vállalatnál normális körülmények közt joggal számíthatni tőkére.

Nagyon sikerült része a füzetnek a vámok tárgyalása: világos, eleven, meggyőző példákban gazdag és egészben véve elméleti tekintetben is megállja a helyét. Agitáció szempontjából igen helyes, hogy a szerző neveket említ, melyek a politikában is jólismertek. E példa nagyon követésreméltó, hadd lássa a munkásság, hogy a mai gazdasági helyzet fönntartása kiknek hasznos. A vasúti díjszabás, kiviteli jutalmak, fogyasztási adók és monopóliumok tárgyalása is kifogástalan.

Az ellenszerek ajánlásánál első helyen találjuk a földértékadót. A szerző ugyan azt állítja, hogy ennek behozatala majdnem oly nehéz volna, mint a magántulajdon eltörlése, azonban tekintve, hogy pl. Németországban a városok már régóta használják, sőt újabban a birodalom is, túlzottnak kell tartanunk aggodalmát. Egyéb ellenszerei: az agrár és ipari vámok, a kiviteli jutalom és kedvezés, a fogyasztási adó, monopóliumok és a közvetítő kereskedelem hasznának kiküszöbölése nagyon megokolt, azonban hiba, hogy elmulasztotta kimutatni, hogy mivel lenne pótolható az állami bevételek e nagyfokú csökkentése. A lakásdrágaság tárgyalása ellen csak az jegyezhető meg, hogy az üres telkek mellett elfelejt rámutatni a kellően ki nem használt telkekre. Ilyen pl. ha olyan helyütt van földszintes ház, ahol ötemeletes is kifizetődnek.

Általában e kis munka örvendetes jele annak, hogy a magyar

munkásság a szocialista iratokban már nemcsak demagóg szólamokat és nyers izgató motívumokat keres (amelyeknek természetesen meg van a maguk jogos ideje és alkalma), hanem komoly, tudományos érveket is.

B. R.

A magántisztviselők helyzete (Emil Lederer: *Die Privatangestellten in der modernen Wirtschaftsentwicklung*, S. C. B. Mohr, Tübingen, 1912. 300 l.)

Emil Lederer könyvében a magántisztviselői kérdés összes gazdasági, politikai és szociálpolitikai vonatkozásaival foglalkozik, elsősorban a németországi viszonyok alapján. Legelőször a magántisztviselők osztályhelyzetét ismerteti és arra az eredményre jut, hogy a magántisztviselők sem a munkaadók, sem a munkások osztályába nem sorolhatók, hanem az osztályok között foglalnak helyet s közöttük több réteg állapítható meg, mely a bérmunkás nivójától a kapitalistáig vezet. A magántisztviselők száma rendkívül emelkedőben van, ami szükségszerű következménye a nagy üzemek kialakulásának. Különösen növekszik a számuk a nagy ipari üzemek kialakulásával és minthogy úgy a nagyipari, mint kereskedelmi vállalatok elsősorban a városokba koncentrálnak, a magántisztviselők is elsősorban a városokban laknak és a városokban képeznek egy nagyjelentőségű társadalmi erő-tényezőt. Mindez tulajdonképpen megcáfolja Marxnak azon konstrukcióját, mely szerint az egész társadalom a fejlődés folyamán kevés számú kapitalistára és ezekkel szemben álló óriási proletártömegegre bomlik. A folytonosan növekvő számú magántisztviselők a proletárok és a kapitalisták között nagy osztályközi tömeget képviselnek, melynek politikai színezete túlnyomórészt polgári. A magántisztviselők általában nem igyekeznek gazdasági viszonyaink gyökeres megváltoztatására, hanem politikai ideáljuk a középosztálybeli életnívó biztosítása és lehetőleg állandó megtartása s így érzelmileg tulajdonképpen konzervatívek. Igaz ugyan, hogy a kapitalisztikus fejlődéssel kapcsolatosan kialakuló nagy tisztviselő szervezetek a magántisztviselők egy részében szocialista érzelmeket és gondolkodásmódot váltottak ki, azonban még távolról sem látszik beigazoltnak, hogy ez a tény a magántisztviselők osztályközi és békés polgári jellegét meg fogja szüntetni. A magántisztviselők eredetükre nézve is túlnyomórészt középosztályból származnak és jövedelmi viszonyaik is nagyrészt ezen középosztálybeli helyzetnek felel meg. Nagyon érdekesek Lederernek azon fejtegetései, amelyekben a tisztviselőknak, mint fogyasztóknak gazdasági jelentőségével foglalkozik. Itt kimutatja, hogy míg az ipari munkások elsősorban mint élelmiszerfogyasztók jönnek tekintetbe, addig a tisztviselők fogyasztásának nagyobb része ipari produktumokra esik és a városokban lakó nagy tisztviselőtömegek képezik az ipari termelés legállandóbb és legbiztosabb fogyasztó piacát. Abban, hogy a tisztviselők egységes állandó fogyasztótömeget képviselnek, egy nagy, még kiaknázatlan erő rejlik és nagyon helyesen állapítja meg, hogy a tisztviselők szervezkedésének „ a jövőben ezen gazdasági erő kihasználása irányában kell haladnia és ahogy az ipari munkások fogyasztási szövetségei folytonosan emelkednek jelentőségükben, ép úgy a tisztviselőknak is, mint fogyasztóknak mind

nagyobb mértékben kell szervezkedni a jövőben. A német magántisztviselők szervezeteinek bemutatása után ismerteti a német törvényhozásnak a magántisztviselőkre vonatkozó részét és a német magántisztviselők szociálpolitikai követeléseit. Részletesen foglalkozik a nyugdíjbiztosítás kérdésével. A magántisztviselőknek viszonyaik megjavítására két eszközük van. Az egyik a gazdasági harc, a direkt akció, amelyhez Lederer nem sok reményt fűz. A másik a politikai akció. Minthogy a mai politikai viszonyok mellett a magántisztviselők alig remélhetik politikai érvényesülésüket a parlamentben, a magántisztviselők szükségszerűleg legerélyesebb követelői lesznek a proporcionális választójognak, mely nekik, mint tekintélyes kisebbségnek komoly szerepet juttathat a parlamentben. Ezt a tendenciát, amely a magántisztviselőket a proporcionális választójog követelése felé hajtja, megerősítve látja Lederer azáltal, hogy a mai politikai pártokat mindinkább szétbontják az érdekképviseleti szervezetek, melyek határozott érdekeket képviselvé, sokkal jobban tudják befolyásolni a nagy néptömegeket, mint a politikai pártok, amelyek a szocialista-párt kivételével nem működnek oly program alapján, amely egyes érdekcsoportok közvetlen érdekeivel megegyezik, hanem rendszerint olyan politikát hirdetnek, mely legalább látszólag a különböző foglalkozásúak érdekeinek egyaránt megfelel. A politikai pártok befolyását épen azért mind erősebben veszélyeztetik a folytonosan erősödő és befolyásukban növekvő érdekképviseleti szervezetek. Ez már ma is szükségszerűleg oda vezet, hogy a politikai pártok nagyobb mértékben folytatnak érdekképviseleti politikát, de a jövőben ez a körülmény erősödni fog és a proporcionális választói jog kifejlődéséhez fog vezetni. Emil Lederer könyve egy nagyképzettségű, mélyenjáró ember munkája és melegen ajánlhatjuk mindenkinek, aki a magántisztviselő kérdéssel foglalkozik. Itt említjük még meg egészen röviden, hogy Emil Lederer egy újonnan megjelent kisebb munkájában* nagyon érdekesen ismerteti azt a kapcsolatot, amely a német politikai pártok és az érdekképviseletek között fennforog. Ebben a munkájában még szélesebb alapon bizonyítja be az itt röviden érintett elméletet, mely szerint az érdekképviseleti szervezetek veszélyeztetik az eddigi politikai pártok hatalmát és a politikai pártokat szükségszerűen abban az irányban terelik, hogy egyes társadalmi csoportok érdekének megfelelő politikát folytassanak.

B. B.

* Emil Lederer: *Die wirtschaftlichen Organisationen und die Reichstagswahlen*. Tübingen, S. C. B. Mohr, 1912. 71. 1.

Társadalomtudományi Társaság

Irodalom és Társadalom

— A vita folytatása —

Jászi Oszkár: Az irodalom társadalmi hatásait főlegesen bővebben fejtegetni. Az által, hogy gyönyörködtető játékszerepével közös érzelmekben egyesíti a pihenő energiákat; az által hogy állandóan fejleszti amaz érzelmi nyelvet, mely az embereket képesebbekké teszi idegen lelki állapotok megértésére és méltánylására; az által, hogy oly tulajdonságokat is gyakorol és kiképez, melyek különben a modern élet banauz drilljében elsorvannának: az irodalom a legfontosabb társadalmi hatások egész sorát gyakorolja. De mindezekről eltekintve: a művészet és az irodalom belső lényegében társadalmi funkció, az emberek minden új morális elrendeződésének legfőbb lelki vezetője, a dogmatikus vallások csődjével, maga a legalkotóbb vallási erő.

Ép ily nyilvánvaló a társadalom hatása a művészetre; nemcsak a tárgy megválasztásában, nemcsak bizonyos értelmi és érzelmi asszociációk fixírozásában, hanem a szorosan vett művészeti kifejezési módban is. Lehetetlen tagadni, hogy minden kornak valamely általános stílusbeli koloritja van, mely a hévben, a gesztusban (pl. a terjengősség vagy a rövidség, a brutalitás vagy az érzelgősség kedvelésében stb.), a korszakok átalakult „testiségében” jut kifejezésre.

Mindezt konstatálva, óvakodnunk kell a történelmi materializmusnak utrírozott alkalmazásától, mely a művészt a gazdaságtársadalmi rend egyszerű reflexeként szereti felfogni. Ez az elmélet gondolja meg, hogy tétele még a hedonika alacsonyabb ágaira sem igaz. Az ételek kiválogatása vagy elkészítése; ilyen vagy amolyan szagok szeretete; homéri kacaj vagy halk mosoly; rubensi asszonyi bőség, vagy botticellii kifinomodottság; teniersi fogdosás vagy fra angelicos megérintés, jordaensi kéjelgés vagy halk sacra conversazione, — ilyen vagy amolyan nűánszok szeretete: teljesen független lehet valaki osztályhelyzetétől és gazdasági viszonyaitól; ellenben az ilyen és hasonló hatások értékelésében döntő szerep jut az élvező vagy az alkotó egész biológiai állapotának, érzékszervei fejlettségi fokának, az esztétikai begyakorlásnak, annak a régi szép-tömegnek, melynek hatása alatt fejlődött s mindenek felett a művészi génusz újító, *sui generis* értékeket teremtő munkájának.

A l'art pour l'art tétele ép ennek az alkotó művészi génusznak teljes szabadságát jelenti. Azt, hogy a művészet a játék és a szabadság világa lévén, az nem korlátozható, nem irányítható semmi külső, tőle idegen, reáerőszakolt, vagy rádísputált szempont által. A l'art pour l'art nem az irodalomnak a társadalomtól való függetlenségét jelenti, hanem csak azt, hogy minden igazi irodalmi érték a művészi léleknek teljesen spontán emanációja.

Ebből következik, hogy a l'art pour l'art nem zárja ki az irányzatosságot általában, hanem csupán az őszinteség és a művészi spontaneitás nélküli irányzatosságot, mikor az író pusztá szónokká vagy iskolamesterré fajul, tételeket bizonyít, vagy vitakérdéseket dönt el, holott egyedüli feladata, hogy „a művészi temperamentumában megláttassa velünk a természet valamelyik darabját”, mely persze ép úgy lehet családi tűzhely, trubadur-idill, mint véres közszenzátrájk. Ebben az értelemben helyesen állította Schöpflin Aladár, hogy minden igazi műalkotás tendencmü, mert választ igyekszik adni az élet valamely helyzetére vagy problémájára. A tendencia végeredményében ugyanis semmi egyéb, mint az egyén és a társadalom egymáshatásának bizonyos művészi megoldása. És ebből a szempontból nézve az a kérdés, hogy Sárka a Pista felesége lesz-e — a szó legbeniczkynéesebb értelmében, — Menelaos bosszút áll-e szép Helénájáért, Judith megkapja-e a Holofernes fejét, semmivel sem inkább, vagy kevésbé irány-művek, mint pl. a Zola problémája, hogy Mathieu Fromant meg tud-e élni az ő gyorsan szaporodó családjával, vagy a Turgenneffé, hogy miként férnek össze a nemzeti apák nihilista fiaikkal?

A l'art pour l'art elveinek ilyen teljes elismerése azonban nem jelenti azt, hogy a művészi alkotás értékmérésének ne lehetnének szociális vonatkozásai is. Aki azt tartja, hogy a művészeti alkotás értékének egyedüli mértéke kifejezési módjának tökéletessége, voltaképp azt állítja, hogy nincs esztétikai értékkülönbség, mondjuk, Herczeg Ferenc legjobb hadnagy-figurája és France Bergeret-je, Bellini legszebb madonnája és Rosa Bonheur legszebb tehén-képe, a Segantini legtökéletesebb alpesi tája és a Palik legtökéletesebb kosa között. Vagyis — mindig feltételezve, hogy az illető művészi feladat egyenlő tökéletességgel volna megoldva — nem lehetne e tan szerint esztétikai értékkülönbséget tenni egy csizma és a Primavera megfestése között, egy borbélylegény és a Lionardo irodalmi portréja között. Ezek az extrém esetek legjobban mutatják, hogy igenis a feldolgozott lelki komplexumok dignitása — ami végeredményében társadalmi értékmérés — szükségképen érvényesül az illető műalkotásnál adott esztétikai ítéletünkben. S ha egy jól megrajzolt borbélylegény többet is ér, mint egy rosszul megértett Lionardo: nem lehet kétséges, hogy, a művészeti megoldás egyértékűségének föltételezése mellett, esztétikai hódolatunk azé a művészé, aki nagyobb, magasabb, komplikáltabb, differenciáltabb, egyszóval fenségesebb feladatot volt képes megoldani, egészen úgy, amiként a hold tükörképe is nagyszerűbb, ha a tengerben, mintha egy pocsolyában verődik vissza. Ebből a látószögtől nézve nyer megokolást az a gyakran hallható aggodalom is, mely oly nagyreményekre jogosító fiatal irodalmunkat a kávéházi kultúra sorvasztó levegőjétől félti. Ez a kávéházi kultúra Magyarországon különösen aggasztó mérvet ölt és a rettenetes *home-talanság*, a nemi élet nyomora

és a politikai korrupció miliójét jelenti, mely szükségképp leszállítja a művészeti alkotás értékét. Mert bár a világ minden zugában van „élet”, de ez az élet egész más méltóságban, jelentőségben és gazdagságban kínálkozik az ő művészi feldolgozójának a New-York kávéházból, vagy a János-hegyről nézve, a megfizetett szerelem tanyáin, vagy a szabad választás lehetőségében, a nagy néptömegekkel való közvetlen érintkezésben avagy a kibérelt napilap kibérelt szerkesztője utasításában.

Mindezekből az a végkövetkeztetés kényszeríti rá magát a gondolkodóra, hogy a művészet fejlődése párhuzamosan halad a lelkek kitágulásával. A Taine nagyszerű meglátása: *Emplissez votre esprit et votre coeur si larges qu'ils soient des idées et des sentiments de votre siècle et l'Oeuvre viendra!* ma is a szociális világnézet és a *l'art pour l'art*-os esztétika utolsó szava.

Vér Mátyás: A problémának, mely felett a Társadalomtudományi Társaság a vitát megindította, nézetem szerint ama kérdésbe van burkolva a magja, melyet a tisztelt Választmány ekkép szövegezett: Az irodalom fejlődését belső okokból történő változások, vagy a társadalmi élet alakulásai idézik elő? Én tehát a néhány perc alatt, melyet meghallgatásomra szentelni szívesek lesznek, eme kérdésre igyekszem feleletet adni.

E kérdés voltaképpen azt tartalmazza: függő viszonyban van-e az irodalom s általában a művészet a társadalmi étellel; ugyanazon törvények uralma alatt áll-e, mint a társadalom fejlődése; eszköze-e, szolgálja-e az irodalom a társadalmi életnek, vagy pedig vannak-e külön, önálló törvényei, van-e külön, önálló élete, melynek kezdete, fejlődése, változása független a társadalom fejlődésétől, változásaitól? Más szavakkal: ugyanolyan társadalmi produktum-e az irodalom, mint például a jogrend, a politika, vagy a gazdasági élet, melyek a társadalom mindenkori szükségletei szerint alakulnak, melyek pusztá eszközök a társadalom élete, mint cél szolgáltatásban, vagy pedig önálló, külön élete van-e, mely önmagából nyeri az élethez, a fejlődéshez szükséges erőt, mely saját törvényei szerint éli életét, mely célját csak önmaga fejlődésében találja?

E kérdések elbírálásánál nézetem szerint külön kell választanunk a művet, a műalkotást, melyben az irodalom érzékelhetővé, szemlélhetővé válik az írótól, ki a művet megteremti s egyelőre hagyjuk figyelmen kívül az író, a teremtő szerepét e kérdés elbírálásánál, mint ahogy általában, mikor a társadalmat, az élet jelenségeit, a természet törvényeit kutatjuk, figyelmen kívül hagyjuk, vizsgálódásainkból kirekesztjük az ismeretlen öserőt, mely e jelenségeket létrehozta.

S ha pusztán a műalkotást, s a mi lényegét teszi, a belőle fakadó esztétikai gyönyörűséget vizsgáljuk, úgy azt találjuk, hogy a társadalmi élet törvényei, a társadalom változásai semmi hatással sincsenek az irodalom alakulására, fejlődésére, hogy a tőlünk évezredek távolsága által elválasztott, a miénktől érzésben, gondol-

kozásban tökéletesen elűtő társadalmak virágzása idejében keletkezett művek ugyanolyan esztétikai gyönyörűséget szerezhetnek lelkünknek, mint a mi korunkban alkotott művek. Ha az Iliászt és Odisszeát olvassuk, melyek az emberi társadalom patriarchális korszakát tükrözik vissza, vagy még messzebb menve, ha elolvassuk a híres hindu drámát, a Vasantasénát, mely a kasztokra bontott társadalom képét pillantatja meg velünk s összehasonlítjuk a fejlődő kapitalizmust rajzoló Balzac és Zola regényekkel, vagy a szocialista eszmékkel telített társadalmat leíró Anatole France munkáival, úgy azt találjuk, hogy az, mi e művek irodalmi karakterét megadja, ami fölé emeli őket a száraz krónikának, a pusztá történelmi tényeknek, az semmi kapcsolatban sem áll a társadalom fejlődésével, a társadalmi struktúra változásaival, a gazdasági élet átalakulásával, fajoknak, népeknek, osztályoknak egymással való küzdelmével, hanem mindezen jelenségektől független, önálló valami, mely saját törvényeinek hódol, mely ható erejét nem kívülről, a társadalomból meríti, hanem belülről, önmagától nyeri. Vagy ha ugyanegy korszakban élő, de különböző fejlettségű társadalmi fokon álló népek irodalmi termését hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy a társadalmi fejlődésnek alacsonyabb fokán álló nép, mint például az orosz, magasabb rendű irodalmi alkotásokat képes létrehozni, mint egy nála hasonlíthatatlanul fejlettebb társadalmú nép, például az angol s hogy mi magyarok, kik legfontosabb társadalmi berendezkedéseinkben, jogrendszerünkben, gazdasági szervezeteink kiépítésében az osztrák, a német rendszereknek vagyunk jóformán csak másolói, irodalmi ízlés, irodalmi termelés tekintetében úgyszólván teljesen függetleníteni tudtuk magunkat a német hatástól s sokkal közelebbi rokonságot mutat irodalmunk a franciával, noha jól tudjuk, hogy társadalmi fejlettségünk minden irányban legalább száz évvel mögötte jár a franciának. És ha az irodalom fejlődését egybevetjük a társas élet egyéb jelenségeinek fejlődésével, úgy azt találjuk, hogy valamely nép irodalma csodálatos lendületet vesz olyankor, mikor társadalmi szervezete minden irányban beteg s minden téren a pusztulás nyomait mutatja. Gondoljunk csak Petőfi, Jókai, Arany, Tompa szerepére, irodalmi működésére a forradalom előtt s azt közvetlenül követő időkben. Néha pedig azt találjuk, hogy midőn minden téren hatalmas virágzó életnek indul valamely társadalom, midőn erői minden irányban gigászi méreteket öltenek, úgy hogy életerejé felemészti, magába olvasztja más, nála magasabb rendű társadalmak életét is, csupán irodalmi, művészeti élete pang, úgy, hogy úgy tűnik fel a szemlélő előtt, mintha a társadalom életének fejlődése áldozatul követelné az irodalom és művészet életét. Gondoljunk például a római köztársaság fénykorára, közvetlenül a császárság megalapítása előtt. Ismét máskor azt találjuk, hogy a társadalmi fejlődés, a nagy gazdasági fellendülés, a jogi rend megszilárdulása, a politikai hatalom kiterjedése, a külső hódítások ideje egybeesik a művészetek fénykorával. Gondoljunk csak, hogy ismét közismert példánál maradjunk, Perikles korára.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, ha azt látjuk, hogy az irodalom nagy lendületet, fejlődést mutathat olyankor, mikor a társadalom minden életműködése sorvad, megbénul s viszont teljesen háttérbe szorulhat, életképessége a minimálisra csökkenhet a társadalom életerejének virágzásba szökkenése idején, azt hiszem, hogy közel fekvő a gondolat, hogy az irodalom fejlődésének okául nem fogadhatjuk el valamely társadalom életének átalakulását, megváltozását, mert hiszen az irodalom és társadalom fejlődésének története mutatja, hogy a kettő nem esik szükségképpen egybe s így a kettőt okozati összefüggésbe nem hozhatjuk. Amint hogy az is nagyon figyelembe veendő, hogy míg a társadalmi élet egyéb jelenségeinek fejlődése, valamely nép jogi, politikai, gazdasági élete szoros okozati összefüggésbe hozható az uralmi formával, melyben az illető társadalom a maga életét leéli, addig az irodalom fejlődésére ennek sincs kimutatható hatása s igen sok példával lehetne igazolni, hogy az irodalom egyaránt mutathat fejlődést és hanyatlást az abszolút kényuralom s parlamentáris monarchia, vagy a legtágabb értelemben vett népuralom korában.

Kétségtelen tehát, hogy az irodalom fejlődésének okait nem a társadalom életének változásában, hanem magában az irodalomban kell keresnünk, mert hiszen az irodalomnak, s általában a művészeteknek más törvényei is vannak, mint a társadalmi élet egyéb tünetjeinek. Ez természetesen következik az irodalom szerepéből, melyet az ember életében betölt. Az irodalom képviseli az egyén életében az állandóságot, az örök életet, szemben a folytonos változással, az örök pusztulással, melynek látása és érzése életét bizonytalanná, szenvedésteljessé teszi. Az irodalom megrögzíti az ember számára a tűnő pillanatot, a kellemes perceket, a természet pusztulásra szánt csodáit, a csók ízét, az ifjúság báját, az elmúlás melankóliáját, összeköti szétválaszthatatlan kapcsolatba a múltat a jelennel és jövővel, egész képet nyújt neki a legtávolabbi összefüggésekről, szemlélhetővé tudja tenni számára az egész világot, szerves egységbe tudja fűzni vele, úgy, hogy az egyén ki minduntalan, élete minden pillanatában csak a maga parány voltát, a maga különvált, pusztulásra szánt, ezerfajta szenvedéstől agyongyötört életét érzi, csak az irodalom megváltó ereje által az esztétikai gyönyörűség mámorában képes beleolvadni a mindenség egészébe, eggyé válni az örök termékenységgel és örök változásával a múlásával szemben az egésznek, a mindenségnek állandóságát és örökkévalóságát megérezni. Ezért, ha nem is megyünk olyan messze, mint Nietzsche, ki azt mondja, hogy csak a világ esztétikai szemlélete igazolja örökké a világot, s az egész világ csak a művészetét van, annyi kétségtelen, hogy az irodalmat és minden művészetet csak önmagában lehet értékelni, s önmagából magyarázni, mert külön dolog a társadalmi élet egyéb jelenségei mellett, s azt lehet mondani, hogy bár az irodalom tárgya mindig maga az emberi élet, az emberi társadalom, az irodalom változása, fejlődése független az emberi élet, az emberi társadalom válto-

zásaitól, épp úgy, mint a hogy a tükör nem változik, habár a tárgy, melyet visszatükröztetett, óriássá növekedik, vagy parányiá zsugorodik is össze.

Midőn tehát az irodalom fejlődését csak a műalkotás szempontjából vizsgáljuk, szükségkép arra az eredményre kell jutnunk, hogy az irodalom nem általános társadalmi okok következtében, hanem benső, pusztán esztétikai okok következtében fejlődik és változik, s a valódi műalkotás, mely az emberiségre, a társadalomra nézve valódi és új értéket jelent, jóformán csak megismétlődése annak az emberi ész által egyelőre kikutathatlan ősfolyamatnak, mely az egész világot létrehozta. Ha azonban nem akarjuk, hogy a probléma vizsgálatánál hamis útra tévedjünk, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az irodalom, a műalkotás, ha még oly magasrendű is, mégis csak az emberi elme, az emberi munka terméke, s az irodalom és társadalom közötti viszony szemlélésénél figyelemmel kell lennünk azokra is, kik az irodalmat fejlesztik, kik a műalkotásokat létrehozzák. Az írók és költők pedig, bármily magasra értékelje is munkálkodásukat valamely társadalom, ugyanazon társadalmi törvények uralma alatt élnek, mint mindenki más, s érzéseikre, gondolataikra, műveltségükre, világfelfogásuk kialakulására rányomja a bélyegét ama társadalom, melynek tagjai, s a társadalom életének minden változása szükségképpen változásokat idéz elő bennük is. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy az írók, midőn műveiket megalkotják, mint termelők jelentkeznek, kiknek fogyasztókra van szükségük. A társadalmak különböző fejlettsége szerint e fogyasztók vagy egyes, a társadalmi osztályok csúcspontjára jutott hatalmas egyéniségek, vagy később a nagyobb jólétben élő, s nagyobb műveltséget szerző kiváltságos osztályok, még fejlettebb fejlődési fokon, mindig szélesebb néprétegek. S azt találjuk, hogy az írók és művészek, bármily magasrendűnek tekintsék is hivatásukat, bármennyire át legyenek is hatva a meggyőződéstől, hogy működésük fölötté áll a társadalom napi érdekeinek, bármennyire felülbíráhatatlannak tartásuk is a maguk művészi felfogását és ízlését, mégis kénytelenek minden korszakban és minden társadalmi berendezés mellett koncessziókat tenni a fogyasztó ízlésének. Ez természetes is, a költőt sem csupán a nektár juttatja mámorhoz. Innét van azután, hogy az ókor költője Maecenáshoz kénytelen dicsőítő ódát írni, a renaissance poétája a Mediciket avatja halhatatlanokká, a pápák festői csak a szentek életét és csodatetteit tartják a művész ecsetére méltónak, a gentry osztály írói kedves dévajságoknak, szeretetreméltó hetyeségnek, az életerő vidám kitoréseinek rajzolják meg ez osztály ostobaságait és bűneit, s a proletár költő nem talál lantja számára más megénekelni valót, mint a nép szennyét és nyomorát.

Ha e tényt szemléljük, s ezt megtaláljuk minden korszak íróinál és költőinél, nagyoknál és kicsinyeknél egyaránt, úgy nem lehet elvitatni azt, hogy a társadalmi élet változásai sokkal nagyobb mértékben befolyásolhatják az írókat, mint bármely más hivatást űző embert. Az igazi költő és művész amúgy is, hivatásánál, kifino-

múltabb idegrendszerénél fogva legkorábban, legérzékenyebben reagál a társadalom életének minden, még oly csendes mozgására is, de kénytelen is vele gazdasági okoknál fogva, mert fogyasztói megkövetelik tőle, hogy alkotásaiban nyoma legyen azoknak a vágyaknak, érzelmeknek, világfelfogásnak, mely az ő leikük előtt tetszetős. Ez az oka aztán, hogy az irodalom fejlődésének szemlélésénél azt találjuk, hogy nem az alkotó, az író, hanem a fogyasztó, az olvasó minősége és mennyisége szabja meg a határokat, melyeken belül az irodalom úrrá lehet a lelkek felett. Így azt látjuk, hogy bizonyos társadalmi fejlettség mellett a költészet tárgya csak a harci dicsőség, az ősök tetteinek magasztalása, a vezér erényeinek dicsőítése lehet, más társadalmi fokon a lovagi erények, a fejedelem, a hűbérúr iránti hűség, a női ideál iránti rajongó tisztelet dicsőítése, ismét más korszakban és más társadalmi tagozódás mellett a vallásos érzelmek, isten szolgálói iránti engedelmesség, a hatalmasok iránti alázatosság, az isten akaratába való feltétlen belenyugvás és egyes jámbor, szelíd érzelmek, a barátság, a jegyes- és hitvestárs iránti szerelem megéneklése nyújt tárgyat az irodalomnak. S azt látjuk, hogy amint a kultúra, a műveltség terjedésével egyre sokasodik a fogyasztók, az irodalmi műveket élvezni tudók száma abban az arányban növekedik és szélesedik a terület, melyet az irodalom birtokába vesz, melynek homályos rengetegeit a művészet erejével járhatóvá teszi, melynek összebogozott csomóit kibontogattja, melynek félelmetes rejtélyeit, szörnyűségeit az esztétikai gyönyörűség extázisában érthetővé, s így elfogadhatóvá tudja tenni az emberi lélek számára. Lassanként úrrá lesz az egész emberi élet fölött, leszáll a felek legmélyére, s finom analízissel fellebbenti az emberi lélek legjobban elzárt redőit, az emberi cselekedetek mögött megkeresi a legeltitkoltabb rugókat is, s egyre nagyobb mezőket hasítva ki magának, hozzányúl a társadalmi kérdésekhez is, a művészet fényével világítva meg a láthatatlanul működő társadalmi erőket.

Látjuk tehát, hogy a társadalom, s annak változásai nagy mértékben hatnak az íróra, de mint az előadottakból kiviláglik, mindig csak a téma kiválasztásában, az intenciók, a tendenciák kidomborításában, ezek pedig nem lényeges részei a műalkotásnak. S amint a kultúra, a műveltség terjed, a fogyasztók száma megnövekedik, abban az arányban válik függetlenebbé az író az olvasó, a közönség ízlésétől, annál szabadabban élhet az igazi, a tendenciamentes, a megalkuvások alól felszabadult művészetnek. A társadalom változásai tehát csak abban az irányban befolyásolhatják az irodalom fejlődését, hogy a kultúra, a műveltség megnövelésével egyre szabadabbá teszik az írókat, s egyre több bilincs alól oldhatják fel, melyek témák, tendenciák kiválogatása formájában zavarják a tiszta, művészi alkotás létrehozásában. Az irodalomnak, mint esztétikai értékek és gyönyörűségek megteremtőjének fejlődésében azonban nincs ható ereje a társadalomnak. Az irodalmi műalkotás értéke, a benne felhalmozott művészeti hatásokat szülő energia felüláll a témán, tendencián, s a társadalomnak nincs meg hozzá

az ereje, sem a képessége, hogy ez érték növelésén, e hatás fokozásán változásokat idézzon elő. Az irodalom, mint művészet, egy külön élet az élet mellett, azt is mondhatnók, az élet felett, s a társadalmi élet törvényei magukban nem befolyásolhatják e külön világ fejlődését. Úgy hogy a társadalom nem képes egyéb tekintetben hatni az irodalom fejlődésére, mint hogy egyre szabadabbá, függetlenebbé teszi a maga napi, időleges érdekeitől a műveltség terjesztése által, s egyre jobban előkészíti az előfeltételeit a zseni születésének, ki hosszú századokig tartó várakozások után megjelenik néha, hogy a művészet csodapompás vértjébe öltözött titokzatos Grál lovagként, egyetlen ütessel szétördelje a régi formákat, újakat teremtsen, s megindítója legyen annak a még meg nem magyarázott erjedési folyamatnak, melyben újjászületik az irodalom.

Babits Mihály: A társadalmi élet bonyolult problémáit tudományosan eldönteni az ily vita nem remélheti; de az élet elsiet az óvatos tudomány elől és bizony vannak oly problémák, melyeknél nem várhatjuk be a lassú kutatás döntését, melyeknél a gyakorlat kényszerít bennünket, hogy minél előbb kialakítsunk róluk valamely közvéleményt. A mi vitánknak is azt hiszem, legjobb célja egy ily közvéleményt kialakítani, helyesebben csak öntudatra ébreszteni. És én úgy látom, hogy a vitánk eredményes volt, úgy látom, hogy ez a kívánt közvélemény nagyonjamar észrevette magát, talán mindjárt, amint Ignotusnak mély és bölcs bevezető szavai elhangzottak.

Ki merem mondani, hogy ez a közvélemény az első kérdést — hat-e a társadalmi élet az irodalmi problémákra és formákra? — teljesen eldöntöttnek tekinti. Az irodalom époly kevéssé vonhatja ki magát a társadalmi környezet hatása alól, mint ahogy a testi világ nem vonhatja ki magát a gravitáció világot behálózó törvényei alól. A szellemi világnak épúgy megvan a maga gravitációja, mint a testinek. Talán a törvényei is hasonlóak ennek a gravitációnak. Kétségkívül minden szellem annál inkább hat egy másikra, mennél nagyobb és mennél közelebb áll hozzá. A szellemi világ bármely pontjában álló minden szellem kényszerül elfogadni a többi szellemek, közeli és, távoli, kis és nagy szellemek különböző hatásainak a rezultánsát. így egy költő szellemében és művében is lehetetlen, hogy meg ne legyen, bár implicite és öntudatlanul a közötté élő társadalom, a múlt egész terhével, a jövő minden akarózásaival.

A másik kérdés, t. Társaság, hogy vajon ezeknek a hatásoknak, a környező társadalom eszméinek, törekvéseinek kifejezésétől függ-e az irodalmi mű értéke, veszedelmesebb és komolyabb kérdés. Néhányan az i. t. előttem felszólalók közül megpróbálták ezt a kérdést a mit és hogyan kérdésre redukálni. Azt mondják: annál, aki a társadalom érzéseit, eszméit fejezi ki, a mit a fontos, az arisztokrata művésznél pedig, aki ezektől távortartja magát, csak a hogyan. Nos, én azt hiszem, a dolog éppen meg-

fordítva van. Aki csak azt fejezi ki, amit mindenki érez, amit a szervezett munkás vagy a nyomorgó kishivatalnok is érez, az csak abban különbözik a többi mindenkitől, a szervezett munkástól vagy a kishivatalnoktól, hogy ki is tudja fejezni, amit a többi is érez; annál igazán csak a kifejezés a fontos: a hogyan. Mennél inkább különbözik a költő érzésmódja és eszmevilága a kor megszokott és ismert érzésmódjától és eszmevilágától, annál fontosabb lesz maga a mondanivalója is.

T. Társaság, a testi erőt aszerint mérhetjük, mennyire képes valaki a gravitáció ellen is mozgást végezni. Hasonló módon mérhetnők azt a szellemi erőt is, amelyet zseninek nevezünk. Bizonyos szempontból tehát azt lehetne mondani, a művészeti érték igenis függ a társadalmi hatásoktól: annál kiválóbb művész valaki, mennél jobban ellen tud állani az őt környező társadalom hatásának. Addig, amíg minden a gravitáció előre kiszámítható törvényeit követi, valamint a testvilágban nincs élet, épúgy a szellemi világban nincs művészet. Az élet szabad mozgás s a művészet is szabad mozgás; az élet mindig újat akar teremteni: s mindig újat akar teremteni a művészet is. A művész annál kiválóbb, mennél inkább képes új érzésekkel gazdagítani az életet. Új érzésekkel gazdagítja az életet már egy formai újítás is: annál inkább az, aki eszméket is az en vogue eszméktől eltérőket tud és mer kimondani. A szociológus előtt kétségkívül annál értékesebb egy érzés, egy eszme, mennél inkább mindenkié, mennél többen érzik; a költő előtt éppen megfordítva, mennél kevesebben érezték már, vagy legalább mennél kevesebben mondták még ki, egyszóval mennél alkalmasabb arra, hogy az olvasóban egészen új érzéseket, új megdöbbenéseket keltsen. Mert a tudós csak konstatáló, a politikus csak végrehajtó: a költő ellenben ötletadó, teremtő.

Teremtő: ezt természetesen úgy értem, hogy valami egészen újat hoz létre, lényegileg különbözöt minden meglévőtől: de nem úgy, hogy semmiből hozná létre. A képzelet munkája teljességgel szintetikus és ha újat teremt, úgy teremti, mintha hidrogénből és oxigénből alkotna vizet, amely aztán nem hasonlít sem a hidrogénhez, sem az oxigénhez. Semmiből semmitem lesz: a képzelet nem adhat mást, mint amit valaha magába vett; és ha adhatna is abszolút újat, az hatástalanul, érdektelenül hangzanék el, mert nem kéltene az olvasóban semmiféle emlékképet, semmi asszociációt, hangulatot. Régi eszmék új vegyítése hozza létre az új megdöbbenéseket— régi eszméké, melyekhez már ezer érdek, ezer hangulat, ezer asszociáció fűződik. S mennél távolabb álltak egymástól az eszmék, annál nagyobb, annál merészebb lépést tesz a szellemi életben előre a művész, aki összehozza őket, de annál nagyobb szellemi erő is kellett ehhez az összehozáshoz, mely a gravitáció jellen történt.

A legnagyobb szellemek, t. Társaság, azt hiszem egészen ellentétes dolgokat hoznak egymással össze. És mivel lelkükbe, mint mindenkiébe beleévődtek a jelen vágyai, törekvései, ők

visszahoznak valamit e törekvésekkel ellenkezőt, más irányt, hogy maguknak e törekvéseknek irányát változtassák, újítsák meg vele, szabaddá tevén a jövőt, hogy a jövő sodra ne hasonlítson a jelen sodrához. Visszahozzák a múltból, a régen átélt múltból, mert máshonnan nem hozhatják, de ha nyitva is hagyják maguk után a múlt kapuját, nem azért teszik, hogy oda visszatérjenek: inkább hogy a jelenből kilássanak, hogy a jelenből meneküljenek. Szeretik a múltat a jövő kedvéért; megnézik az anyát, hogy elvegyék a lányát.

Ezért látszanak, tisztelt Társaság, gyakran éppen a legnagyobb zsenik a jelen törekvéseivel nem törődőknek, vagy éppen azok ellen küzdőknek, reakcionáriusoknak, konzervatívoknak. Aristophanestól Balzacig, Herakleitosztól Bergsonig igen gyakran ez volt a látszat. De micsoda korlátoltság lenne a haladás ügyét féltünk e reakciónak látszó költőktől és filozófusoktól! Egy pár év megmutatja, hogy voltaképp ők voltak a legforradalmibbak és hogy a reakció egészen relatív fogalom.

Mert a művészet hat az életre, a művészet az életnek egyik mozgató, újdonságok felé röpítő rugója és az az új, amit a művész a jelenből és az ellenkező, halni nem bíró múltból összeszött, jövővé fog válni és a jövőben jelenné. Az ellentétek örökös visszatéréséből, küzdelméből, kergetőzéséből, így alakult a történelemnek az a hullámmozgása, amelyet Hegeltől Bodnár Zsigmondig annyian észrevettek.

Összefoglalom véleményemet: a kiváló költő gyakran konzervatívnak látszik, de valójában nem lehet konzervatív, még ha maga is hiszi magáról, hogy az. De viszont: a költő új ideált akar teremteni és épp ezért nem lehet híve a mai többség ideáljának: a nagy költő mindig ellenzék. Figyelmeztetnem kell önöket arra, hogy ha Wells és Anatole France, a jelenkor legnagyobb szellemei szocialisták, az egyiknek arisztokrata, önkényes nemességével a lovagkor szellemére emlékeztető szocializmusa, a másiknak a régi kultúrák szellemével átítatott bölcs és szkeptikus világnézete mennyire ellenkezik a köznapi értelemben vett szocializmussal. Anatole France, vagy hogy a mi irodalmunknál maradjunk, Arany János, mint polgár, kétségkívül demokrata és szabadgondolkodó, de nem mélyebb és nagyobb érzéseket keltenek-e bennünk azok a műveik, melyek a nagy múlt ideáljait, nyelvét, hangulatait is visszaoltják, mint azok a politikai költemények, melyek csak korukat fejezik ki és csak azt mondják, amit akkor minden harmadrendű költő, minden Sárossy Gyula el tudott volna mondani? Még oly költőknél is, kik kifejezetten koruk eszméinek költői és azok is akarnak lenni, ha valóban nagy költők, mint Vörösmarty vagy Ady, ki-kicsendülnek a múlt hangjai, hogy az énekelt jelent jövőnek érezzük, mert a jelen magában nem költői dolog. Mért mennek a nagy költők mindig régmúltba, idegenbe tárgyért, díszletért, mért vallott ma már szemmel látható kudarcot a XIX. század irodalmi realizmusa, mért szerelmese a költő a régi neveknek, a régi szavaknak? Mert a

művésznek nem kell, vagy inkább nem elég az az élet, ami úgyis körülötte forr, neki mindenáron más kell, új szín kell ebbe az életbe.

Ilyen értelemben konzervatív és arisztokrata a művészet. Lehet tőle félteni egy politikai irány népszerűségét: nem lehet tőle félteni magát a haladást. A politikai irányok sohasem örökkévalók és a művész túllát rajtuk. A politikai irányok idővel elvesztik varázsukat, a műrecek még újabb varázst nyernek a távolsággal, a múlt távolságában: mennél távolabbak, annál újabbak számunkra, annál szebbek. A politikai irányok halandók, a művészet halhatatlan; a politika a jelent gyűri múltba, a művészet a múltból jövőt teremt. A művésztől félni annyi, mint a jövőtől félni.

Én, t. Társaság, nem akarok félni a jövőtől. Én hiszem, hogy a költők, akik látszólag oly féltékeny vagy közömbösen vonulnak el a politikai forradalom zvaraiból, voltaképp talán tudtukon kívül is olyanok, mint a hegyeken csüggő felhők, melyek a jövő villámát hordozzák magukban. Magányosak ők, visszahúzódtak a pártoktól és szervezetektől, s mégis gyakran közülük kerül a vezető. A bárányok csoportosan járnak, a pásztor egyedül van — a furulyájával.

Információk

Jelen számunkból térszűke miatt a Határkérdések, Könyvszemle és Folyóiratszemle rovataink kimaradtak. Ez az egyre megisméltődő jelenség mutatja, hogy szemlénk immár túlnőtt a nyolc íves terjedelem befogadási képességén s továbbfejlesztése égető szükség. Minthogy pedig ennek lehetősége első sorban a Társadalomtudományi Társaság tagjai számának szaporodásától függ, szemlénk minden barátja figyelmébe ajánljuk az anyagújtó propaganda fontosságát.